

SĀHITYASĀRA

OF

SARVEŚVARĀCARYA

THE KUPPUSWAMY SASTR
RESEARCH INSTITUTE,
24, R. H. ROAD, MADRAS 4

PUBLISHED BY

THE UNIVERSITY MANUSCRIPTS LIBRARY,
TRIVANDRUM.

TRIVANDRUM :

PRINTED BY THE SUPERINTENDENT, GOVERNMENT PRESS,

1947.

INTRODUCTION.

Sarveśvarācārya, the author of *Sāhityasāra*, is known from his own statements in the beginning of the work to be the son of Trivikrama and a disciple of Vāmarāśimuni of Agastyeśvara, which may perhaps be the modern Agastyesvaram taluk in South Travancore. The author is known from the colophon in the work as: “मलयजमहापण्डितसर्वेश्वराचार्यः” and the term ‘मलयज’ suggests that he may be a south Indian, ‘probably a Keralīya. Two works ‘षट्सहस्री’ (I. 24) and ‘काव्यसार’ (II. 36,37) are referred to by the author; the former may be an old work on the subject which is found referred to by the author of *Daśarūpakāvaloka* (IV. 2) also, while the latter may be a different work which deals with the *Citrakāvya* in detail. Nothing more is known about the author of *Sāhityasāra*¹.

The work *Sāhityasāra* is a metrical composition in six prakāśas, the first prakāśa containing 109 verses, the second 162 verses, the third 79 verses, the fourth 86 verses, the fifth 121 verses and the sixth 65 verses, thus making a total of 622 verses (with two additional verses at the end giving the total number of the verses in the text and eulogising the author for the very composition of the work). But the verse at the end says:

“अस्य साहित्यसारस्य सङ्ख्या सर्वेशकल्पिता ।
भवेदष्टाधिकैवात्र षट्छती सुमनोहरा ॥”

that the whole text contains 608 verses only. So about 14 verses more are found in this printed text.

1. A Sarveśvara is known to be the author of *Mahabhāṣya-pradīpaspharṭih*, but he is different from the author of *Sāhityasāra*, as he was the son of Vokāja of Sadāraṇa family (vide Madras MS. D. Nos. 1305—1308). Īśānadeva of Benares, who belonged to the 14th century A. D., refers in his commentary on *Naiṣadhiyacarita* (B. O. R. 1, Ms. No. 188 | 1879—80) to a Vāmarāśi as his guru. It is not possible to say whether this Vāmarāśi is identical with the guru of Sarveśvara.

The peculiarity of this work is that it gives only the *lakṣaṇas*, and not the *udāharana*s (illustrations). The *Nāṭya-sāstra*, the *Daśarūpaka* and the *Bhāva-prakāśana* are the works which the author has made use of with great advantage.

The first prakāśa begins with a prayer and introduction which mentions the names of the teacher and father of the author. The author cites the names of a few *pūrvācāryas* in the field—Bharata, Uttara, Kṛhala and the work *Bharata-vistara*. He defines both the *prayoktā* (actor) and the *prekṣaka* (the spectator) in a drama. He then enumerates the ten main varieties of dramas—*nāṭaka*, *prakaraṇa*, *bhāṇa*, *īhāmr̥ga*, *vīṭvī*, *vyāyoga*, *samavakāra*, *aṅka*, *prahasana* and *ḍima*. Of these ten, *nāṭaka* is the model (*prakṛti*) to all others and is the most important and popular among them. Hence the *nāṭaka* is defined first. It is a play containing *nandī*, *prastāvanā*, *vastu*, *bīja*, *hindu*, *sandhis*, *vṛttis*, absence of poetic defects, presence of poetic embellishments, *lakṣaṇas*, technical terms to address various dramatic characters, *aṅkavāṭara*, *viśkambha*, *cūlikā*, *aṅkāśya* and *praveśaka* to indicate certain parts of stories to the audience, a *nāyaka* and *nāyikā* with their attendants, speeches with *kāku*, and, above all, delineation of an *aṅgi-rasa*—a chief sentiment—along with *aṅgarasas*. All these would result in the attainment of *caturvarga*, viz. *dharma*, *artha*, *kāma* and *mokṣa*, as well as the disinterested, impersonal pleasure known as 'aesthetic pleasure', by a cultured spectator (*sahyodaya*). The whole work is an elaboration of all the topics mentioned above, and after giving the full description of the *nāṭaka*, the special features of the nine other *rūpakas*—the *vikṛtis*—and the two *uparūpakas*—*sattaka* and *nāṭikā* are given towards the end.

The word नन्दी is explained as the worship of God Śiva on the theatre (*raṅga*), which is believed to be the transformation of the Divine Bull at Lord Śiva's will when He

Dr. V. Raghavan, M.A., Ph.d .
Professor of Sanskrit (Retd)
7, Srikrishnapuram Street,
Royapettah, Madras-600014.

INTRODUCTION

danced at the beginning of the creation of the world. Another explanation is that it pleases all those assembled when it is performed with its twenty-two accessories in the *pūrvarāṅga*. The second is what is popularly understood by a *nāṇḍī*. Both these definitions of *nāṇḍī* are found in *Bhāvaprakāśana* (pp. 196, 197).

Prastāvanā or Prologue is conducted chiefly by the stage-manager (*sūtradhāra*) to introduce the main story to an audience. It is of two kinds—*āmuṣa* and *sthāpanā*. *Āmuṣa* is defined as that which has a *sūtradhāra* conversing with his wife *nāṇḍī* to introduce the main story to the audience in a decent manner. *Sthāpanā* is that where the *sūtra*, *dhāra* has a male companion—a *pāripāśvaka* or a *vidūṣaka*. This distinction is not, however, generally followed either in dramatic works or in works on dramaturgy. The *āmuṣa* is one of the four accessories of the *bhāratīyrtti*, which is to be adopted in a *nāṇḍī* type of drama (I. 42, and II. 2, 3). It is also known as *prastāvanā* in *Daśarūpaka*, *Bhāvaprakāśana* and other works. The *Bhāvaprakāśana* gives three kinds of *āmuṣa* :-

सूत्रधारो नटीयुक्तो वस्तु प्रस्तावनावधि ।
कुरुते यत्र सद्बृत्तैस्तदामुखमुदाहृतम् ॥
सूत्रधारो नटीं ब्रूते मारिषं वा विदूषकम् ।
स्वकार्यप्रस्तुताक्षेपि चित्रोक्त्या यत्तदामुखम् ॥
नटो विदूषको वापि पारिपार्श्वक एव वा ।
सूत्रधारेण सहिताः सल्लापं यत्र कुर्वते ॥
चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्यार्थैर्विध्यैश्चैरन्यथापि वा ।
आमुखं तत्तु विज्ञेयं बुधैः प्रस्तावनपि वा ॥

(Bh. Pr. p. 229).

Of these three the first is adopted by our author as the *āmuṣa*. The second is adopted by the author of *Daśarūpaka* and it has also been identified with *prastāvanā* :—

सूत्रधारो नटीं ब्रूते मार्षं वाथ विदूषकम् ।
स्वकार्यप्रस्तुताक्षेपि चित्रोक्त्या यत्तदामुखम् ॥

प्रस्तावना वा

(D. R. III. 7).

All the dramas attributed to Bhāsa have a *sthāpanā* which is simpler than *amukha* or *prastāvanā* found in the dramas of Kālidāsa and other later writers.

Our author divides *Vastu* or the plot of a drama into *mukhya* and *amukhya*, which are the same as आधिकारिक and प्रासङ्गिक in other treatises. The *amukhya* or *prāsāṅgika* is again divided into three—*patākā*, *prakarī* and *patākāsthānaka*. The whole is again divided into *sat*, *asat* and *miśra*, which correspond to *prakhyāta*, *utpādyā* and *miśra* in other treatises. Again the story of the drama is divided into *dṛśyaśravaṇya* and *sūcanīya*; the former is to be represented on the stage and the latter, which cannot be staged, is to be indicated to the audience by interludes like *Viṣkambha*.

The development of the plot depends upon the construction of the five sandhis or junctures—मुखसन्धि, प्रतिमुखसन्धि, गर्भसन्धि, विमर्शसन्धि and निर्वहणसन्धि with their accessories. The *mukhasandhi* is the combination of *bīja* and *ārambha* and it has twelve accessories. The *pratimukhasandhi*, a combination of *bindu* and *yatna*, has thirteen accessories. The *garbhasandhi*, the combination of *patākā* and *prāptyāśā*, possesses twelve accessories. The *avamarśasandhi*, the combination of *prakarī* and *niyatāpti* has thirteen accessories. The *nirvahanasandhi*, a combination of *kārya* and *phalāgama* has fourteen accessories. All these are detailed in *Nāṭyaśāstra* and other works on dramaturgy which our author has closely followed.

The next topic is the *arthavṛttis* which are four—*bhārati*, *sāttvati*, *kāśikī* and *arabhati*. The *bhārativṛtti* is to be adopted in a *nāṭaka*. The accessories of each *vṛtti* are given in this work as found in *Nāṭyaśāstra* and other works. The *kāśikīvṛtti* is described as possessing eighteen

Dr. V. Raghavan, M. A., Ph.d .
Professor of Sanskrit (Retd.)
7, Srikrishnapuram Street,
Royapettah, Madras-600014

angas besides the well-known four beginning with *namas-phanja*. The eighteen *angas* are given as follows :—

वचश्शुद्धं रूपशुद्धं क्रियाशुद्धं तथैव च ।

वाचानुरागकथनं वेषव्यक्तिकरं तथा ॥

चेष्टाव्यक्तिकरं चैव वागिच्छाप्रतिपादनम् ।

रूपेच्छाकथनं चेष्टास्पष्टीकरणमेव च ॥

वाग्भेदनं भेदरूपं क्रियाभेदनमेव च ।

वाग्भयं भयरूपं च चेष्टा भयकरं तथा ॥

वाग्भीत्यपरसंयोगि वेषभीत्यपराश्रयि ।

चेष्टाभयान्यसंयोगीत्येवमष्टादशात्मकम् ॥

(II. 16-19)

All these are also defined by our author in verses II. 20-34.

The *Kāvya-doṣas* — the poetic demerits — form the subject of the next topic. They belong to *pada*, *vākya* and *vākya-ārtha*. 25 *padadoṣas*, 16 *vākya-doṣas* and 7 *vākya-ārtha-doṣas* are enumerated and defined. They are as follows :—

Padadoṣas :—

1. सम्बन्धहीनं,	14. अक्षमार्थान्तरं,
2. दुर्बाधं,	15. कष्टं,
3. अप्रसिद्धं,	16. अप्रयुक्तं,
4. अनर्थकं,	17. ससंशयं,
5. गूढार्थं,	18. विरुद्धार्थान्तरं,
6. रूढिरहितं,	19. भ्रष्टं,
7. अप्रतीतं,	20. अपार्थं,
8. अवाचकं,	21. प्राग्यं,
9. क्लिष्टं,	22. अस्तुतं,
10. ग्लानं,	23. पर्यायज्ञापकं,
11. अपुष्टार्थं,	24. देश्यं,
12. असाधु,	25. असम्भाव्यार्थसाधकम् ।
13. समयच्युतं,	

Vākya-doṣas :—

1. शब्दच्युतं,	9. यतिभङ्गाश्रयं,
2. क्रमापेतं,	10. न्यूनं,
3. अश्राव्यं,	11. अधिकं,
4. पुनरुक्तिमत्,	12. वाक्यगर्भितं,
5. छन्दोभङ्गाकुलं,	13. विरुद्धसन्धिं,
6. ग्राम्यं,	14. निस्सन्धिं,
7. व्याकीर्णं,	15. तुच्छार्थकं,
8. भग्नरीतिकं,	16. अवाचकम् ।

Vākya-ārthadoṣas :—

1. औचित्यभङ्गः,	5. उपक्रमोपसंहारविषमं,
2. सन्देहः,	6. दुष्टभूषणं,
3. रीतिभङ्गः,	7. दुष्प्रतीतिकरम् ।
4. क्रमच्युतिः,	

The ten well-known *kāvya-guṇas* are then described :—

श्लेषः, प्रसादः, समता, माधुर्यं, सुकुमारता,
अर्थव्यक्तिः, उदारत्वं, ओजः, कान्तिः, समाधिः ।

Thirty *alankāras* with their definitions are then given :—

1. अपह्नुतिः,	10. व्याजवर्णनं,
2. समसोक्तिः,	11. अप्रस्तुतस्तुतिः,
3. उपमा (and its varieties),	12. साम्यं (तुल्ययोगिता)
4. दोषकं (and its varieties),	13. एकावलिः,
5. क्रमः (यथासङ्ग्यं),	14. विभावना,
6. विशेषः,	15. आक्षेपः,
7. रूपकं,	16. व्यतिरेकः,
8. जातिः (स्वभावोक्तिः),	17. श्लेषः,
9. उत्प्रेक्षा,	18. अर्थान्तरं.

Dr. V. Raghavan, M. A., Ph.D.
Professor of Sanskrit (Retd.)
7, Srikrishnapuram Street,
Koyapettah, Madras-600014

19. पर्यायोक्तं,	25. वक्रोक्तिः,
20. विरोधः,	26. ध्वनिः,
21. सङ्कीर्णं,	27. अन्योन्यं,
22. रसवत्,	28. अनुमानं,
23. अतिशयोक्तिः,	29. चित्रं,
24. अत्युक्तिः,	30. यमकम् ।

The *citrāṅkāra*, the author says, has been elaborately explained in the work *Kāvyaśāstra*. He, however, gives a few varieties :

1. *Prasṇottara* (with three sub-varieties अन्तर्लपिकम्, बहिर्लपिकम् and त्रिभङ्गी ।)
2. *Cakrabandha* (with two important varieties : अष्टार and षडर ।) and
3. *Padmabandha*.

The third prakāśa begins with *lakṣaṇas* which are 36 in number. Bharata gives two sets of *lakṣaṇas* — *Upajāti* set and *Anuṣṭup* set. The Gaekwad edition of *Nāṭyaśāstra* gives the *anuṣṭup* set as a supplement to the 16th chapter—*षोडशाध्यायानुबन्ध* — with Abhinavagupta's commentary, while the Nirṇayasagara edition of the *Nāṭyaśāstra* gives only the *Upajāti* set. The Benares edition of *Nāṭyaśāstra* and Sāgaranandin's *Nāṭakalakṣaṇaratnakośa* and the manuscripts of *Nāṭyaśāstra* in this Library contain only the *Anuṣṭup* set. Both these sets are, however, commented on by Abhinavagupta, and writers like Bhoja have made use of them and added a few more, thus making a total of 64 *lakṣaṇas* (Vide Dr. V. Raghavan's essay on 'The History of *Lakṣaṇa*' in his work *Some Concepts of Alankāraśāstra*.)

Sarveśvara gives the following 36 *lakṣaṇas* and from the following table it is clear that he has adopted the *upajāti* recension of Bharata, since all the 36 *lakṣaṇas* as found in the *upajāti* set are found in his list in a slightly modified order.

Sarvesvara's list.

- 1 भूषणम्
- 2 अक्षरसङ्गतः
- 3 शोभा
- 4 गुणकीर्तनम्
- 5 निरुक्तम्
- 6 अभिमानः
- 7 उदाहरणम्
- 8 गुणानुवादः
- 9 प्रियम्
- 10 हेतुः
- 11 प्रोत्साहनम्
- 12 सारूप्यम्
- 13 मिथ्याव्यवसायः
- 14 सिद्धिः
- 15 दृष्टान्तः
- 16 आशीः
- 17 संशयः
- 18 कपटम्
- 19 क्षमा
- 20 अनुवृत्तिः
- 21 पदोच्चयः
- 22 आक्रन्दः
- 23 परिदेवनम्
- 24 उपपत्तिः
- 25 याचना
- 26 प्राप्तिः
- 27 मनोरथः
- 28 युक्तिः
- 29 अतिशयः
- 30 पृच्छा
- 31 आख्यानम्
- 32 प्रतिषेधः
- 33 अनुनीतिः
- 34 निर्भासः
- 35 कार्यम्
- 36 पश्चात्तापः

Bharata's upajāti Set.

- विभूषणम्
- अक्षरसङ्गतिः
- शोभा
- अभिमानः
- गुणकीर्तनम्
- प्रोत्साहनम्
- उदाहरणम्
- निरुक्तम्
- गुणानुवादः
- अतिशयः
- हेतुः
- सारूप्यम्
- मिथ्याव्यवसायः
- सिद्धिः
- पदोच्चयः
- आक्रन्दः
- मनोरथः
- आख्यानम्
- याचना
- प्रतिषेधः
- पृच्छा
- दृष्टान्तः
- निर्भासनम्
- संशयः
- आशीः
- प्रियोक्तिः
- कपटः
- क्षमा
- प्राप्तिः
- पश्चात्तपनम्
- अर्थानुवृत्तिः
- उपपत्तिः
- युक्तिः
- कार्यः
- अनुनीतिः
- परिदेवनम्

*Bharata's Anu-
stup Set.*

- भूषणम्
- अक्षरसङ्गतः
- शोभा
- उदाहरणम्
- हेतुः
- संशयः
- दृष्टान्तः
- प्राप्तिः
- अभिप्रायः
- निदर्शनम्
- निरुक्तम्
- सिद्धिः
- विशेषणम्
- गुणातिपातः
- अतिशयः
- तुल्यतर्कः
- पदोच्चयः
- दिष्टम्
- उपदिष्टम्
- विचारः
- विपर्ययः
- भ्रंशः
- अनुनयः
- माला
- दाक्षिण्यम्
- गर्हणम्
- अर्थापत्तिः
- प्रसिद्धिः
- पृच्छा
- सारूप्यम्
- मनोरथः
- लेखः
- संक्षेपः
- गुणकीर्तनम्
- श्रेयाभ्यनुवृत्तिसिद्धिः
- प्रियवचनम्

After the lakṣaṇas a few technical terms like *anikāṇa* etc. to be used in a drama and the words of address of various characters like *haṇḍe* according to their status and position are explained on the basis of *Nāṭyaśāstra* and other works on dramaturgy.

The four h prakāśa begins with the different kinds of dramatic devices to indicate certain parts of stories—अङ्कावतार, विष्कम्भ and चूलिका. Then the three kinds of *nāyikās*—स्वकीया, भग्या, and समाना with their sub-varieties and the eight famous *avasthās* of *nāyikā*—उत्कण्ठिता, विप्रलब्धा etc., together with their attendants are detailed. The twenty *sāttvikāvasthās* of the *nāyikās* beginning with *bhāva* are then defined. The four main kinds of *nāyaka*—धीरललित, धीरशान्त, धीरोदात्त and धीरोद्धत, the four *śrṅgārānāyakas*—दक्षिण, अनुकूल, शठ and छष्ट, the eight *sāttvikabhāvas* of the *Nāyaka*; the attendants of the *Nāyaka* like पीठमर्द, and the different languages to be used by different characters are given. This prakāśa ends with the definition of *anikāśya* and *praveśaka*.

The fifth prakāśa begins with the two kinds of *Kākus*—साकङ्क्षा and निराकङ्क्षा. It then deals with *Rasas*, the realisation of which is described as based on the happy combination of suitable *vibhāvas*, *anubhāvas*, *sāttvikabhāvas* and *vyabhīcārtibhāvas*. This is followed by the description of different *sthāyibhāvas* like *rati* of the eight *Rasas* beginning with *śrṅgāra*. The varieties of *Śrṅgāra-asambhava*, *viyoga* and *sambhoga*; the ten *avasihās*—stages of development like संसृति in *asambhava*; the two kinds of *viyoga*—मान and प्रवास, the मान having six *upāyas*—*sāma*, *bheda*, *dāna*, *nati*, *upekṣā* and *raśāntara*; the *sambhogaśrṅgāra* possessing ten kinds of activities of women like लीला—all these are detailed. The prakāśa closes with the description of each *Rasa* with its colour, deity and *vṛtti*, and the main aim of the dramatic art and composition *viz.*, the attainment of the human values and the realisation of the disinterested, impersonal pleasure—*Rasānubhava* by a cultured *sahyodaya*.

The sixth prakāśa gives the main characteristics of the ten varieties of dramas and two minor kinds *nāṭikā* and *sattaka*, on the basis of *Nāṭyaśāstra* and *Daśarūpaka*. The *nāṭaka* is considered to be the model and the details of it are given first and the special deviations from it are mentioned in the other nine varieties. *Nāṭikā* is based on both *Nāṭaka* and *Prakarana* while *sattaka* is based on *Nāṭikā*.

The present edition of the work is based on the following manuscripts :—

T₁. T₈. No. 475 of the Curator's collection, copied from a manuscript belonging to Viṣṇu Nampūtiri, Ettikkada Illam, Kaduthuruthi, N. Travancore.

T₂. A set of variant readings noted in T₁.

T₃. T₈. 103 Malayalam, of the Curator's collection.

P. MS. No. 1402 of the Palace Library, Trivandrum.

M. MS. No. 12817, presented to the Library by Pandit K. S. Mahadeva Sastri of this Library. The Manuscript is dated 24th Kanni 928 M. E.

विषयानुक्रमणिका ।

प्रथमः प्रकाशः ।

विषयः	पृष्ठम्	श्लोकः
मङ्गलाचरणम्	१	१
उपोद्घातः	१-२, १-११	
आदिदेवप्रशंसा	१	२
सञ्जनप्रशंसा	"	३
वृर्जननिन्दा	"	४
प्रत्यकर्तुः नासक्यनम्	"	५
ज्ञानप्राप्तप्रकार-		
कथनम्	"	६
स्वभारतीप्रशंसा	२	७
गुरुनामकथनम्	"	८
पितृनामकथनम्	"	९
इष्टदेवतासङ्कीर्तनम्	"	१०
प्रतिज्ञा	"	११
शास्त्रप्रशंसा	"	१२
साहित्यपण्डितलक्षणम्	"	१३
अशास्त्रज्ञप्रेक्षकप्रयोक्तृनिन्दा	"	१५
प्रयोक्तृलक्षणम्	३	१६
प्रेक्षक "	"	१७
नाट्यविभागः	"	१९
नाटकपदनिर्वचनम्	"	२१
नाटकविभागः	"	"
अरतादिनटनामभिः वृत्ति	"	"
विभागः	"	२३
नाट्यनाटकप्रशंसा	३	"
नाटकलक्षणम्	४	२५
चान्दीनिर्वचनम्	"	३०

विषयः पृष्ठम् श्लोकः

प्रस्तावना ५-६ ३४-४४

प्रस्तावनालक्षणम्	५	३४
प्रस्तावनाविभागः	"	३५
आमुखलक्षणम्	"	"
स्थापनालक्षणम्	"	३६
प्रस्तावनायां अनुष्ठेयनिर्देशः	"	३७

वस्तु ६-७, ४५-५८

वस्तुनिर्वचनम्	६	४५
वस्तुविभागः	"	"
मुख्यामुख्यवस्तुलक्षणे	"	४६
अमुख्यवस्तुविभागः	"	"
पताकालक्षणम्	"	४७
प्रकृती "	"	४८
पताकास्थानक "	"	४९
पुनर्वस्तुविभागः	"	५०
सद्वस्तुलक्षणम्	"	५१
असद्वस्तु "	"	"
मिश्रवस्तु "	"	५२
पुनरपि वस्तुविभागः	"	"
दृश्यश्रव्यलक्षणम्	"	५३
सूचनीय "	"	५४
चतुःषष्ट्यङ्गकार्यनिवेशनप्रकार-		
कथनम्	७	५५
" निर्देशः	"	५६
बीजलक्षणम्	"	५७

विषयः

पृष्ठम् श्लोकः

विषयः

पृष्ठम्

विशुद्धलक्षणम्

७ ५९

सन्धयः ७-१३, ६०-१०९

साधिलक्षणविभागौ

७ ६०

अवस्थाविभागः

१ ६१

आरम्भलक्षणम्

१ ६२

प्रयत्नः

१ ६३

प्राप्त्याशा

१ १

नियताप्ति

८ ६४

फलोदय

१ १

अवान्तरसन्धिनिर्देशः

१ ६५

मुखसन्धिलक्षणम्

१ ६६

प्रतिमुख

१ १

गमने

१ ६७

निर्वहण

१ १

प्रतिमुखसन्धिः ९-१०, ७६-

प्रतिमुखसन्ध्याज्ञानि

९ १

उपासनलक्षणम्

१ १

उपन्यास

१ १

विलास

१ १

शम

१ १

नर्म

१ १

निरोध

१ १

वर्णसंहार

१ १

वज्र

१ १

परिसर्प

१ १०

नर्मयुति

१ १

प्रषयण

१ १

विधूत

१ १

मुखसन्धिः

८-९, ६९-७५

मुखसन्ध्याज्ञानि

८ ६९

उपक्षेपलक्षणम्

१ ७१

उपक्षेपविभागः

१ १

परिकरलक्षणम्

१ ७२

परिन्यास

१ ७३

विलोभन

१ १

युक्ति

१ १

प्राप्ति

१ ७४

समाधान

१ १

विधान

१ १

परिभाषना

१ १

उद्देश

१ ७५

भेद

१ १

करण

१ १

गर्भसन्धिः

१०-११, ८४-९

गर्भसन्ध्याज्ञानि

१० ८१

अभूताहरणलक्षणम्

१ ८६

मार्भ

१ १

रूप

१ ८४

उदाहरण

१ १

ग

१ ८४

उद्देश

१ १

सङ्ग्रह

१ ८९

आक्षेप

१ १

सम्भ्रम

१ ९०

अनुमान

१ १

तोटक

११ ९१

अतिबल

१ १

विषयः

पृष्ठम् श्लोकः

विषयः

पृष्ठम्

श्लोक

विन्दुलक्षणम्

७ ५९

सन्धयः ७-१३, ६०-१०९

प्रतिमुखसन्धिः ९-१०, ७६-८३

सन्धिलक्षणविभागौ	७	६०
अवस्थाविभागः	"	६१
आरम्भलक्षणम्	"	६२
प्रयत्न	"	६३
प्राप्त्याशा	"	६४
नियतासि	"	६४
फलोदय	"	६५
अवान्तरतन्व्यानिर्देशः	"	६५
मुखसन्धिलक्षणम्	"	६६
प्रतिमुख	"	६७
गर्भ	"	६७
निर्वहण	"	६८

प्रतिमुखसन्ध्याज्ञानि	९	७६
उपासनलक्षणम्	"	७८
उपन्यास	"	"
विलास	"	७९
शाम	"	"
नर्म	"	८०
निरोध	"	"
वर्णसंहार	"	८१
वज्र	"	"
परिसर्प	"	९०
नर्मयुति	"	"
प्रणयण	"	८३
विधूत	"	"

मुखसन्धिः

८-९, ६९-७५

गर्भसन्धिः

१०-११, ८४-९१

मुखसन्ध्याज्ञानि	८	६९
उपक्षेपलक्षणम्	"	७१
उपक्षेपविभागः	"	"
परिकरलक्षणम्	"	७२
परिन्यास	"	७३
विलोभन	"	"
युक्ति	"	"
प्राप्ति	"	७४
समाधान	"	"
विधान	"	"
परिभाषना	"	"
उद्देश	"	७५
भेद	"	"
करण	"	"

गर्भसन्ध्याज्ञानि	१०	८४
अभूताहरणलक्षणम्	"	८६
मार्थ	"	"
रूप	"	८७
उदाहरण	"	"
मन्त्र	"	८८
उद्देश	"	"
सङ्ग्रह	"	८९
आक्षेप	"	"
सम्भ्रम	"	९०
अनुमान	"	"
तोषक	"	९१
अतिबल	"	"

विषयः

पृष्ठम् श्लोकः

विषयः

पृष्ठम् श्लोकः

अवमर्शसन्धिः ११-१२, ९२-१

द्वितीयः प्रकाशः ।

अवमर्शसन्ध्यज्ञानि	११	९२
अपवादलक्षणम्	"	९४
सम्प्रेष्ट	"	"
विद्वद्	"	९५
इव	"	"
शक्ति	"	"
द्युति	"	"
प्रसङ्ग	"	९७
छलन	"	"
व्यवसाय	"	९८
प्ररोचना	"	"
विरोधन	"	९९
विचलन	"	"
आदान	१२	१०१

निर्वहणसन्धिः १२-१३, १००-१०१

निर्वहणसन्ध्यज्ञानि	१२	१०
सन्धिलक्षणम्	"	१०२
प्रसाद	"	"
प्रथन	"	१०४
विशोध	"	"
आनन्द	"	१०५
निर्णय	"	"
पूर्वभाव	"	१०६
उपसंहार	"	"
परिभाषण	"	१०७
संभ्रम	"	"
कार्यदृष्टि	"	१०८
अद्भुतप्राप्ति	"	"
कृति	"	१०९
प्रशस्ति	"	"

प्रकाशोपसंहारः १३ १०९

वृत्तयः १३-१७, १-३७

वृत्तिविभागः	१३	१
भारतवृत्तिलक्षणम्	"	२
सात्वती	"	३
कौशिकी	१४	४
आरभटी	"	५
भारतीवृत्त्यज्ञानि	"	६
प्रान्तनालक्षणम्	"	८
सात्वतीवृत्त्यज्ञानि	"	९
संज्ञापकलक्षणम्	"	१०
उद्भापक	"	११
सङ्गत्य	"	"
परिचर्तक	"	१२
कैशिकीवृत्त्यज्ञानि	"	"
नर्मरसप्रलक्षणम्	१५	१३
नर्मगर्भ	"	१४
नर्मरसोट	"	"
नर्म	"	१५
नर्मविभागः	"	१५-१९
वचरशुद्धनर्मलक्षणम्	"	२०
रूपशुद्ध	"	२१
क्रियाशुद्ध	"	२२
वाचानुरागकथन	१६	२३
वेषव्यक्तिकर	"	२४
चेष्टाव्यक्तिकर	"	२५
वागिच्छाप्रतिपादन	"	२६
रूपेच्छाकथन	"	२७
चेष्टास्पष्टीकरण	"	२८
वाग्भेदन	"	२९
भेदरूप	"	"
क्रियाभेदन	"	३०

विषयः	पृष्ठम्	श्लोकः
वाग्भयलक्षणम्	१६	३
भीतिरूप	"	३१
वेष्टाभयकर	"	"
वाग्भीत्यपरसंयोगि	१७	३२
वेषभीत्यपराश्रयि	"	३३
वेष्टाभयान्यसंयोगि	"	३४
आरभ्योद्भूत्यज्ञानि	"	३५
संक्षिप्तिकालक्षणम्	"	३६
सम्भेद	"	"
वस्तुस्थापन	"	३७
पातन	"	"

काव्यदोषाः १७-२२, ३८-८३

काव्यदोषविभागः	१७	३८
पददोष	१७-१८	३९-४२
सम्बन्धहीनलक्षणम्	१८	४२
दुर्बोध	"	४३
अप्रसिद्ध	"	४४
अनर्थक	"	४५
गूढार्थ	"	४६
रुचिरहित	"	४७
अप्रतीत	"	४८
अवाचक	"	४९
क्लिष्ट	"	५०
म्लान	१९	५१
अपुष्टार्थ	"	५२
अधातु	"	५३
समवच्युत	"	५४
अक्षमार्थान्तर	"	५५
कष्ट	"	५६
अप्रयुक्त	"	५७
संसर्गशय	"	५८

विषयः	पृष्ठम्	श्लोकः
विरुद्धार्थान्तरलक्षणम्	१९	५९
अष्ट	"	६०
भ्रष्टविभागः	"	"
अपदार्थक	२०	६१
ग्राम्य	"	"
अस्तुत	"	६२
पर्यायज्ञापक	"	६३
देश्य	"	"
असम्भाव्यार्थसाधक	"	६४
वाक्यदोषविभागः	"	६५-६८
शब्दच्युतलक्षणम्	"	६९
क्रमापेत	"	७०
अश्राव्य	"	"
पुनरुक्तिमत्	"	७१
छन्दोभङ्गाकुल	"	"
ग्राम्य	"	७२
व्याकीर्ण	"	"
भ्रमरीतिक	"	७३
यतिभङ्गाश्रय	"	"
न्यून	"	७४
अधिक	"	७५
वाक्यगर्भित	"	७६
विरुद्धसन्धि	"	"
निस्सन्धि	"	७७
तुच्छार्थक	"	"
अवाचक	"	७८
वाक्यार्थदोषविभागः	"	७९-८९
औचक्ष्मलक्षणम्	"	८०
सन्देह	"	८१
रीतिभङ्ग	"	"
क्रमच्युति	"	८२
उपक्रमोपसंहारविषम	"	"
दुष्टभूषण	"	८३
ग्राम्य	"	"

विषयः

पृष्ठम् श्लोकः

विषयः

पृष्ठम् श्लोकः

काव्यगुणाः

२२ ८४-९०

काव्यगुणविभागः

२२ ८४

श्लिष्टलक्षणम्

॥ ८६

प्रसादलक्षणम्

॥ ८७

समता

॥ ८७

सधुर

॥ ८७

सुकुमार

॥ ८८

अर्थव्यक्ति

॥ ८९

उदारत्व

॥ ८९

भोजो

॥ ९०

समाधि

॥ ९०

जातिलक्षणम्

॥ ११२

जातिविभागः

॥ ११३

उत्प्रेक्षालक्षणम्

॥ ११४

व्याजवर्णन

॥ ११५

अप्रस्तुतस्तुति

॥ ११६

साम्य

॥ ११७

एकावलि

॥ ११८

विभावना

२६ ११९

आक्षेप

॥ १२०

व्यतिरेक

॥ १२१

व्यतिरेकविभागः

॥ १२२

श्रुतलक्षणम्

॥ १२३

भेषविभागः

॥ १२४

अर्थान्तरलक्षणम्

॥ १२५

पर्यायोक्त

॥ १२६

विराध

॥ १२७

सङ्कीर्ण

२७ १२८

रसवत्

॥ १२९

अतिशय

॥ १३०

अत्युक्ति

॥ १३१

वक्रोक्ति

॥ १३२

ध्वनि

॥ १३३

अन्यान्य

॥ १३४

अनुमान

॥ १३५

यमक

॥ १३६

चित्र

॥ १३७

काव्यसारप्रशंसा

॥ १३८

प्रश्नोत्तरविभागः

॥ १३९

अन्तर्लापिलक्षणम्

२८ १४०

बहिर्लापि

॥ १४१

त्रिभङ्गो

॥ १४२

अन्तर्लापिविभागः

॥ १४३

बहिर्लापि

॥ १४४

अलङ्काराः २३-३० ९१-१६१

अलङ्कारविभागः

२३ ९१

अपह्नुतिलक्षणम्

॥ ९२

समारोक्ति

॥ ९३

सामोक्तिविभागः

॥ ९४

उपमालक्षणम्

२४ १००

उपमाविभागः

॥ १०१

पूर्वोपमालक्षणम्

॥ १०२

उत्तोपमा

॥ १०३

वाक्यार्थोपमा

॥ १०४

दीपक

॥ १०५

क्रियादीपक

॥ १०६

कारणदीपक

॥ १०७

मालादीपक

॥ १०८

कम

॥ १०९

विशेष

२५ ११०

रूपक

॥ १११

रूपकविभागः

॥ ११२

विषयः	पृष्ठम्	श्लोकः	विषयः	पृष्ठम्	श्लोकः
गुणोत्तरलक्षणम्	२८	१४४	सारूप्यलक्षणम्	३२	११
साध्वस्त्युतक	"	१४५	मिथ्याव्यवसायः	"	१२
एकालाप	"	१४६	सिद्धि	"	"
द्विरभ्यास	"	१४७	दृष्टान्त	"	१३
अक्षरभोपक	२९	१४८	आशीर्	"	"
गतप्रत्यागत	"	१४९	संशय	"	१४
मिश्र	"	१५०	कपट	"	"
चक्रबन्ध	"	१५१	क्षमा	"	१५
प्रसिद्धचक्रबन्धविभागः	"	१५२	अनुवृत्ति	"	"
अक्षरलक्षणम्	"	१५३	पदोच्चय	"	१६
पङ्क	"	१५५	आनन्द	"	१७
पञ्चबन्ध	३०	१६०	परिदेवन	३२	१८
प्रकाशोपसंहारः	"	२६२	उपपत्ति	"	"
			याचन	"	१९
			प्राप्ति	"	"
			मनारथ	"	२०
			शुक्ति	"	"
			अतिशय	३३	२१
			तुच्छो	"	"
			आख्यान	"	२२
			प्रतिषेध	"	"
			अनुमिति	"	२३
			निर्भासन	"	२४
			कार्ये	"	"
			पञ्चताप	"	"

तृतीयः प्रकाशः ।

लक्षणानि	३१-३३	१-२४
लक्ष्मणविभागः	३१	१
भूषणलक्षणम्	"	५
अक्षरावल्लि	"	"
शोभा	"	"
गुणकीर्तन	"	"
निरुक्तविभागः	"	"
तथ्यलक्षणम्	"	"
अतथ्य	"	"
अभिमान	"	८
उदाहृति	"	"
गुणानुवाद	"	९
प्रिय	"	"
हेतु	"	१०
प्रोत्साहन	"	"

नाट्यव्यहारोपयोगि-

परिभाषाः ३३-३८, २५-७९

आक्रीडादिनिर्देशः	३३	२५
आक्रीड इत्यस्य प्रतिपादनम्	"	३०
देहली	३४	३१
हजे	"	३२

विषयः	पृष्ठम्	श्लोकः	विषयः	पृष्ठम्	श्लोकः
हला इत्यस्य प्रतिपादनम्	३४	३३	विभो इत्यस्य प्रतिपादनम्	३७	६६
हीमाणहे	"	३३	वत्स	"	६७
सखी	"	३५	साराधिः	"	"
जोषट्टिकम्	"	३६	सूतः	"	६८
वरण्डी	"	३७	दारिका	"	६९
ही	"	३८	हण्डः	"	"
पुरोभाग	"	३९	कुलपतिः	"	७०
जनान्तिकम्	"	४०	वधुः	"	७१
आकाशम्	"	४१	सौदामिनी	"	"
इन्त	"	४२	आम	"	७२
स्वगतम्	"	४३	आवुतः	"	७३
प्रकाशम्	"	४४	भगवती	"	"
स्वामी	"	४५	अत्ता	"	"
भावकः	"	४६	गुरुः	"	"
ऊ	"	४७	नाद	"	७४
राजन्	"	४८	हृष्ट	"	७५
भाव	"	४९	अञ्जुका	"	७६
भगवन्	"	५०	धातुधमन्	"	"
अञ्ज	"	५१	प्रथमः कल्पः	"	७७
भट्टिणी	"	५२	विजया	"	७८
गण्डिका	"	५३	सार्थवाहकः	"	"
ई	"	५४	प्रकाशोपसंहारः	"	७९
शर्मन्	"	५५			
अम्महे	"	५६			
रण्डा	"	५७			
बाढम्	"	५८			
आ	"	५९			
भर्तृदारिका	"	६०			
स्वामिनी	"	६१			
आत्मगतम्	"	६२			
कान्ते	"	"			
प्रिये	"	६३			
दे मञ्जुभाषिणी	"	६४			
आर्य	"	६५			
देव	"	"			

चतुर्थः प्रकाशः ।

अङ्गावतारलक्षणम्	३९	३
शुद्धविकम्भ	"	२
सङ्कीर्णविकम्भ	"	३
चूलिका	"	"
नायिकाः	३९-४९, ४-४१	
नायिकालक्षणम्	३९	४
नायिकाविभागः	"	५
स्वकीयालक्षणम्	"	"
नकीयाविभागः	"	६

विषयः	पृष्ठम्	श्लोकः	विषयः	पृष्ठम्	श्लोकः
सुगन्धालक्षणम्	३९	६	नायिकानां सात्विक-		
मध्यमाविभागः	४०	८	वस्थाः	४२-४३	२९-४१
धीरमध्यालक्षणम्	४१		भावः इत्यस्य प्रतिपादनम्	४२	३२
स्वयं मध्या	४१		हावः	४३	३३
अधीरमध्या	४१	१०	हेला	४३	३४
प्रगल्भाविभागः	४१	११	शोभा	४३	३५
धीरप्रगल्भालक्षणम्	४१	१२	कान्तिः	४३	३६
मध्यप्रगल्भा	४१	१३	दीप्तिः	४३	३७
अधीरप्रगल्भा	४१	१५	माधुर्यं	४३	३८
मध्यप्रगल्भायाः विभागः	४१	१६	प्रागल्भ्यं	४३	३९
अन्यनायिकालक्षणम्	४१	१७	ओदार्यं	४३	४०
समाननायिका	४१	१८	धैर्यं	४३	४१
नायिकावस्थाः	४१	२०	लीला	४३	४२
उत्कण्ठितालक्षणम्	४१	२१	विलासः	४३	४३
बिप्रलब्धा	४१	२२	विच्छिन्तिः	४३	४४
खण्डिता	४१	२३		४३	४५
प्रोषिता	४१	२४		४३	४६
स्वाधीनपतििका	४१	२५		४३	४७
अश्लिष्टा	४१	२६		४३	४८
वाससज्जा	४१	२७		४३	४९
अभिसारिका	४१	२८		४३	५०
दूत्यः	४१-४२	२५-२८		४३	५१
दूतीविभागः	४१	२५	नायकाः	४३-४६	४२-६०
दासी इत्यस्य प्रतिपादनम्	४१	२६	नायकालक्षणम्	४३	४३
सखी इत्यस्य प्रतिपादनम्	४१	२७	नायकाविभागः	४३	४४
कारुः	४१	२८	धीरललितलक्षणम्	४३	४५
धात्रेयी	४१	२९	धीरशान्त	४३	४६
प्रातिवेशिका	४१	३०	धीरोदात्त	४३	४७
लिङ्गिनी	४१	३१	धीरोद्धत	४३	४८
शिल्पिनी	४१	३२	शङ्कारनायकाविभागः	४३	४९
स्वयं	४१	३३		४३	५०

विषयः	पृष्ठम्	श्लोकः	विषयः	पृष्ठम्	श्लोकः
अनायकलक्षणम्	१	५०	रसलक्षणम्	१०	१
रक्षिण	"	"	विभाव	"	४
गठ	"	५१	अनुभाव	४४	५
हृष्ट	"	"	सात्त्विकभाव	"	६
अज्ञानायकविभागान्तरम्	४४	५२	सात्त्विकभावविभागः	४९	८
आयकस्य सात्त्विकगुणाः	"	५३	स्तम्भलक्षणम्	"	९
शोभालक्षणम्	"	५५	प्रत्यय	"	११
विलास	"	५६	रोमाञ्च	"	१३
आधुर्य	"	५७	स्नेह	"	१४
गार्भ्य	"	५८	वैवर्ण्य	"	१७
स्पर्श	"	५९	वेपथु	"	२१
तेजो	"	६०	अश्रु	"	२१
ललिता	"	"	वैश्वर्य	"	२३
ओदाय	"	६१	सात्त्विकत्वनिर्वचनम्	"	३२

आयकसहायदयः ४५-४६, ६१-७० व्यभिचारिभावः ४९-५४, १२-१६

आयकसहायविभागः	४५	६१	आदानां व्यभिचारित्वनिर्वचनम्	४५	१३
आकाशनायकलक्षणम्	"	६२	व्यभिचारिभावविभागः	"	१३
ठिमर्द	"	"	निर्वेदलक्षणम्	"	१६
कट	"	६३	रत्नानि	"	१७
वेदेषक	"	"	चिन्ता	५०	१९
अतिनायक	"	६४	असूया	"	२०
परिच्छिन्ननायकनिरूपणम्	४५	६५	मद	"	२१
साधाप्रयोगव्यवस्था	४६	६६	मोह	"	२१
हृष्टास्यलक्षणम्	४७	६७	प्रति	"	२५
वेशक	"	६८	श्रम	"	२६
काशोपसंहारः	"	६९	हृष्टा	"	२८
			धृति	"	२९
			रम्यति	५१	२९
			व्याधि	"	३२
			वितर्क	"	३३
			उन्माद	"	३४
			दैन्य	"	३६
			आवेग	"	३७

पञ्चमः प्रकाशः ।

आकृ	४८	१
आकुविभागः	"	"
आकाशकाङ्क्षलक्षणम्	"	"
आकाङ्क्ष	"	३

विषयः	पृष्ठम्	श्लोकः	विषयः	पृष्ठम्	श्लोकः
आलस्यलक्षणम्	५२	४१	शृङ्गारपोषकभावाः	५१	७८
त्रास	"	४२	शृङ्गारविरोधिभावाः	"	"
श्रीहा	"	४४	शृङ्गारविभागः	"	७९
अमर्ष	"	४५	असम्भवलक्षणम्	"	"
उपप्रता	"	४७	असम्भवावस्थाविभागः	"	८०
स्मय	"	४८	संस्मृतिलक्षणम्	"	८१
जङ्गता	"	५०	सद्वेग	"	"
मरण	"	५१	अभिलाष	५६	८३
निद्रा	"	५३	प्रलाप	"	"
विषाद	"	५४	उन्माद	"	८४
आसुक्कय	"	५६	खञ्जर	"	"
विभ्रम	"	५७	चिन्ता	"	८५
अपस्मार	"	५९	गुणाख्यान	"	८५
अवहित्य	"	६०	नलता	"	८६
आन्ध्य	"	६१	मरण	"	"
प्रबोध	"	६३	वियोगलक्षणम्	"	८७
इर्ष	"	६५	वियोगविभागः	"	"
स्याभिभावः	"	६६	मानलक्षणम्	"	८८
स्यायिलक्षणम्	"	"	मानकारणानि	"	"
स्यायिनो रसत्वकथनम्	"	६७	माने षडुपायाः	"	९०
निर्वेदादेः स्यायिरवखण्डनपूर्वकं	"	"	सामलक्षणम्	"	९१
स्यायिविभागः	"	६९	मद	"	"
काव्यस्य रसेन सम्बन्धः	"	७१	दान	"	९२
मतेके स्वादानुवादः	५५	७३	नति	"	"
स्वादलक्षणम्	"	"	उपेक्षा	"	"
स्वादविभागः	"	७४	रसान्तर	"	९३
शृङ्गारः	५५-५६, ६५-९७	७३	प्रणयमान लक्षणम्	"	"
रतिलक्षणम्	५५	७६	प्रवास	"	९४
शृङ्गार	"	७७	प्रवासविभागः	"	"
			प्रवासानुभावविशेषाः	"	"
			प्रवासस्य विभागान्तरम्	५७	९५
			सम्भोगलक्षणम्	"	९६
			वीररस	"	९७

विषयः	पृष्ठम्	श्लोकः	विषयः	पृष्ठम्	श्लोकः
नीमत्स लक्षणम्	५७	५५	नाटिका	११	१८
रात्रि	१००		सङ्कम्	११	१२
हास	१०१		माणम्	११	२४
हासविभागः	१०२		ईहामृगः	११	२७
स्मितलक्षणम्	१०३		वीथी	११	३१
हसित	१०३		वीथ्यज्ञानि	११	३२
विहसित	१०३		वीथ्यज्ञविभागः	११	३३
उपहास	१०३		कललक्षणम्	११	३५
अपहास	१०३		प्रपञ्च	११	३५
अतिहास	१०३		त्रिषट्	११	३६
			वाक्केलि	११	३६
अव्युत्तलक्षणम्	५८	२०५	गण्ड	११	३६
भयानक	१९६		नालिका	११	३६
			कञ्जाल	११	३६
करुण	१९७		अवलगित	११	३६
रसानां वर्णदेवतानुत्तयः	१९९		भ्याहार	११	३७
अन्तलक्षणम्	१९९		अतिवक्त	११	३७
भर्म	१९९		असत्प्रकारः	११	४१
भन	१९९		सूचक	११	४१
काम	१९९		अवस्थान्दित	११	४१
मोक्ष	१९९				
उद्वेकप्रीति	१९९		न्यायोगः	१४	४३
हीननाटक	१९९		समवकारः	१४	४५
उत्तमनाटक	१९९		जडः	१४	४५
प्रकाशोपसंहारः	१९९				
प्रकाशः		प्रहसनं		१५	५४
नाटकम्	१०	१	द्विः	११	६०
प्रकरणम्	११	१२	उपसंहारः	११	६५

॥ श्रीः ॥

सर्वेश्वरानन्दविरचितः

॥ साहित्यसारः ॥

प्रथमः प्रकाशः ।

मङ्गलाचरणम् ।

सुरासुराशिरःश्रेणीस्तनरात्रिविगाजितम् ।
वन्देऽहं वासुदेवादिप्रवक्त्रुरुहद्वयम् ॥ १ ॥

उपोद्भावः ।

सदा मृदुपदन्यासाः सालक्षारा रसावहाः ।
प्रगल्भा इव कागिन्यो जयन्त्यादिकवैरिणः ॥ २ ॥

जयन्ति भुवने सन्तः सदा सन्तापहारिणः ।
निजवक्त्रेन्दुनिर्गच्छदच्छवाक्यामृतद्रवः ॥ ३ ॥

विनापि कारणेनोच्चैर्विसरद्वैरदारुणात् ।
दुर्जनाद् भीतिरत्यर्थं कस्य वा नोपजायते ॥ ४ ॥

अशेषख्यातसाहित्यसारलिष्णातमानसः ।
सर्वेश्वर इति ख्यातः कविर्जयति भूतले ॥ ५ ॥

मनोमन्दरमन्थानमथिताद् भरताम्बुधेः ।
यस्याजनि जनानन्दी ज्ञानामृतमहोदयः ॥ ६ ॥

साहित्यसारे

मनःकुबलयोल्लासकरीयं तिमिरापहा ।

यद्वक्त्रचन्द्रसम्भूता भारती चन्द्रिकायते ॥ ७ ॥

निःशेषजगदानन्दसन्दोहमुदिताशयः ।

यस्यागस्त्येश्वराधीशो वामराशिर्मुनिर्गुरुः ॥ ८ ॥

उत्तुङ्गसत्त्वगम्भीरादुत्पन्नो यस्त्रिविक्रमात् ।

सन्मध्यविलसन्मूर्तिः सागरादिव चन्द्रमाः ॥ ९ ॥

गङ्गातरङ्गनिर्घीतजटामकुटशोभितः ।

यस्य चेतस्यसावास्ते सदारश्चन्द्रशेखरः ॥ १० ॥

लसन्मृदुपदावल्या बाणव्युत्पत्तिकारणम् ।

तेन साहित्यसारोऽसौ क्रियते नाट्यलक्षणम् ॥ ११ ॥

नाट्यकर्तृप्रयोक्तृप्रेक्षकलक्षणम् ।

आहतं भरतात् किञ्चिदुत्तरात्किञ्चिदुद्धृतम् ।

कलितं कोद्वलात् किञ्चित् किञ्चिद् भरतविस्तरात् ॥ १२ ॥

शास्त्रमेतदनालोच्य स्वबुद्ध्या नाटकादिषु ।

पद्यं वा पदमेकं वा यः करोति स मन्दधीः ॥ १३ ॥

यः शब्दशास्त्रनिर्वृत्तः स्वभावविशदाशयः ।

भरतादिषु निष्णातः स हि साहित्यपण्डितः ॥ १४ ॥

अशास्त्रज्ञः प्रयोक्ता च प्रेक्षावानपि कोविदः ।

अस्य तन्त्रस्य तत्त्वज्ञेर्निरुज्ज इति कथ्यते ॥ १५ ॥

१. T₁ सनत्, T₃ लसत् for मनः.

२. T₃ यस्यागस्त्येश्वराधीशो.

३. T₃ अनालोच्य.

४. T_{1.६} मूढधीः.

५. T_{1.२} M शब्दशास्त्रनिश्चितस्वभावः.

प्रथमः प्रकाशः ।

अभियोगाभिभूतात्मा रसभावविभावकः ।

पठिताशेषभरतः प्रयोक्ता भरतोदितम् ॥ १६ ॥

गुणागुणगणशेषपरीक्षाप्रवणाशयैः ।

शास्त्रमेतदशेषेण बोद्धव्यं प्रेक्षकैरपि ॥ १७ ॥

वस्तुनस्तत्त्वमास्थाय तन्मयत्वेन भावकः ।

सुप्रसन्नाशयः प्रोक्तः प्रेक्षको नाट्यकोविदैः ॥ १८ ॥

नाट्यभेदाः ।

नाट्यं दशविधैर्भेदैर्मिन्नं संज्ञासमन्वितैः ।

ताननेकपदाकारनिरुक्त्यैव वदाम्यहम् ॥ १९ ॥

नाटकं सप्रकरणं भाणेहामृगवीथयः ।

व्यायोगः समवाकारः साङ्गं ग्रहसनं डिमः ॥ २० ॥

नाटकप्रशंसा ।

अन्येषां प्रकृतित्वेन निशेषैर्लक्षणैः सह ।

तत्र नाटकमाचार्यैरादावेव विचार्यते ॥ २१ ॥

नटानामिदमित्याहुर्नाटकं वा विचक्षणाः ।

चत्वारो ब्रह्मणः पुत्राः नटाम्बु भरतादयः ॥ २२ ॥

एषां नामभिरेवैताश्चतस्रो वृत्तयः स्मृताः ।

सर्वविद्यानिधिर्नाट्यमिति नाट्यविदो विदुः ॥ २३ ॥

षट्सहस्रीकृताप्येतदेवमेवोदितं यथा ।

न सा विद्या न तच्छिल्पं न तज्ज्ञानं न सा क्रिया ॥ २४ ॥

साहित्यसारे

नासौ कला न तद् गोप्यं नाटके यन्न दृश्यते ।

नाटकलक्षणम् ।

नान्दीप्रस्तावनावस्तुबीजविन्दुविमूषितम् ॥ २५ ॥

सन्धिसन्ध्यङ्गसहितं साङ्गवृत्तिसमन्वितम् ।

निशेषदृषणापेताविच्छिन्नविभूषणम् ॥ २६ ॥

अशेषलक्षणोल्लासि भाषासङ्केतमुपितम् ।

अङ्गावतारविष्कम्भचूलिकाभिरलङ्कृतम् ॥ २७ ॥

नायिकानायकानेकपरिवारजनावृतम् ।

वाद्ययोगगुणाङ्गास्त्यप्रवेशान्निरन्तरम् ॥ २८ ॥

सकाकुरसगर्भाङ्गं चतुर्गोपीकलाश्रयम् ।

सर्वप्रीतिकरोरर्कं विशेयं नाटकं बुधैः ॥ २९ ॥

नान्दी

नन्दी वृषो वृषाङ्गस्य जगदादौ जगत्पतेः ।

नृत्यतः कल्पनायोगाज्जगाम किल रङ्गताम् ॥ ३० ॥

तस्य तद्रङ्गसम्बद्धा यौ पूजा क्रियते जनैः ।

नाटके नाट्यतत्त्वज्ञैः सा नान्दीत्यभिधीयते ॥ ३१ ॥

या पूर्वैरङ्गसम्बद्धा द्वाविंशत्यङ्गवर्तिनी ।

सभ्यान् नन्दयतीत्येवं सापि नान्दी निगद्यते ॥ ३२ ॥

कविभावकशैलपरशैर्नाटकादिषु ।

क्रियते सा यथासङ्ख्यं वाङ्मनःकायकर्मभिः ॥ ३३ ॥

१. T₁—३ कला नासौ.

२. T₃ द्वात्यं for गोप्यं.

३. T₁ फलप्रदं.

४. M T₂ पूजा या.

प्रथमः प्रकाशः ।

प्रस्तावना ।

सूक्तिमुद्राकलापेन सूत्रिणैकत्र वस्तुनः ।

क्रियते सूचना नाट्ये या सा प्रस्तावना स्मृता ॥ ३४ ॥

आमुखस्थापनाभेदात् सा पुनर्द्विविधा भवेत् ।

सूत्रधारो नटीयुक्तो वस्तुप्रस्तावनाभिधिम् ॥ ३५ ॥

कुरुते यत्र सदृष्टैस्तदामुखमुदाहृतम् ।

पारिपार्श्वकसंयुक्तो वा विदूषकरसंयुतः ॥ ३६ ॥

वस्तु विस्तारयेत् सूत्री यत्र सा स्थापना स्मृता ।

तत्रैवं विधिरादिष्टो गुरुभिस्तत्त्ववेदिभिः ॥ ३७ ॥

पूर्वरङ्गं विधायादौ साङ्गं रङ्गव्यवस्थिते ।

कृतसादस्यसत्कारे सूत्रधारे कृताञ्जलयौ ॥ ३८ ॥

तद्वन्नटः प्रविश्यान्यः शुद्धाङ्गरधरः शुचिः ।

काव्यमास्थापयेदाशु सविशेषगुणाश्रयम् ॥ ३९ ॥

दैविकं दैविको भूत्वा मानुषं मानुषाकृतिः ।

तयोरन्यतरो भूत्वा मिश्रीभूतमपश्रसः ॥ ४० ॥

सूचयेत् स्वगिरा साधु प्रोद्भिद्यदमृतश्रिया ।

सबीजं वस्तु वा तत्र मुखं वा पात्रमेव वा ॥ ४१ ॥

अनवद्यपदैः पदैः सद्यः सम्यान् प्रसादयन् ।

ऋतुमासाद्य यं कञ्चिद् भारती वृत्तिमाश्रयेत् ॥ ४२ ॥

भारती तु यथायोगं स्वप्रसङ्गेऽभिधास्यते ।

सर्वमुक्त्वाथ वस्तव्यमन्ते प्रस्तावनाविधेः ॥ ४३ ॥

१. T₁. ३ सूत्रिणैकेन, T₂ सूत्रिणैकस्य.

२. P commences only from here.

३. P T₃ प्रसादयेत्.

आहिस्यचारे

सूत्रधारः स्वयं गच्छेदागच्छत्पात्रमन्तिके ।

सूचितं ध्रुवया गीत्या श्रुत्वा स्मृत्वा समीक्ष्य वा ॥ ४४ ॥

वस्तु ।

नाटके नायकादीनां कथा वस्त्वभिधीयते ।

मुख्यामुख्यप्रभेदेन तदत्र द्विविधं स्मृतम् ॥ ४५ ॥

तत्र नेतृकथा मुख्यममुख्यमितरद् भवेत् ।

तदमुख्यमपि त्रेधा वस्तु सर्वत्र नाटके ॥ ४६ ॥

पताकाप्रकरीयुक्तपताकास्थानयोगतः ।

नायकस्य कथामध्ये तत्समानस्य या कथा ॥ ४७ ॥

आफलोदयमाबद्धा सा पताकेति कथ्यते ।

येन केनाप्यनल्पेन हेतुना पूर्वमुद्गतम् ॥ ४८ ॥

पश्चान्न दृश्यते यत्तु तद्वस्तु प्रकरी भवेत् ।

अतीतानागते कार्ये कथ्येते यत्र वस्तुनः ॥ ४९ ॥

अन्यापदेशव्याजेन पताकास्थानकं तु तत् ।

सदसन्मिश्रभेदेन सर्वमेतत् त्रिधा भवेत् ॥ ५० ॥

इतिहासादिसम्भूतं सदित्यभिमतं सताम् ।

असदित्युच्यते सर्वैः स्वबुद्ध्या कविकल्पितम् ॥ ५१ ॥

अन्यदन्योन्यसम्भिन्नं मिश्रमित्यभिधीयते ।

द्विधा विभागः कर्तव्यः सर्वस्यापीह वस्तुनः ॥ ५२ ॥

दृश्यश्रव्यं सूचनीयमिति सञ्चिन्त्य योग्यताम् ।

गीतरूपगुणोपेतं दृश्यश्रव्यमुदाहृतम् ॥ ५३ ॥

नीरसं लौकिकापेतमशास्त्रीयञ्च यद् भवेत् ।

तद् वस्तु सूचनीयं स्यादत्र विष्कम्भकादिभिः ॥ ५४ ॥

T₁ पताकेष्वभिधीयते.

प्रथमः प्रकाशः ।

साहित्यसारतत्त्वज्ञः स्थाने स्थाने पुनः पुनः ।

वस्तुमध्ये पृथक् कृत्वा वस्तुविस्तरहेतवे ॥ ५५ ॥

चतुष्पष्ट्यङ्गकार्याणि षडेतानि निवेशयेत् ।

अभिप्रेतस्य रचना गोप्यस्य परिगोपनम् ॥ ५६ ॥

प्रकाशनं प्रकाश्यस्य रागसम्पादनोदयः ।

प्रयोगस्य चमत्कारो वृत्तान्तस्यानुपक्षयः ॥ ५७ ॥

पत्तेरलङ्कृतं कान्यं सन्धेतोहारितां व्रजेत् ।

बीजम् ।

धर्मप्रभृतिकार्यस्य सुनिबद्धस्य नाटके ॥ ५८ ॥

मन्दमन्दोदितो हेतुबीजमित्यभिधीयते ।

विन्दुः ।

अवान्तरार्थकार्यस्य प्रस्तुतार्थानुयायिनः ॥ ५९ ॥

सद्यः सम्बन्धविच्छेदे विन्दुरच्छेदकारणम् ।

सन्धयः ।

प्रकृतार्थप्रकृतयः पञ्चावस्थाभिरन्विताः ॥ ६० ॥

भरतादिभिरादिष्टा मुखाद्याः पञ्च सन्धयः ।

आरब्धस्येह कार्यस्य पञ्चावस्थाः प्रकीर्तिताः ॥ ६१ ॥

आरम्भयत्नप्राप्त्याशानियतासिफलोदयाः ।

आरम्भस्तद्गता वाञ्छा चाफलोदयनिर्भरा ॥ ६२ ॥

प्रयत्नस्तदलाभेन व्यापारातिशयो महान् ।

सम्पदापत्समायोगात् प्राप्त्याशा तदसम्भवा ॥ ६३ ॥

१. P T₈ विस्तार.

२. P T₈ सर्वतो हारिता.

३. M सन्निबद्धस्य.

साहित्यसारे

अपायाभावविभवाभियताप्तिस्तदागमः ।

समस्तफलनिष्पत्तिर्निरवद्या फलोदयः ॥ ६३ ॥

मुखं प्रतिमुखं गर्भस्सावमर्शोपसंहतिः ।

पूर्वमत्र विनिर्दिष्टास्त इमे पञ्च सन्धयः ॥ ६४ ॥

बीजोत्पत्तिर्मुखं नानाभावार्थरमसम्भवा ।

दृश्यादृश्यसमुद्भेदस्तस्य प्रणिमुखं भवेत् ॥ ६५ ॥

अस्तव्यस्तस्य सर्वत्र गर्भस्तस्य गवेपणम् ।

छलादवमृशेद् यत्र व्यसनाद् या विलोभनात् ॥ ६७ ॥

गर्भस्थगितबीजार्थस्सोऽवमर्शोऽस्मतां मतः ।

मुखादयस्त्वनेकार्था बीजेनेस्ततः कृताः ॥ ६८ ॥

एकत्वं यत्र नीयन्ते तत्तु निर्वहणं भवेत् ।

मुखस्य लक्षणानि . . .

मुखस्य द्वादशाङ्गानि कथ्यन्ते तानि नामतः ॥ ६९ ॥

उपक्षेपः परिकरः प्रागन्यासविलोभने ।

युक्तिप्राप्तिसमाधानविधानपरिभाषनाः ॥ ७० ॥

उद्भेदो भेदकरणे लक्षणन्त्वमिधायने ।

बीजन्यासविधिस्तज्ज्ञैरुपक्षेप इति स्मृतः ॥ ७१ ॥

शब्दार्थभेदसंयोगवशात् सोऽपि द्विधा भवेत् ।

तद्व्याप्तिगुणबाहुल्यं सर्वे परिकरं विदुः ॥ ७२ ॥

प्रथमः प्रकाशः ।

तस्य निष्पत्तिसौन्दर्यं परिन्यासोऽभिधीयते ।

विलोभनं गुणारूपायानं मुक्तिरर्थोवधारणम् ॥ ७३ ॥

प्राप्तिर्मुखागमोल्लासः समाधानं प्रियोदयः ।

विधानं सुखदुःखासिर्विस्मयः परिभावना ॥ ७४ ॥

उद्धेदो गूढनिर्भेदो भेदो लोभकरं वचः ।

करणं प्रकृतारम्भो मुखाङ्गानि गतान्यथ ॥ ७५ ॥

प्रतिमुखाङ्गानि ।

वक्ष्ये प्रतिमुखाङ्गानि प्रशिद्धानि त्रयोदश ।

उपासनमुपन्यासविलासौ शमनर्मणी ॥ ७६ ॥

निरोधवर्णसंहारौ सबज्रः परिसर्पकः ।

नर्भद्युतिप्रगयणे विधूतं पुष्पमेव च ॥ ७७ ॥

उपासनमुपास्यानां धिपयेत्पुष्पसेवनम् ।

उपन्यास इति प्रोक्ता सोपाया वाक्यसङ्गतिः ॥ ७८ ॥

रत्युत्कर्षो विलासः स्यादाङ्गिको वाच्य मानसः ।

शमः प्रियजनोद्भूतमनोदुःखपरिक्षयः ॥ ७९ ॥

उपहासाय रचिता नर्म वाणी निगद्यते ।

निरोधो हितरोधः स्यादिष्टक्रोधसमुद्भवः ॥ ८० ॥

सर्ववर्णोपगमनं वर्णसंहार इष्यते ।

अत्यर्थनिष्ठुरं वाक्यं प्रत्यक्षं वज्रमुच्यते ॥ ८१ ॥

१. P T3 मुखागमः प्रोक्तः.

२. P T3 सुखदुःखैक्यम् .

३. P T3 उच्यते.

परिसर्पो मवेद् भूयो भूयो बीजानुसर्पणम् ।

भीतिर्नर्मद्युतिः प्रोक्ता सरसा नर्मसम्भवा ॥ ८२ ॥

बुद्धिः प्रगयणं वस्तुन्याबद्धा परमार्थतः ।

विधूतमरतिः प्रोक्ता पुष्पं स्याद् वागुदारता ॥ ८३ ॥

गर्भसन्ध्यज्ञानि ।

अज्ञानि द्वादशोच्यन्ते गर्भसन्धेरतः परम् ।

अ(दूध ? भू)ताहरणं मार्गरूपोदाहरणक्रमाः ॥ ८४ ॥

उद्वेगसङ्गहाक्षेपसम्भ्रमाः सानुमास्तथा ।

तोटकानिबले चैव लक्षणं सम्प्रणीयते ॥ ८५ ॥

अ(दूध ? भू)ताहरणं सद्भिः कथ्यते छद्मचेष्टितम् ।

तत्त्वसङ्कीर्तनोल्लासो मार्ग इत्यभिधीयते ॥ ८६ ॥

वितर्कसंयुते वाक्यं रूपके रूपमुच्यते ।

यदर्थोत्कर्षवद् वाक्यं तदुदाहरणं स्मृतम् ॥ ८७ ॥

मनसा चिन्त्यमानस्य प्राप्तिरेव क्रमो मतः ।

अरिभिः क्रियमाणा या भीतिः सोद्वेग इष्यते ॥ ८८ ॥

संग्रहः कथ्यते साद्भिः सामदानोचितं वचः ।

गर्भबीजसमुद्भवः सद्भिराक्षेप इष्यते ॥ ८९ ॥

मियशङ्कासमुद्भूतिः संभ्रमः परिकीर्त्यते ।

अभ्यूहश्लेष्टाकारैरनुमानमुदाहृतम् ॥ ९० ॥

संरब्धवचनं प्राज्ञैर्नाट्ये तोटकमुच्यते ।

अतिसन्धानमाचार्या नाटकेऽतिबलं विदुः ॥ ९१ ॥

अवमर्शसन्ध्यज्ञानि ।

अवमर्शस्य यान्यङ्गान्याहुस्तानि वदाम्यहम् ।

अपवादोऽथ सम्फेटो विद्रवद्रवशक्तयः ॥ ९१ ॥

द्युतिप्रसङ्गछलनव्यवसायाः प्ररोचना ।

विरोधनं विचलनमादानञ्च त्रयोदश ॥ ९१ ॥

दोषप्रकथापवादः स्यान्निर्दोषस्येतरस्य वा ।

रोषेण परुषाकारं सम्फेटः कटुभाषणम् ॥ ९४ ॥

वधबन्धादिदुःखानि नाटकादिषु विद्रवः ।

द्रवस्त्वमर्षसम्भूता गुरुवर्गातिरस्कृतिः ॥ ९५ ॥

क्षमातिरस्कृतो रोषः शक्तिरित्यभिधीयते ।

शत्रुभिः क्रियमाणे द्वे तर्जनोद्वेजने द्युतिः ॥ ९६ ॥

अन्येषां पुरतः प्रीत्या प्रसङ्गो गुरुकीर्तनम् ।

छलनं प्राहुरन्यैस्तु क्रियमाणावधीरणम् ॥ ९७ ॥

व्यवसायः स्वशक्त्युक्तिः पुरतः कस्यचित् कृता ।

प्ररोचना स्याद् भणितिरभूतस्यापि भूतवत् ॥ ९८ ॥

संरब्धवचनोद्भासो विरोधनमिति स्मृतम् ।

सद्भिर्विचलनं प्रोक्तं नृणामात्मविकत्थना ॥ ९९ ॥

शक्त्या शक्तिमतः प्रोक्तमादानं कार्यसङ्ग्रहः ।

निर्वहणसम्प्रज्ञानि ।

ततो निर्वहणस्याद्य कथ्यन्तेऽङ्गानि विस्तरात् ॥ १०० ॥

सन्धिप्रसादग्रथनवि(रो ? बो)धानन्दनिर्णयाः ।

पूर्वभावोपसंहारपरिभाषणसंश्रयाः ॥ १०१ ॥

कार्यदृष्ट्यद्भुतप्राप्तिकृतयः सप्रश्नस्तयः ।

चतुर्दशैतान्युच्यन्ते लक्षणानि यथाक्रमम् ॥ १०२ ॥

बीजप्रापणमेवात्र सन्धिरित्यभिधीयते ।

प्रीत्युत्कर्षः प्रसादो वा विषयेष्टपसेवनम् ॥ १०३ ॥

ग्रथनं कथ्यतेऽस्माभिः कार्यस्यान्वेषणक्रमः ।

अस्तव्यस्तस्य कार्यस्य वि(रो ? बो)धोऽन्वेषणं भवेत् ॥ १०४ ॥

वाञ्छिताशेषसंसिद्धिरानन्दो निदुषां मतः ।

उद्भूतवस्तुकथनं निर्णयः परिष्कारितः ॥ १०५ ॥

अभिप्रेतार्थसंसिद्धिः पूर्वभावोऽभिधीयते ।

सम्यक् समाप्तिः काव्यानामुपलब्धौ उच्यते ॥ १०६ ॥

परस्परकृता सूक्तिः परिभाषणमुच्यते ।

अद्भुतावासिरधिका संश्रयः कथ्यते बुधैः ॥ १०७ ॥

एकत्वं कार्यदृष्टिस्तु समस्तस्यापि वस्तुनः ।

उपपन्नेतरप्राप्तिरद्भुतप्राप्तिरुच्यते ॥ १०८ ॥

कृतिर्लब्धार्थसंरक्षा प्रशस्तिः शुभशंसनम् ।

१. T1-2 सद्धिः for अस्माभिः.

२. P T3 परस्परगता सूक्तिः.

३. T1-3 लब्धार्थसंरक्षा.

सन्ध्यङ्गषष्टिरियमिष्टरसामिपुष्टा
 विस्पष्टवाक्यमधिका च चतुष्टयेन ।
 विद्वन्मनोनिकररञ्जनतत्परणे
 सर्वेश्वरेण रचिता कैविपुङ्गवेन ॥ १०९ ॥

इति श्रीमन्मलयजमहापण्डितसर्वेश्वराचार्यविरचिते
 साहित्यसारे प्रथमः प्रकाशः ।

द्वितीयः प्रकाशः ।

वृत्तयः ।

सार्धमग्नैरनेकार्थैः कथ्यन्ते वृत्तयोऽनुना ।
 भारती सात्त्वती चैव कैशिक्यारभटी तथा ॥ १ ॥

नाटकोत्कर्षविषये चतस्रो वृत्तयः कृताः ।
 हृद्यसंस्कृतभूयिष्ठश्चित्राकारो नराश्रयः ॥ २ ॥

उल्लासः कोऽपि वचसां भारतीत्युच्यते बुधैः ।
 व्यापारातिशयः कोऽपि नेतुस्त्यागदयाधिकः ॥ ३ ॥

१. T1 मुनिना for रचिता.
२. P T3 यतिपुङ्गवेन.
३. P T3 इति साहित्यसारे प्रथमः प्रकाशः.
४. P भरताचार्याय नमः । सार्ध.
५. P T3 अनेकार्थाः.
६. M P T3 नाटकोत्कर्षभेदाय.

साहित्यसारे

निश्शोकः सत्वसम्पन्नः सात्वतीति निगद्यते ।
मृदुः शृङ्गारसंवृत्तो नृत्तगीतमनोहरः ॥ ४ ॥
कामभोगैकनिरतो व्यापारः कैशिकी स्मृता ।
मायेन्द्रजालसंग्रामक्रोधव्यापि विचेष्टितम् ॥ ५ ॥
वृत्तिमारभटीमाहुर्नाट्यतत्त्वविचक्षणाः ।

भारतीयवृत्त्यङ्गानि ।

भारत्यङ्गानि चत्वारि वीथीप्रहसनामुखे ॥ ६ ॥
प्ररोचना च तत्राद्ये स्वप्रसङ्गे भविष्यतः ।
पूर्वमेवामुखं प्रोक्तं भेदे प्रस्तावनाविधेः ॥ ७ ॥
प्ररोचना तदस्माभिर्लक्षणेन प्रदर्श्यते ।
नटनाटकनेतृणां कर्तुः सभ्यजनस्य च ॥ ८ ॥
उन्मुखीकरणं रङ्गे प्रशंसातः प्ररोचना ।

सात्त्वतीयवृत्त्यङ्गानि ।

सात्त्वत्यङ्गानि चत्वारि वक्तव्यानि सलक्षणम् ॥ ९ ॥
संलापोत्थापकौ तद्वत् सङ्घात्यपरिवर्तके ।
संलापको गभीरोक्तिर्नानाभावरसा मिथः ॥ १० ॥
एकमुत्थापयेद् यत्र युद्धायोत्थापकः स हि ।
मन्त्रार्थदैवशक्त्याद्यैः सङ्घात्यस्सङ्घभेदनम् ॥ ११ ॥
प्रारब्धोद्योगकार्यान्यकरणं परिवर्तकः ।

कैशिकीवृत्त्यङ्गानि ।

नर्मस्फुञ्जनर्मगर्मनर्मस्फोटः सनर्मकाः ॥ १२ ॥

द्वितीयः प्रकाशः ।

कैशिक्याः शास्त्रसम्भूता सेयमङ्गचतुष्टयी ।

नर्मस्फुटः सुखारम्भो भयार्त्तो नवसङ्गमे ॥ १३ ॥

नर्मणा सुरतारम्भो नर्मगर्भ उदाहृतः ।

नर्मस्फोटो नृणामङ्गेष्वभिव्यक्ताङ्गजक्रिया ॥ १४ ॥

क्रीडाविदग्धभणितिर्नर्म सर्वोपहासकृत् ।

तदत्राष्टादशविधं प्रोक्तं तत्तत्त्ववेदिभिः ॥ १५ ॥

वचश्शुद्धं रूपशुद्धं क्रियाशुद्धं तथैव च ।

वाचानुरागकथनं वेपव्यक्तिकरं तथा ॥ १६ ॥

चेष्टान्यक्तिकरं चैव वागिच्छाप्रतिपादनम् ।

रूपेच्छाकथनं चेष्टास्पष्टीकरणमेव च ॥ १७ ॥

वाग्भेदनं भेदरूपं क्रियाभेदनमेव च ।

वाग्भयं भयरूपं च चेष्टाभयकरं तथा ॥ १८ ॥

वाग्भीत्यपरसंयोगि वेषभीत्यपराश्रयि ।

चेष्टाभयान्यसंयोगीत्येवमष्टादशात्मकम् ॥ १९ ॥

कैवलेनैव वचसा लोकहास्यकरं तु यत् ।

तदेव युक्तितोऽस्माभिर्वचश्शुद्धमुदाहृतम् ॥ २० ॥

कैवलेनैव रूपेण जनताहासकारि यत् ।

तन्मर्म काव्यबन्धेषु रूपशुद्धं निगद्यते ॥ २१ ॥

नेत्रवक्त्रभ्रुवां चेष्टाविशेषैर्लोकहासकृत् ।

यत्तदस्मद्विधैः सर्वैः क्रियाशुद्धं निगद्यते ॥ २२ ॥

विदधाति गिरा यत्तु सानुरागनिवेदनम् ।
 वाचानुरागकथनं तदुक्तं भरतादिभिः ॥ २३ ॥
 नैपथ्यविधिना येन प्रणयावेशभाषणम् ।
 करोति यत्तदेवात्र वेषव्यक्तिकरं स्मृतम् ॥ २४ ॥
 व्यापारेणैव यद् व्यक्तमभिलापनिवेदनम् ।
 कुरुते तदिह प्राच्याश्चेष्टाव्यक्तिकरं विदुः ॥ २५ ॥
 सम्भोगेच्छां गिरा यत्तु वदति प्रियसन्निधौ ।
 तदत्र कथ्यते सद्भिः वागिच्छाप्रतिपादनम् ॥ २६ ॥
 रूपेण स्पष्टमाचष्टे सम्भोगेच्छां यदायताम् ।
 रूपेच्छाकथनं तत्तु कथ्यते तत्त्वकोविदैः ॥ २७ ॥
 सम्भोगेच्छामतिप्रौढां चेष्टया प्रब्रवीति यत् ।
 तदिह व्याहृतं चेष्टास्पष्टीकरणमञ्जसा ॥ २८ ॥
 वचसा भेदनं भर्तुर्वाग्भेदनमुदाहृतम् ।
 रूपेण भेदकरणं भेदरूपं निगद्यते ॥ २९ ॥
 क्रिययोच्चाटनं भर्तुः क्रियाभेदनमुच्यते ।
 वाचा भीतिकरं नर्म बाग्भयं वैस्तुतो भवेत् ॥ ३० ॥
 रूपेण भीतिजननं भीतिरूपमुदाहृतम् ।
 चेष्टया विदधद्भीति चेष्टाभयकरं विदुः ॥ ३१ ॥

१. MT₁ सानुरागनिवेदनम्.

२. MT₁ नैपथ्यसंविधानेन.

३. P'Γ₃ व्यापारेण च.

४. T₃ सर्वकोविदैः.

५. PT₈ तु ततो भवेत्.

कथ्यते स इहास्माभिः सङ्ख्यानं वा क्रमोऽपि वा ।
अभिन्नस्योपमानेन प्रस्तुतस्य गुणद्युतिः ॥ १०९ ॥

विशेषं वक्तुमुदिता विशेष इति वर्ण्यते ।
सादृश्यशब्दहीना चेदुपमा रूपकं भवेत् ॥ ११० ॥

एतद् विकल्पनीयं स्यात् कविभिः काव्यकोविदैः ।
सविशेषणमेकाङ्गमयुक्तं व्यतिरेकवत् ॥ १११ ॥

समस्तमसमस्तं च समस्तव्यस्तमित्यपि ।
यस्य यस्यामवस्थायां सादृशं वस्तुनो वपुः ॥ ११२ ॥

तत् तथैवार्पयत्युक्तिरग्राम्या जातिरुच्यते ।
जातिक्रियागुणद्रव्यैरेषा सा बहुधा मता ॥ ११३ ॥

वस्तुनोऽन्यप्रकारेण स्थितस्यापरथैव यत् ।
उत्प्रेक्षणं हि सोत्प्रेक्षा प्रायः सादृश्यगर्भिता ॥ ११४ ॥

अपकर्षमुपन्यस्य निन्दाभासः प्रदर्श्यते ।
अत्युत्तमां स्तुतिं कर्तुं यत्र तद् व्याजवर्णनम् ॥ ११५ ॥

प्रस्तुतं परिहृत्योच्चैरुपमानं निगद्यते ।
अप्रस्तुतस्तुतिः सेयमस्माभिरभिधीयते ॥ ११६ ॥

द्वयोर्यत्र गुणाधिक्याद् वर्तते वर्णनीयता ।
तत् साम्यमुच्यतेऽन्यत्र ख्यातेयं तुल्ययोगिता ॥ ११७ ॥

यस्मिन् पूर्वस्य पूर्वस्य भवेदुत्तरमुत्तरम् ।
विशेषणपदार्थस्य वस्तु सैकानलिः स्मृता ॥ ११८ ॥

१. — T₂ has the following two lines after this:

उद्दिष्टानां पदार्थानामनुदेशो यथाक्रमम् ।

यथासङ्ख्यमिति प्रोक्तं सङ्ख्यानं क्रम इत्यपि ॥

२. T₃ omits the next three lines.

कार्यस्य निजमुत्सृज्य कारणं कारणान्तरम् ।
 यत्र स्वाभाविकं वापि विभाव्यं सा विभाषना ॥ ११९ ॥
 वर्णनीयसमुत्कर्षसिद्धये यो विधीयते ।
 आक्षेप उपमानस्य तमाक्षेपं प्रचक्षते ॥ १२० ॥
 वाच्ये प्रतीयमाने वा सादृश्ये यत् पदार्थयोः ।
 मुख्यस्याधिक्यकथनं व्यतिरेकः स उच्यते ॥ १२१ ॥
 ऐकोभयगुणश्लेषहेतुभिः सोऽपि भेदभाक् ।
 सम्यक् सादृश्यकथनं भिन्नयोर्वस्तुनोर्द्वयोः ॥ १२२ ॥
 श्लेष इत्युच्यतेऽस्माभिः स चानेकविधो भवेत् ।
 कश्चित् प्रतिपदं भिन्नः कश्चिद् भिन्नः कश्चित् पदैः ॥ १२३ ॥
 कश्चिदर्थैकसंयोगी कश्चिच्छब्दैकभेदकः ।
 पूर्वोक्तसाध्यवाक्यार्थं यः साधयितुमुच्यते ॥ १२४ ॥
 हेतुगर्भोऽन्यवाक्यार्थः स एवार्थान्तरं भवेत् ।
 प्रकारेणापरेणैव यद्वैक्यर्थमतिप्रियम् ॥ १२५ ॥
 शब्दार्थवृत्तिशून्येन पर्यायोक्तं तदिष्यते ।
 प्रस्तुतार्थस्य पुष्ट्यर्थं यत्काव्येषु प्रदर्श्यते ॥ १२६ ॥
 विरोधाभासवचनं स विरोध इति स्मृतः ।
 संसर्गोऽलङ्कृतीनां यः समकक्ष्यतया कृतः ॥ १२७ ॥

१. P T₃ अभिधीयते.
२. M omits this and the next line.
३. T₂ सा.
४. P T₃ करणं.
५. T₃ omits this line.
६. P T₃ सद्यः for सम्यक् .
७. P T₃ वाक्यार्थमतिप्रियम् .
८. P T₃ उच्यते for इष्यते.
९. P T₃ प्रस्यते.

अङ्गज्जित्वेन वद्धानां सङ्कीर्णं तन्निगद्यते ।

रसाभासादिनिर्माणकारणं यद् विभूषणम् ॥ १२८ ॥

तदत्र रसवद् वाचां रसबन्धविधानतः ।

सन्देहैर्नातिरिक्तं यल्लोकातीतं निगद्यते ॥ १२९ ॥

कविभिर्बुद्धिनैशित्यात् स एवातिशयो मतः ।

असंभाव्यार्थकथनमत्युक्तिरिति कथ्यते ॥ १३० ॥

वक्रोक्तिरुक्तवाक्यार्थस्वीकारोऽन्यादृशः स्मृतः ।

वस्त्वन्तरप्रसङ्गेन ध्वनिः स्याद् भाववर्णनम् ॥ १३१ ॥

भूष्यभूषणरूपत्वं मिश्रः स्याद्यत्र वस्तुनोः ।

सादृश्यमन्तरेणापि तदन्योन्यमिति स्मृतम् ॥ १३२ ॥

यादृशेनापि लिङ्गेन परोक्षं यदि गम्यते ।

वस्तु पुष्टार्थरसवदनुमानं तदुच्यते ॥ १३३ ॥

शब्दाभ्यासस्तु यमकं पादादिष्वपि कल्पितम् ।

नैवान्तस्तद्विकल्पानां तद् दृश्यं कविकर्मणि ॥ १३४ ॥

विचित्रशब्दसन्दर्भश्चित्रमित्यभिधीयते ।

सोऽपि सन्दृश्यते मार्गश्चक्रवन्धादिषु स्थिरः ॥ १३५ ॥

अनौचित्यात् तदस्माभिरत्र लेशेन कथ्यते ।

चित्रमार्गप्रियैः सद्भिः काव्यसारे निरूप्यताम् ॥ १३६ ॥

सर्वसाहित्यविद्यासु परं प्रावीण्यमिच्छता ।

कविना काव्यसारो हि श्रोतव्यः प्रौढवेतसा ॥ १३७ ॥

तत्र प्रश्नोत्तरं त्रेधा कथ्यते कविपुङ्गवैः ।

अन्तर्लीपिक्रमः कोऽपि बहिर्लीपिक्रमोऽपरः ॥ १३८ ॥

उभयात्मा भवेत् कोऽपि त्रिभङ्गी नाम शोभनः ।

यत्रोत्तरपदं वृत्तौ सोऽन्तर्लापी निगद्यते ॥ १३९ ॥

बहिरेवोत्तरं यत्र बहिर्लापी स उच्यते ।

एकमेवोत्तरपदं बाह्यं यत्र त्रिधा कृतम् ॥ १४० ॥

सुश्लिष्टं पतति श्लोके त्रिभङ्गी सा निगद्यते ।

अन्तर्लापिप्रभेदः स्यात् कोऽपि गुप्तोत्तराभिधः ॥ १४१ ॥

साक्षरच्युतकः कोऽपि दुर्भेद्यः कुशकैरपि ।

बहिर्लापिप्रभेदोऽपि लेशेनेह प्रदर्श्यते ॥ १४२ ॥

एकालापं द्विरभ्यासः साक्षरच्युतकं तथा ।

गतप्रत्यागतं मिश्रमिति पञ्चविधः स्मृतः ॥ १४३ ॥

प्रश्नगर्भितयैवोच्चैर्यत्र स्यादुत्तरं पदम् ।

तदेव कथ्यतेऽस्माभिर्गुप्तोत्तरमिति स्फुटम् ॥ १४४ ॥

क्वाप्यक्षराणां लोपेन यत्रार्थः प्रतिपाद्यते ।

उत्तरोक्तप्रकारेण साक्षरच्युतकं हि तत् ॥ १४५ ॥

एकमेव पदं द्व्यर्थं यत्र स्यादुत्तरं द्विधा ।

प्रश्नद्वयवति श्लोके तदेकालापमुच्यते ॥ १४६ ॥

एकमेवोत्तरं यत्र लिङ्गेन वचनेन वा ।

प्रयाति भेदाद्वितयं द्विरभ्यासः स उच्यते ॥ १४७ ॥

१. P यस्य for यत्र

२. M प्रश्नगर्भितयैवोच्चैः, P प्रश्नगर्भित एवोच्चैः, T₈. प्रश्नगर्भितमेवोच्चैः.

३. T₈ च.

यत्र स्याल्लिपिलोपेन समीचीनोऽर्थविस्तरः ।

न भवत्यन्यभावृत्तेः तत् स्यादक्षरलोपकम् ॥ १४८ ॥

प्रतिलोमानुलोमेन यत्र स्यादुत्तरं द्विधा ।

गतप्रत्यागतमिति तदेव कवयो विदुः ॥ १४९ ॥

संस्कृतप्राकृतोलासि मिश्रमित्यभिधीयते ।

बलयारान्तरालेषु रथाङ्गस्य तथोदरे ॥ १५० ॥

नियमेनाक्षरन्यासश्चक्रबन्धोऽभिधीयते ।

तस्य भेदो महानेव नास्माभिरिह कथ्यते ॥ १५१ ॥

प्रसिद्धत्वात् परं वाच्यमष्टारं षडरं तथा ।

चतुर्णामेव सुव्यक्तमराणामन्तरर्पितैः ॥ १५२ ॥

यत्रान्योन्यनिबद्धानां गतप्रत्यागताक्षरैः ।

आरम्भश्च समाप्तिश्च पादानां नाभिमण्डले ॥ १५३ ॥

अराणां व्यक्तमन्येषामग्नेष्वेकैकमक्षरम् ।

अराणामन्तरालेषु बहिर्वलयवर्तिषु ॥ १५४ ॥

एकैकाक्षरसंयुक्तं छन्दसौनुष्टुभा कृतम् ।

तदष्टारमिति ज्ञेयं विद्वद्भिश्चक्रबन्धनम् ॥ १५५ ॥

बलयत्रितयच्छिद्रेष्वेकद्विस्त्र्यक्षरान्वितम् ।

एकं नाभ्यन्तरं यत्र कविकान्याभिधाद्वितम् ॥ १५६ ॥

१. M अन्यवार्थत्वे for अन्यथा वृत्तेः.

२. M निगद्यते for अभिधीयते.

३. M T₃ त्रिष्टुभा for अनुष्टुभा ।

४. T₃ omits ten lines from this.

चतुर्थपादसंसक्तैराद्यन्तैरक्षरैः श्रितम् ।

अरषट्कस्य रेखासु पादत्रितयमर्प्यते ॥ १५७ ॥

षडरात्रान्तरालेषु द्वाभ्यां प्रत्येकभागतः ।

अक्षराभ्यामतिस्पष्टकल्पिताभ्यां प्रपूरितम् ॥ १६८ ॥

यदक्षरं तृतीयान्ते तदत्यन्तातिशोभिनः ।

पादश्चतुर्थो दृश्येत बहिर्वलयमण्डले ॥ १५९ ॥

तदत्र षडरं नाम कथ्यते चक्रबन्धनम् ।

एकमेवाक्षरं यत्र कर्णिकामध्यसंस्थितम् ॥ १६० ॥

वृत्तार्धत्वं प्रयात्यर्धं दलस्थान्यक्षराणि च ।

अन्योन्यसङ्कराच्छ्लोकः पद्मबन्धः स उच्यते ।

एवमेवावगन्तव्यो विद्वद्भिश्चित्रविस्तरः ॥ १६१ ॥

सत्काव्यलक्षणमशेषगुणाभिरामं

निःशेषदूषणविशेषविचारयुक्तम् ।

एतद् व्यधायि बुधमण्डलमण्डनेन

सर्वेश्वरेण मुनिना कविपुङ्गवेन ॥ २६२ ॥

^३इति श्रीमन्मलयजमहापण्डितसर्वेश्वराचार्यविरचिते

साहित्यसारे द्वितीयः प्रकाशः ।

१. M शोभितः.

२. P T₃ इति साहित्यसारे द्वितीयः प्रकाशः.

तृतीयः प्रकाशः ।

लक्षणानि ।

भूषणमक्षरसङ्घः शोभा गुणकीर्तनं निरुक्तं च ।

अभिमानोदाहरणे गुणानुवादः प्रियं हेतुः ॥ १ ॥

प्रोत्साहनसारूप्ये मिथ्याव्यवसायसिद्धिदृष्टान्ताः ।

आशीस्संशयकपटौ क्षमानुवृत्ती पदोच्चयाकन्दौ ॥ २ ॥

परिदेवनोपपत्ती याच्ञा प्राप्तिर्मेनोरथो युक्तिः ।

अतिशयपृच्छारूपानुप्राविषेधाः सानुनीतिनिर्भासाः ॥ ३ ॥

कार्यं पञ्चात्तापः षट्त्रिंशलक्षणावलिः सेयम् ।

नाट्ये भावार्थगताः सालङ्कारा बुधैः प्रयोक्तव्याः ॥ ४ ॥

अलङ्कृतिरलङ्कारैरभिधेयस्य भूषणम् ।

अल्पाक्षरैरनल्पार्थविवृतित्वक्षरावलिः ॥ ५ ॥

सिद्धैरर्थैः समीकृत्य शोभा सिद्धस्य भाषणम् ।

बहुनामभिरेकस्य वर्णनं गुणकीर्तनम् ॥ ६ ॥

निरुक्तं विविधं तथ्यमतथ्यमिति कथ्यते ।

सिद्ध्या प्रसाधितं तथ्यमतथ्यमितरद् भवेद् ॥ ७ ॥

अनिर्णयोऽभिमानः स्यादभिधेयस्य हेतुभिः ।

उदाहृतिर्गर्भीरोक्तिः प्रसिद्ध्याक्षेपगर्भिता ॥ ८ ॥

गुणानुवादो महता गुणेनाल्पस्य तुल्यता ।

आदौ यत् क्रोधजननं तत् प्रियं प्रीतिकृत् पुनः ॥ ९ ॥

अनादृत्य बहूनर्थान् हेतुरिष्टार्थसौधनम् ।

प्रीत्युत्साहकरैरर्थैरुक्तिः प्रोत्साहनं भवेत् ॥ १० ॥

१. P. T1. ३ काव्ये.

२. M T1. २ शासनं.

अपदेश्यः परोक्षोऽपि सारूप्यं जायते यतः
अंभूतपूर्वैर्यत्रार्थैरसदर्थः प्रसाध्यते ॥ ११ ॥

स मिथ्याव्यवसायः स्याद् वक्तृव्यापारनिश्चयात् ।
सिद्धिः स्यादप्रसिद्धस्य सुप्रसिद्धेषु कीर्तनम् ॥ १२ ॥

सहादिसदृशार्थेन दृष्टान्तोऽर्थस्य शंसनम् ।
आशीराशंसनं वस्तुन्यभीष्टे मृदुभिः पदैः ॥ १३ ॥

अपरिज्ञाततत्त्वार्थं वचः संशय उच्यते ।
छलोक्त्या कथितार्थस्य कपटोऽन्यादृशग्रहः ॥ १४ ॥

दुर्जनोक्तिषु तीव्रासु क्षमा स्यादविकारता ।
प्रश्रयेणान्यथार्थोक्तिरनुवृत्तिरिति स्मृता ॥ १५ ॥

गुणैरनेकैरेकार्थैरुचितैरुत्तरोत्तरम् ।
पदोच्चयो वस्तुनः स्यादुज्जितात्मकवर्णनम् ॥ १६ ॥

तीव्रः साक्षादवाच्योऽर्थो यत्राभिप्रायगोचरः ।
आख्यायतेऽन्यथान्यस्य स एवाक्रन्द उच्येत ॥ १७ ॥

अन्वथान्यकृतैर्दोषैः परिदेवनमन्यतः ।
प्रसिद्धदोषगुणतामुपपत्तिं विदुर्बुधाः ॥ १८ ॥

आदौ क्रोभकृदायत्यां सफलं वस्तु याचनम् ।
दृष्ट्वावयवमर्थस्य कल्पना प्राप्तिरुच्यते ॥ १९ ॥

मनोरथो यथाभूतं स्वाभिप्रायस्य शंसनम् ।
साध्यतोऽर्थस्य सम्बन्धो युक्तिर्वस्तुभिरिष्यते ॥ २० ॥

१. Three lines from this are lost in P.

२. P T₃ तीक्ष्णः.

३. P T₂ अन्वत्र for अन्यस्य.

४. M T 1. 2 भूतपूर्व for यथाभूतं

द्वितीयः प्रकाशः ।

वचस्संवृत्तया भीत्या रसान्तरविचारि यत् ।
वाग्भीत्यपरसंयोगि भवेत् तर्ज्म नाटके ॥ ३२ ॥

वेषाबलोकनोत्पन्नभीत्या यच्च रसान्तरम् ।
याति नर्म तदेवात्र वेषभीत्यपराश्रयि ॥ ३३ ॥

व्यापारभातभीत्यैव यद् गच्छति रसान्तरम् ।
चेष्टाभयान्यसंयोगि तदाहुर्नाट्यकोविदाः ॥ ३४ ॥

आरम्भटीवृत्त्यङ्गानि ।

संक्षिप्तिका च सम्पेटो वस्तुस्थापनपातने ।
इयमारम्भटीवृत्तेः कथ्यतेऽङ्गचतुष्टयी ॥ ३५ ॥

वस्तुभिः कल्पनायोगस्तत्र संक्षिप्तिका भवेत् ।
सम्पेटस्तु समाघातः क्रोधसंरब्धयोर्द्वयोः ॥ ३६ ॥

मायासंस्थापितं वस्तु वस्तुस्थापनमिष्यते ।
पातनन्त्वत्र निष्क्रामप्रवेशत्रासविद्रवाः ॥ ३७ ॥

काव्यदोषाः ।

पदे वाक्ये च वाक्यार्थे दोषाः स्युः काव्यसंश्रयाः ।
तत्र पूर्वं पदगताः कथ्यन्ते सह लक्षणैः ॥ ३८ ॥

सम्बन्धहीनं दुर्बोधमप्रसिद्धमनर्थकम् ।
गूढार्थं रूढिरहितमप्रतीतमवाचकम् ॥ ३९ ॥

विलष्टं म्लानमपुष्टार्थमसाधु समयच्युतम् ।
अक्षमार्थान्तरं कष्टमप्रयुक्तं ससंशयम् ॥ ४० ॥

१. M P T₃ वस्तुस्थापनपातने.
२. M यापने.
३. M वस्तुस्थापनमिष्यते.
४. M यापनन्त्वत्र.

विरुद्धार्थान्तरं अष्टमपार्थं ग्राम्यमस्तुतम् ।

पर्यायज्ञापकं देश्यमसम्भाव्यार्थसाधकम् ॥ ४१ ॥

इत्येवं पदसम्बन्धा दोषाः स्युः पञ्चविंशतिः ।

सम्बन्धे रूढमन्यस्य पदमन्यस्य यत् कृतम् ॥ ४२ ॥

सम्बन्धहीनमस्माभिः तदेव हि निगद्यते ।

श्रवणव्यतिरेकेण यस्यार्थो न प्रतीयते ॥ ४३ ॥

काव्यतत्त्वविशेषज्ञैर्दुर्बोधं तदुदाहृतम् ।

शब्दशास्त्राविरोधित्वान्मोहाद्वा कापि यत्पदम् ॥ ४४ ॥

येन केनापि कथितमप्रसिद्धं तदुच्यते ।

यदसत्कविना काव्ये पादपूरणमिच्छता ॥ ४५ ॥

क्रियतेऽर्थेन रहितं तत्पदं स्यादनर्थकम् ।

नितरामप्रसिद्धेऽर्थे बह्वर्थं यत्पदं कृतम् ॥ ४६ ॥

तदत्र काव्यतत्त्वज्ञाः गूढार्थं कवयो विदुः ।

सम्यगाच्छादितेष्वर्थेष्वप्रसिद्ध्या निरूपितम् ॥ ४७ ॥

कथ्यते रूढिरहितं पदमस्पद्विधैरिह ।

शास्त्रमात्रप्रसिद्ध्यैव प्रबन्धे यन्निरूप्यते ॥ ४८ ॥

तदाहुरप्रतीताख्यपदं पदविचारकाः ।

अर्थान्तरे सुप्रसिद्धे यदन्यत्रापि साध्यते ॥ ४९ ॥

न्युत्पत्तिभ्रान्तिसंयोगात्तद्वाचकमुच्यते ।

स्वबुद्ध्या कल्पितार्थं यत् तत्पदं क्लिष्टमुच्यते ॥ ५० ॥

१. M उदाहृतम्.

२. P T₃ यदि सत्कविना.

३. P T₃ सुतरां.

४. P T₃ अप्रसिद्ध्या हि for अप्रसिद्ध्या.

५. M T₃ अप्रतीताख्यं पदं.

विचारपारुष्यवशात् सुसौभाग्यविवर्जितम् ।
यत्पदं तत्तु विद्वद्भिर्लानमित्यभिधीयते ॥ ५१ ॥
यत्र सन्दृश्यतेऽत्यर्थं पदे तुच्छाभिधेयता ।
तदपुष्टार्थमित्याहुः सर्वे साहित्यवेदिनः ॥ ५२ ॥
शब्दशास्त्रविरुद्धं यत् प्रवन्धे प्रतिपाद्यते ।
शब्दतत्त्वविशेषज्ञैस्तदसाधु निगद्यते ॥ ५३ ॥
यदुक्तमन्यथा काव्ये कवीनां समयोऽन्यथा ।
तदेव सम्यगस्माभिः समयच्युतमुच्यते ॥ ५४ ॥
यस्यासमर्थतात्यर्थमिष्टस्यार्थस्य सूचने ।
अक्षमार्थान्तरं तत्तु कथ्यते कविपुङ्गवैः ॥ ५५ ॥
दुरुच्चारतया काव्ये यदश्राव्याक्षर पदम् ।
तदत्र सुकवित्रातैः कष्टमित्यभिधीयते ॥ ५६ ॥
लेशेनापि प्रवन्धेषु सुप्रसिद्धं न यत् पदम् ।
तदप्रयुक्तमित्याहुः सर्वे साहित्यकविदाः ॥ ५७ ॥
वक्तव्यार्थमतिक्रम्य यदन्यत्रापि वर्तते ।
तदत्र लक्षणेऽस्माभिः गमंशयमुदाहृतम् ॥ ५८ ॥
अर्थान्तरं विरुद्धं स्याद्यत्र प्रस्तुतवस्तुनः ।
विरुद्धार्थान्तरं प्रोक्तं तदत्र निपुणाशयैः ॥ ५९ ॥
वाञ्छितार्थात्परिभ्रष्टं पदं भ्रष्टमिहोच्यते ।
अन्यार्थमर्थहीनं च तद् द्विधा परिकीर्त्यते ॥ ६० ॥

१. P T₃ यस्य.
२. P T₃ अक्षाधुशब्दशास्त्रं यत्प्रवन्धे.
३. T₁ च For यत् .
४. M वेदिनः.
५. PT₃ omit the next 17 lines

तदपार्थमिति ज्ञेयं यदप्रस्तुतजीवकम् ।
सद्यः सभ्येतरार्थस्य स्मारकं ग्राम्यमुच्यते ॥ ६१ ॥

अस्तुतं तदबुधैरुक्तं यदमङ्गलवाचकम् ।
प्रसिद्धस्याभिधानस्य पर्यायैः स्वेच्छया कृतम् ॥ ६२ ॥

एकार्थैर्वाथ भिन्नार्थैः पर्यायज्ञापकं भवेत् ।
यस्य व्युत्पत्तिलेशोऽपि चिन्त्यमाने न दृश्यते ॥ ६३ ॥

तदत्र पदतत्त्वज्ञेर्देश्यमित्यभिधीयते ।
असम्भाव्यो यदर्थस्य सञ्चयः कलही मिथः ॥ ६४ ॥

तदुच्यतेऽत्र विद्वद्भिरसम्भाव्यार्थसाधकम्
एवमेते मया प्रोक्ता दोषाः पदसमाश्रयाः ॥ ६५ ॥

वाक्याश्रया निगद्यन्ते सुव्यक्तं लक्षणैस्सह ।
शब्दच्युतं क्रमापेतमश्राव्यं पुनरुक्तिमत् ॥ ६६ ॥

छन्दोभङ्गाकुलं ग्राम्यं व्याकीर्णं भग्नरीतिकम् ।
यतिभङ्गाश्रयं न्यूनमधिकं वाक्यगर्भितम् ॥ ६७ ॥

विरुद्धसन्धिनिस्सन्धी तुच्छार्थकमवाचकम् ।
इति वाक्यगता दोषाष्णोडशेह निरूपिताः ॥ ६८ ॥

यत्सङ्गत्या स्फुटं याति सुशब्दोऽप्यपशब्दताम् ।
तद्वाक्यमत्र साहित्ये शब्दच्युतमिति स्मृतम् ॥ ६९ ॥

पदार्थक्रमनिर्मुक्तं क्रमापेतमिति स्मृतम् ।
बन्धकार्कश्यवद्वाक्यमश्राव्यं कवयो विदुः ॥ ७० ॥

शब्दार्थयोः परावृत्त्या शुक्तयोः पुनरुक्तिमत् ।
छन्दसा विकलं वाक्यं छन्दोभङ्गाकुलं भवेत् ॥ ७१ ॥

उक्तिश्चातुर्यरहिता ग्राम्यमित्यभिधीयते ।

असङ्गताभिराकीर्णं व्याकीर्णं स्याद्विभक्तिभिः ॥ ७२ ॥

प्रारब्धरीतिविच्छेदो यत्र तद्भग्नरीतिकम् ।

यतिभङ्गेन संयुक्तं यतिभङ्गाश्रयं विदुः ॥ ७३ ॥

यस्यापरिसमाप्तिः स्यात् तन्न्यूनमिति कथ्यते ।

अपर्याप्ततया ह्यर्थो यत्रैकः पर्यवस्यति ॥ ७४ ॥

पदानामिह तद्वाक्यमधिकं कथ्यते बुधैः ।

अत्यर्थसङ्गतार्थत्वाद्वैक्यं वाक्यान्तरस्थितम् ॥ ७५ ॥

दुःखेन ज्ञापनीयार्थं वाक्यगर्भितमुच्यते ।

विरुद्धसन्धिर्ग्राम्यादिः प्रस्तुतार्थस्य घातकः ॥ ७६ ॥

निन्द्यरूपोऽथवा नष्टो निस्सन्धिरभिधीयते ।

तुच्छार्थकमिहाख्यातमौदार्यस्य विपर्ययः ॥ ७७ ॥

नार्थं विवक्षितं वक्ति यत्तदाहुरवाचकम् ।

एते वाक्यगता दोषा वाक्यार्थस्थान् वदाम्यहम् ॥ ७८ ॥

औचित्यभङ्गः सन्देहो रीतिभङ्गः क्रमच्युतिः ।

उपक्रमोपसंहारविषमं दुष्टमूषणम् ॥ ७९ ॥

दुष्प्रतीतिकरं चेति सप्त वाक्यार्थसंश्रयाः ।

औचित्यभङ्गो विज्ञेयः स्वात्मप्रख्यापनादिकम् ॥ ८० ॥

सन्देहः पदजातस्य सन्दिग्धार्थस्वमुच्यते ।

प्रारब्धस्यान्यथाभावो रीतिभङ्ग उदाहृतः ॥ ८१ ॥

अपक्रमाभिषेयत्वं क्रमच्युतिरिति स्मृता ।

उपक्रमोपसंहारविषमं वाच्यवक्रता ॥ ८२ ॥

भिन्नलिङ्गोपमारीतिर्दुष्टभूषणमुच्यते ।

सम्येतरस्य स्पष्टोक्तिर्ग्राह्यमित्याभिधीयते ॥ ८३ ॥

ऐतर्दोषैरसंस्पृष्टं काव्यं सर्वैः प्रशस्यते ।

काव्यगुणाः ।

श्लेषः प्रसादः समता माधुर्यं सुकुमारता ॥ ८४ ॥

अर्थव्यक्तिरुदारत्वमोजःकान्तिसमाधयः ।

एते दशगुणाः प्रोक्ताः काव्यबन्धे कवीश्वरैः ॥ ८५ ॥

सुस्लिष्टपदसन्धानं श्लिष्टमित्याभिधीयते ।

यस्यार्थः स प्रसादः स्यादनुक्तोऽपि प्रतीयते ॥ ८६ ॥

शब्दार्थौ समतान्योन्यं सालङ्कारौ सुसंस्कृतौ ।

अप्युक्तं बहुशश्चेतःप्रीतिकृन्मधुरं मतम् ॥ ८७ ॥

पदैर्मृदुमिराकीर्णं सुकुमारमिहोदितम् ।

अर्थव्यक्तिः पदोद्देशात् समस्तार्थावबोधिनी ॥ ८८ ॥

तदुदारत्वमासाद्य यन्मनो नावसर्पति ।

ओजः समासबहुलः सन्दर्भः सुमनोहरः ॥ ८९ ॥

चारणता कान्तिः सन्धिसन्धानसम्पदा ।

समाधिरन्यथाशब्दकल्पनीयार्थसञ्चयः ॥ ९० ॥

१. P T₃ add भिन्नलिङ्गोपमाः भिन्नवचनोपमाः अधिकोपमाः अतीत-
गुणोपमाः इत्येवमाद्या दुष्टालङ्करणम् ।

२. P सुसंयुतौ.

३. P T₈ सुकुमारं मनोरमैः.

अलङ्काराः ।

अतः परमलङ्काराः वक्ष्यन्ते सह लक्षणैः ।

तत्र शब्दार्थसम्बन्धानुभयोल्लासितानपि ॥ ९१ ॥

सम्यगेकत्र संक्षिप्य लिखाभि मधुराक्षरम् ।

अपन्हुतिः समासोक्तिरुपमा दीपकं क्रमः ॥ ९२ ॥

विशेषो रूपकं जातिरुत्प्रेक्षा व्याजवर्णनम् ।

अप्रस्तुतस्तुतिः साम्यभेकाबलिविभावने ॥ ९३ ॥

आक्षेपव्यतिरेकौ च श्लेषोऽर्थान्तरमेव च ।

पर्यायोक्तं विरोधश्च सङ्कीर्णं रसवत् तदा ॥ ९४ ॥

अतिशयोक्तिरत्युक्तिर्वक्रोक्तिर्ध्वनिरेव च ।

अन्योन्यमनुमानं च सचित्रयमकं तथा ॥ ९५ ॥

एते त्रिंशदलङ्कारा निर्दिष्टा रसकोविदैः ।

व्यावर्णनीयं प्रच्छाद्य यत्रान्यत् किञ्चिदुच्यते ॥ ९६ ॥

असमं वा समं वाथ सा विशेषा ह्यपह्नुतिः ।

बहुधा सा भवेद् व्याप्ता स्वरूपविजयादिषु ॥ ९७ ॥

वस्तु किञ्चिदभिप्रेत्य तत्तुल्यस्यान्यवस्तुनः ।

उक्तिः संक्षिप्तरूपत्वात् सा समासोक्तिरिष्यते ॥ ९८ ॥

विशेष्यमात्रभिन्नापि तुल्याकारविशेषणा ।

अस्त्यसावपराप्यस्ति भिन्नाभिन्नविशेषणा ॥ ९९ ॥

-
१. M₁ वक्ष्यन्ते.
 २. P T₃ अनुभवोल्लासि.
 ३. P T₃ उच्यते for इष्यते.
 ४. P T₃ omit this and the next line.
 ५. T₁ २ भिन्नाभिः for भिन्नापि.
 ६. T₁ २ विशेषणैः for विशेषणा.

साधर्म्यमुपमा प्रौढगुणवद्गुणवस्तुनोः ॥ ।

द्विविधा सापि कथिता सर्वसाहित्यकोविदैः ॥ १०० ॥

पदार्थविषया काचिद्वाक्यार्थविषयापरा ।

तत्रापि प्रथमा द्वेधा पूर्णा लुप्ता च कथ्यते ॥ १०१ ॥

धर्मोपमानोपमेयैः पूर्णता प्रतिपाद्यते ।

गुणादिलोपे लुप्ता स्यादुपमानपदे सति ॥ १०२ ॥

भवेद्वाक्यार्थयोर्या स्यादुपमानोपमेययोः ।

एकवाक्यार्थताप्राप्तिः सा वाक्यार्थोपमा स्मृता ॥ १०३ ॥

एकस्या बहवो भेदाः दृश्यास्सत्कविविर्मनि ।

मुख्यार्थवस्तुना युक्तैस्तद्वाक्यैस्सह सङ्गतिम् ॥ १०४ ॥

सन्दर्भद्वयोतयत्यर्थास्तत् पदं दीपकं स्मृतम् ।

पदान्तर्गतवाक्यैर्वा कारकैरन्वितं यदि ॥ १०५ ॥

पदमेकं क्रियावाचि तत्क्रियादीपकं भवेत् ।

यद्भूरिवाक्यसम्बन्धक्रियाणामेकमेव चेत् ॥ १०६ ॥

उच्यते कारकपदं तत् स्यात् कारकदीपकम् ।

यत्र दीपकसूत्रेण वाक्यपुष्पाणि सत्कविः ॥ १०७ ॥

ग्रथनात्यपूर्वविच्छित्या तन्मालादीपकं विदुः ।

उपमानोपमेयानां यः सन्बन्धः क्रमोदितः ॥ १०८ ॥

१. For Slokas 100 b to 104 a M T₁. 2 read :

यथा कथञ्चित्सादृश्यं यत्रोद्भूतं प्रतीयते ।

उपमा नाम सा तस्याः प्रपञ्चः सुमहान् भवेत् ॥

धर्मवस्तुविपर्यायनियमातिशयाश्रयाः ।

मोहोत्प्रेक्षानियमा दृश्यास्सत्कविविर्मसु ॥ (?)

२. M बोधयत्यर्थान्,

३. T₂ भवेत्.

अत्युत्तमार्थादधिको योऽर्थः सोऽतिशयः स्मृतः ।

यत्राकारगभीरोक्त्या पृच्छा पृष्टार्थकीर्तनम् ॥ २१ ॥

पृष्टेरपृष्टैर्वाख्यानं कश्चिदर्थस्य निर्णयः ।

अर्थेनाभिमते रम्या प्राप्तिपेधो हि विक्रिया ॥ २२ ॥

अनुनीतिरपूर्वस्य क्रोधस्योद्दीपनक्रिया ।

अनेकयुक्तिमद्वाक्यं तन्निर्भासनमुच्यते ॥ २३ ॥

दोषानुत्सार्य कार्यं स्याद् गुणेऽर्थस्य निवेशनम् ।

अकार्यं सहसा कृत्वा पश्चात्तापोऽनवस्थितिः ॥ २४ ॥

नाट्यन्यवहारोप गेगिपरिभाषाः ।

आक्रीडं देहली हञ्जे हळा हीमाणहे (ति च ? सखी)

ओपट्टिकं वरणडी ही पुरोभागजनान्तिके ॥ २५ ॥

आकाशहन्तस्वगतप्रकाशस्वामिभावकाः ।

ऊराजन्भावभगवन्नज्जभाट्टिणिगण्डिकाः ॥ २६ ॥

ईशर्मन्महेरण्डबाढमाभर्तृदारिकाः ।

स्वामिन्यात्मगतं कान्ते प्रिये हे मञ्जुभाषिणि ॥ २७ ॥

आर्यं देव विभो वत्स सारथे राजदारिके ।

हण्डः कुलपतिर्विद्धसौदामिन्यामनामतः ॥ २८ ॥

आवुत्तो भगवत्यत्ता गुरुर्जाद हमज्जुका ।

आयुष्मन् प्रथमः कल्पः विजया सार्थवाहकः ॥ २९ ॥

चम्पकाशोकपुन्नागमालतीयूथिकावृतम् ।

आहुरुद्यानमाक्रीडं नामतो नाट्यकोविदाः ॥ ३० ॥

गृहालिन्दकभागस्तु देहलीति निगद्यते ।

नाटके नाट्यतत्त्वज्ञैर्वक्तव्या साधु सा क्वचिन् ॥ ३१ ॥

त्रियमेनैव वक्तव्या हञ्जेति परिचारिका ।

गणिकाभिरथान्याभिः समया सा निगद्यते ॥ ३२ ॥

हृळेति कथ्यते चेटी नाटके नायिकाजनैः ।

गणिकाभिरपि क्वापि विनोदे राजदारिका ॥ ३३ ॥

शकाराभीरचण्डालश्चपाकवृषलादिभिः ।

हीमाणह इति स्पष्टं वक्तव्यं सदृशे जने ॥ ३४ ॥

समानरूपसम्पत्तिशीलादिगुणशालिनी ।

सखीति कथ्यते नारी नारीभिर्नाटकाश्रिता ॥ ३५ ॥

विद्यमानेषु मनसि कार्यजातेष्वनेकधा ।

तदोपट्टिकमित्याहुः प्रधानं यन्मनीषिणाम् ॥ ३६ ॥

आकाशे वातसंयोगात्सञ्जातो यो वरण्डकः ।

स एवान्येन शब्देन वरण्डीत्यभिधीयते ॥ ३७ ॥

भयाहङ्कारसम्मानमोहकण्ठग्रहादिषु ।

हीशब्दोऽपि प्रयोक्तव्यश्चटचेटीविदूषकैः ॥ ३८ ॥

पश्चात्तापप्रवासोर्वीचलनप्राणहानिषु ।

नायिकाहृदयोत्कम्पः पुरोभाग इति स्मृतः ॥ ३९ ॥

त्रिपताकं करं कृत्वा यदन्यस्य मनोगतम् ।

अप्रकाशं जनो वक्ति तज्जनान्तिकमुच्यते ॥ ४० ॥

अप्रत्यक्षेण पात्रेण सह रङ्गस्थितो नरः ।

यद्वक्तव्यमिमुखीकृत्य तदाकाशं प्रचक्षते ॥ ४१ ॥

पुरोहितद्विजामात्यवितनेतृतपस्विभिः ।

विषादभयचिन्तासु हन्त ! इत्यभिधीयते ॥ ४२ ॥

समीपावस्थितेष्वन्येष्वनेकेष्वसबुद्धिषु ।

मनसा यन्नरो वक्ति स्वगतं तन्निगद्यते ॥ ४३ ॥

मनस्यवस्थितं कार्यं पुरतः पार्श्ववर्तिनाम् ।

निश्शङ्कमुच्यते यत्तु तत्प्रकाशं विदुर्बुधाः ॥ ४४ ॥

चमूपरिवृद्धामात्यजनतामण्डलेश्वरैः ।

स्वामीति विजयोल्लासी चक्रवर्ती निगद्यते ॥ ४५ ॥

समस्तख्यातसाहित्यसारनिष्णातमानसः ।

विचारचतुरः प्राज्ञो रसिको भावकः स्मृतः ॥ ४६ ॥

विरहोन्मादमूर्च्छायामीर्ष्यायां वाङ्मनाजनैः ।

ॐ इत्येवानभिव्यक्तं वक्तव्यं नाटकादिषु ॥ ४७ ॥

उदात्तजातिविख्यातदेवब्राह्मणलिङ्गिभिः ।

नृपतिर्नाटकगतो राजन्नित्येव कथ्यते ॥ ४८ ॥

नटेन नाटके सूत्री भाष इत्यभिधीयते ।

सर्वाश्रमगतो वर्णी वा वर्णिव्यञ्जनो जनः ॥ ४९ ॥

रज्ज् रज्जगतैः पात्रैर्भगवन्निति कथ्यते ।

नाट्ये विदूषकप्रायो (यो जनः) स व ैः ॥ ५० ॥

अञ्ज इत्येव वक्तव्यो हीनोऽपि ब्राह्मणो यदि ।

नेतुर्या ख्यातमहिषी रूपसम्पद्गुणादिभिः ॥ ५१ ॥

कृभृत्यबनितावर्गैः वक्तव्या भट्टिणीति सा ।

स या वेश्या क ... वेशे (!) स्वयं च गणिकायते ॥ ५२ ॥

सा नाट्ये नाट्यवेदज्ञैः गण्डिकेति निगद्यते ।

पीठमर्दशठकूरधूर्तचेटीविटादिभिः ॥ ५३ ॥

निन्दायामथवा गर्वे ईशब्दः सम्प्रयुज्यते ।

विद्याविनयसम्पन्नो द्विजन्मा नाट्यकोविदैः ॥ ५४ ॥

नाम्ना सहैव सम्बुद्धौ हे शर्मन्निति कथ्यते ।

यदृच्छाधिगमे प्रायो दुर्लभस्येह वस्तुनः ॥ ५५ ॥

नायिका वक्ति सन्तोषान्नित्यमम्मह इत्यलम् ।

या रण्डा वर्णिपाषण्डैश्चण्डालैर्वा विनाशिता ॥ ५६ ॥

नाटके नाट्यशास्त्रज्ञैः सा रण्डेत्यभिधीयते ।

येन केनापि मान्येन प्रार्थ्यमानस्य वस्तुनः ॥ ५७ ॥

अङ्गीकारेषु वक्तव्यं बाढमित्येव नायकैः ।

बहुधा चिन्त्यमानस्य दुर्विज्ञेयस्य वस्तुनः ॥ ५८ ॥

सहसा ज्ञानसम्पत्तावा इत्यासौर्निगद्यते ।

या राजपुत्री विख्याता निशेषजनवन्दिता ॥ ५९ ॥

राजश्रिया समायुक्ता सा कन्या भर्तृदारिका ।

सिंहासनाधिरूढा या पट्टोल्लासिललाटिका ॥ ६० ॥

सा राजपुरुषैर्मुखैः स्वामिनीति निगद्यते ।

मनसा चिन्तयित्वार्थं हस्तविन्यस्तमस्तकः ॥ ६१ ॥

भूयशो यद्भवेदन्तस्तदात्मगतमुच्यते ।

कान्तेति नायको ब्रूते दक्षिणः पूर्ववल्लभाम् ॥ ६२ ॥

शठः स्वस्यानभिप्रेतां प्रियेति वदति स्त्रियम् ।

नाटकादिषु सर्वत्र विटः सर्वाङ्गनाः मति ॥ ६३ ॥

मञ्जुभाषिणीत्येव वदत्यधिकबुद्धिमान् ।

वणिक्पुरोहितामात्यविटविप्रविदूषकाः ॥ ६४ ॥

कथ्यन्ते मध्यमैः पात्रैरार्यशब्देन सर्वदा ।

स्वप्रधानादिभिर्भूपो देव इत्यभिधीयते ॥ ६५ ॥

विभूशब्देन वक्तव्या देशाधिपतयो द्विजाः ।

ज्येष्ठोपाध्यायपितृभिरन्यैरपि च तत्समैः ॥ ६६ ॥

वत्स इत्येव वक्तव्यास्त्रैवर्णिककुमारकाः ।

रथी सारथिशब्देन स्वसूतं वक्ति नाटके ॥ ६७ ॥

सूत इत्येव वा क्वापि नान्यथा कथनक्रमः ।

राजकीयैर्जनैः सर्वा महीपप्रियनन्दनाः ॥ ६८ ॥

दारिकेत्येव वक्तव्या राजपूर्वाः कुलाधिकाः ।

सर्वत्र हीनसम्बुद्धौ हण्ड इत्यभिधीयते ॥ ६९ ॥

सर्वविद्यासु कुशलः सर्वाश्रमपदेश्वरः ।

मुनिः कुलपतिः सर्वैर्वक्तव्यो नाटकाश्रितः ॥ ७० ॥

बद्धेति विनयाभावे नीचपात्रैः प्रयुज्यते ।

विद्याधरी स्वकान्तेन सौदामिन्यभिधीयते ॥ ७१ ॥

सावज्ञमङ्गीकरणे तज्ज्ञैरामेति कथ्यते ।

आह्वानं कुर्वतेऽन्योन्यं धूर्ता नास्मैव केवलम् ॥ ७२ ॥

आवुत्तो गणिकाकान्तो भगवत्यपि वर्णिनी ।

अत्तेति गणिकामाता गुरुः कापालिकः स्मृतः ॥ ७३ ॥

जादेति पुत्रवात्सल्यान्मात्रा पुत्रोऽभिधीयते ।
सर्वावज्ञाविशेषोत्थकामचाराभिभाषणे ॥ ७४ ॥

हमित्येवाभिधातव्यं सर्वैरिङ्गितगोपने ।
भर्तृमाताङ्गनाभिर्वा चेटीभिर्गणिकाथवा ॥ ७५ ॥

वार्तासु सर्वदा काममज्जुर्कति निगद्यते ।
आयुष्मन्निति वक्तव्यो रथी सारथिना सदा ॥ ७६ ॥

अभीष्टवस्तुसंसिद्धौ येन केनापि चोदितः ।
प्रथमः कल्प इत्येव प्रवदत्यासनायकः ॥ ७७ ॥

प्रतिहारीजनः सर्वो विजयेत्यभिधीयते ।
वणिक्प्रधानो यो लोके स स्मृतः सार्थवाहकः ॥ ७८ ॥

सर्वेश्वरः सरसधीः प्रतिबुद्धशास्त्रः
थीवामराशिगुरुपादयुगप्रसादात् ।
विद्वन्मुदे नियतभाषितसर्वभाषा-
विज्ञानकृद् व्यधित साधु निरुक्तमेतत् ॥ ७९ ॥

इति श्रीमन्मलयजमहापण्डितसर्वेश्वराचार्यविरचिते साहित्यसारे

तृतीयः प्रकाशः ।

१. P केत्यभिधीयते.

३. M P T3 इति साहित्यसारे तृतीयः प्रकाशः-

चतुर्थः प्रकाशः ।

अङ्गावतारः ।

अङ्गस्यान्ते समुत्पत्तिरङ्गस्यार्थाविशेषतः ।

अङ्गावतारः कथितः सर्वनाटककोविदैः ॥ १ ॥

विष्कम्भकः ।

विष्कम्भकस्तु संक्षेपादतीतागतवस्तुनोः ।

सूचको मध्यमकृतः शुद्धः सद्भिरुदाहृतः ॥ २ ॥

नीचमध्यमपात्राभ्यां कृतः सङ्कीर्णको भवेत् ।

चूलिका ।

नैपथ्यपात्रविहिता सूचनार्थस्य चूलिका ॥ ३ ॥

नायिका ।

उदारा चतुरा प्राज्ञा मृद्वी रूपान्विता सती ।

नायिका कथ्यते सद्भिर्नाटके नायकोचिता ॥ ४ ॥

स्वकीयान्यासमानेति सा पुनस्त्रिविधा भवेत् ।

स्वकीयानायिकाभेदाः ।

स्वकीया विधेवन्नेत्रा संप्राप्तकरपीडना ॥ ५ ॥

मुग्धा मध्या प्रगल्भेति सापि त्रेधा निगद्यते ।

मुग्धा स्वल्पवयाः क्रोधी मृद्वी सम्मुग्धभाषिणी ॥ ६ ॥

अज्ञातपुरतोऽज्ञासा किञ्चिदुद्यन्मनोभवा ।

न कोऽपि भेदो नाय्यादौ सर्वत्रैकविधसौ ॥ ७ ॥

धीरा मध्या त्वधीरेति मध्यमा त्रिविधा भवेत् ।

धीरा मध्या सललितं पश्यति स्मेरया दृशा ॥ ८ ॥

कथाभिः सोपहासार्भिर्दुनोति दयितं कुधि ।

स्वयं मध्या समुद्भिद्यद्योवनानङ्गशालिनी ॥ ९ ॥

मोहान्तमुरतोलासा कोपे किञ्चिद्विकथना ।

मध्या धीरेतरा बद्ध्वा करे गद्गदभाषिणी ॥ १० ॥

कृतापराधं दयितं सखीनां ताडयेत् पुरः ।

धीरा मध्या त्वधीरेति प्रगल्भापि त्रिधा भवेत् ॥ ११ ॥

धीरा प्रगल्भा सक्रोधा सोलासेनैव चक्षुषा ।

सापराधं प्रियं दृष्ट्वा सावहित्यादरा भवेत् ॥ १२ ॥

प्रगल्भा स्वयमुद्भिन्नमन्मथोन्मादमन्थरा ।

सुरतालापलीलायामप्यत्यर्थविचेतना ॥ १३ ॥

विलीयमानेवाभाति दयितालोकने मुदा ।

कोपे मधुरसस्यन्दि वक्रोक्त्या खेदयेत् प्रियम् ॥ १४ ॥

धीरेतरा प्रगल्भा तु कुपिता मदमन्थरम् ।

प्रियं प्रत्यप्रियं वक्ति गम्भीरमधुराक्षरम् ॥ १५ ॥

मध्याप्रगल्भाभेदानां प्रत्येकं भरतादिभिः ।

ज्येष्ठाकनिष्ठाभेदेन द्वादशैताः प्रकीर्तिताः ॥ १६ ॥

अन्यानायिका ।

अन्याधीनतया काव्येष्वन्यस्त्री कन्यका मैता ।

नान्योढा कथ्यते कापि रसोऽङ्गिनि कवीश्वरैः ॥ १७ ॥

१. M T₁. २. आनन्द for अनङ्ग.

२. P T₃. अचेतना for विचेतना.

३. PT₃. प्रगल्भेयम्.

४. PT₃. स्वता.

र्यादङ्गाङ्गिसम्बन्धं कन्यकामदनोदयम् ।

न्योदाचरितं कापि जनहासाय बिन्यसेत् ॥ १८ ॥

समाना नायिका ।

ह्लास्य कुशला धूर्ता समाना गणिका स्मृता ।

गात्र तद्विस्तरोऽस्माभिरुच्यतेऽन्यत्र रूढितः ॥ १९ ॥

नायिकावस्थाः ।

आसामवस्थाश्शास्त्रोक्ता भवन्त्यष्टौ मनोहराः ।

उत्कण्ठिता विप्रलब्धा खण्डिता प्रोषितप्रिया ॥ २० ॥

स्वाधीनपतिकाश्लिष्टा वाससज्जाभिसारिके ।

प्रिये चिरयति व्यक्तं कुपितोत्कण्ठिता भवेत् ॥ २१ ॥

विप्रलब्धा समदना सङ्केतच्छलिता वधूः ।

व्यक्तव्यक्तीके दयिते खण्डिता रोषरूषिता ॥ २२ ॥

यस्या देशान्तरगतो भर्ता सा प्रोषितप्रिया ।

स्वदासकल्पदयिता स्वाधीनपतिका भवेत् ॥ २३ ॥

प्रिये निर्वासिते रोषादश्लिष्टा तापपीडिता ।

अलङ्कृता वसेत् प्रीत्या वाससज्जा प्रियागमे ॥ २४ ॥

कामार्ताभिसरेत् कान्तं सारवेद् वाभिसारिका ।

।

दृत्यो दासी सखी कारुर्धत्रेयी प्रातिवेशिका ॥ २५ ॥

लिङ्गिनी शिल्पिणी स्वं च नेतृमित्रगुणान्विताः ।

दासी स्वकीया चेटीस्यात् सखी स्वस्याः समा वधूः ॥ २६ ॥

रजकौ कारुणदिता धात्रेयी मातृसन्निभा ।
 प्रतिवेशमनि तिष्ठन्ती कथ्यते प्रातिवेशिका ॥ २७ ॥
 लिङ्गिनी भिक्षुणी प्रोक्ता शिल्पिनी चित्रकारिका ।
 स्वयं चेत्येवमेवात्र दूतीनामष्टकं भवेत् ॥ २८ ॥

नायिकानां सात्त्विकावस्थाः ।

नारीणां सत्वसम्भूता ह्यङ्कुरणविंशतिः ।
 भावहावौ च हेला च स्त्रीणामङ्गोद्भवास्त्रयः ॥ २९ ॥
 शोभा कान्तिश्च दीप्तिश्च माधुर्यं च पगल्भता ।
 औदार्यं धैर्यमित्येते सप्त ख्याता ह्ययत्नजाः ॥ ३० ॥
 कीला विलासो विच्छित्तिर्विभ्रमः किलिकिञ्चितम् ।
 मोट्टायितं कुट्टमितं विम्बोको ललितं गतिः ॥ ३१ ॥
 एते स्वाभाविका ख्याता दश विश्वे च विंशतिः ।
 रागाविष्टं मनो भावः हावस्तत्सूचनाविधिः ॥ ३२ ॥
 स एव हेला सुव्यक्ता शृङ्गाररसपोषकः ।
 यौवनोदयसम्भोगैः शोभा देहगता द्युतिः ॥ ३३ ॥
 मदनोद्दीपिताकारा सैव कान्तिरिति स्मृता ।
 प्रतीयमानोऽपरथा दीप्तिः स्यात् कान्तिविस्तरः ॥ ३४ ॥
 अनुल्बणत्वं माधुर्यं परुषेणापि वस्तुना ।
 प्रागल्भ्यं साध्वसाभावः कामसन्दीपनोचितः ॥ ३५ ॥
 औदार्यमुद्धतस्यापि प्रश्रयोन्मिश्रमाषणम् ।
 अतिस्विरगुणाश्लिष्टा मनोवृत्तिस्तु धैर्यकम् ॥ ३६ ॥

१. P T 3 have the following line in addition :

उपमापुर्वता पुत्री धात्रेयी शोरोपमा ।

**THE KUPPUSWAMY SASTRI
RESEARCH INSTITUTE,
64, R. H. ROAD, MADRAS - 4**

प्रियानुकरणं लीला मधुराङ्गविचेष्टितैः ।
 तत्कालजनितोल्लासो विलासोऽङ्गक्रियादिषु ॥ ३७ ॥
 स्वल्पाप्याकल्परचना विच्छित्तिः कान्तिपोषकृत् ।
 त्वरया विभ्रमः स्थाने भूषास्थानविपर्ययः ॥ ३८ ॥
 अश्रुकोधभयादीनां सङ्करः किलिकिञ्चितम् ।
 मोहाद्वायितं प्रियालोपे तद्भावपरिभावनम् ॥ ३९ ॥
 सानन्दमन्तः कुट्टमितं क्रोधः केशग्रहादिषु ।
 गर्वादिष्टमे पुंसि बिम्बोकोऽनादरक्रिया ॥ ४० ॥
 सुकुमारोऽङ्गविन्यासो मसृणं ललितं भवेत् ।
 विचित्रकथना प्रायो भङ्गिरेव गतिर्भवेत् ॥ ४१ ॥

नायकभेदाः ।

स्वभावशुद्धो मेधावी रक्तलोको दृढव्रतः ।
 शूरः प्रियंवदस्त्यागी मधुरो लोकविश्रुतः ॥ ४२ ॥
 युवा विद्वत्प्रियो भोगी गीतादौ निपुणः प्रभुः ।
 नाटके नायकः प्रोक्तो नाट्यशास्त्रविचक्षणैः ॥ ४३ ॥
 धीरोपपदसम्बन्धैः सम्भेदैर्लोकविश्रुतैः ।
 नेता चतुर्धा ललितः शान्तोदात्तोद्धतौरहि ॥ ४४ ॥
 निश्चिन्तो यौवनोद्दामः कलाङ्गशलमानसः ।
 समृद्धो धीरललितो विलासी वनिताप्रियः ॥ ४५ ॥
 सामान्यगुणभूयिष्ठः सविशेषपराक्रमः ।
 मितभाषी निर्विकारो धीरशान्तो द्विजादिकः ॥ ४६ ॥

१. M. आकार for आकल्प.

२. P विचित्रकथनप्राया.

महासत्त्वोऽतिगम्भीरः क्षमावानविकल्थनः ।

स्थिरो निगूढाहङ्कारो धीरोदात्तो दृढव्रतः ॥ ४७ ॥

गर्वितो मत्सरग्रस्तो मायावी कामनिष्ठुरः ।

धीरोद्धतो हितद्वेषी वीरश्चण्डो विकल्थनः ॥ ४८ ॥

रसे चतुर्विधो नेता शृङ्गारे नाटकादिषु ।

अनुकूलो दक्षिणश्च शठो धृष्ट इति क्रमात् ॥ ४९ ॥

एकमेवाश्रयेद् यस्तु सोऽनुकूल इति स्मृतः ।

ज्येष्ठायामपि गोहिन्यां सस्नेहो दक्षिणो भवेत् ॥ ५० ॥

गूढविप्रियकारी यः स शठः कथ्यते बुधैः ।

व्यलीकविक्रमश्लाघी धृष्टो रुज्जाविनाशकः ॥ ५१ ॥

पूर्वोक्तास्ते तु चत्वारः प्रत्येकोऽर्धदशावशात् ।

काव्यनाटकभेदेषु भवन्त्येव हि षोडश ॥ ५२ ॥

नैव भेदोऽनुकूलस्य स्थिरैकदयितास्थितेः ।

ज्येष्ठमध्यकनिष्ठत्वसम्पादनविधिक्रमात् ॥ ५३ ॥

अष्टाधिकं पुनस्तेऽपि चत्वारिंशद् भवन्ति च ।

नायकस्य सात्त्विकगुणाः

शोभा विलासो माधुर्यं गाम्भीर्यं स्थैर्यतेजसी ॥ ५४ ॥

रुल्लिप्तौदार्यमित्यष्टौ सत्त्वजाः पौरुषा गुणाः ।

दीनेषु करुणा स्पर्धा गुणाढ्येषु पराक्रमः ॥ ५५ ॥

दक्षता शस्त्रविषये शोभेति विदुषां मता ।

गतिर्गभीरा दृष्टिश्च सगर्वा सस्मितं वचः ॥ ५६ ॥

विलासः सत्त्वसम्पन्नः पुरुषस्य निगद्यते ।

मन्दो विकारो माधुर्यं संक्षोभे सुमहत्यपि ॥ ५७ ॥

विकारहेतावुत्पन्ने गाम्भीर्यं निर्विकारता ।

व्यवसायादचलनं विघ्नैरत्यर्थमाकुलात् ॥ ५८ ॥

नेतुरुत्तमभावस्य स्थैर्यमाहुर्मनीषिणः ।

अधिक्षेपादिदोषाणां कृतानामहितैर्जनैः ॥ ५९ ॥

सद्यः स्वप्राणनाशेऽपि तेजः स्यादसहिष्णुता ।

शृङ्गाराकारचेष्टावन्मृदुत्वं ललितं विदुः ॥ ६० ॥

औदार्यं प्राणदानादि परस्योज्जीवनेच्छया ।

नायकसहायादयः ।

तत्सहायाः पीठमर्दस्तथा विटविदूषकौ ॥ ६१ ॥

किञ्चिन्न्यूनगुणस्तस्मात् पताकानायको महान् ।

सर्वविद्यासु निपुणः पीठमर्दोऽभिधीयते ॥ ६२ ॥

एकविद्याविशेषज्ञो विटः सुललिताकृतिः ।

हाससम्पादनपटुर्विरूपो हि विदूषकः ॥ ६३ ॥

लुब्धो धीरोद्धतः स्तब्धो नीतिशून्योऽतिगर्वितः ।

परनिन्दानिरतधीः पापकृत् प्रतिनायकः ॥ ६४ ॥

मन्त्री स्वं वा सखा तस्य द्वयं वा द्रव्यचिन्तने ।

साचिवायत्तसंसिद्धिर्ललितो नायको भवेत् ॥ ६५ ॥

उभयायत्तासीद्धिः स्याद्धीरशान्तो महामतिः ।

मन्त्रिष्वारोपितभरः प्रत्यक्षं मनसा स्वयम् ॥ ६६ ॥

स्वतन्त्रं कुरुते कार्यं धीरोदात्तस्तु नायकः ।

नेता धीरोद्धतः शश्वत् स्वाधीनाशेषकारकः ॥ ६७ ॥

धर्मेषु देवभूदेवगुरुवर्णिपुरोहिताः ।

दण्डनीतिविधौ तस्य नेतुरेते महत्तराः ॥ ६८ ॥

सुहृत्कुमारको दण्डी कोशसामन्तसैनिकाः ।
 अन्तःपुरे वर्षवरकिराता मूकवामनाः ॥ ६९ ॥
 म्लेच्छाभीरकिराताद्याः विस्रम्भस्यैकभूमयः ।
 एवंविधो भवेन्नेता न्ययकः सपरिच्छदः ॥ ७० ॥

भाषाप्रयोगव्यवस्था ।

राजविप्रविटामात्यसुभटाधीतयोषिताम् ।
 मटनर्तकघूर्तानां संस्कृतं पाठ्यमुच्यते ॥ ७१ ॥
 देवदानवगन्धर्वसिद्धनागेशरक्षसाम् ।
 काञ्चुकीयप्रतीहारलिङ्गिनीवणिजामपि ॥ ७२ ॥
 विद्याधरवर्षवरमहादेवीविलासिनाम् ।
 योगिनां योगिनीनां च संस्कृतं सम्प्रयोजयेत् ॥ ७३ ॥
 छद्मलिङ्गप्रविष्टानां निर्ग्रन्थानां तैपस्विनाम् ।
 शाक्यचक्रचराणां च संस्कृतं न प्रयोजयेत् ॥ ७४ ॥
 अधमानां कुविद्यानामज्ञानामल्पचेतसाम् ।
 क्षुत्पीडाविकलानां च संस्कृतं न प्रयोजयेत् ॥ ७५ ॥
 स्त्रीणां तु प्राकृतं प्रायश्शूरसेन्यधमेषु च ।
 पिशाचात्यन्तनीचादौ पैशाचं मागधं तथा ॥ ७६ ॥
 शकारभाषा पण्डानां प्रकृत्या जडचेतसाम् ।
 यद्देश्यं नीचपात्रं यत् तद्देश्यं तस्य भाषितम् ॥ ७७ ॥
 आभीरभाषा वक्तव्या सर्वेषां घोषवर्तिनाम् ।
 कार्यतश्चोत्तमादीनां कार्यो भाषाविपर्ययः ॥ ७८ ॥
 शृङ्गाररसमूर्च्छायां गीते च ऋतुवर्णने ।
 सर्वासामपि नारीणां संस्कृतं सम्प्रयोजयेत् ॥ ७९ ॥

१. T₁. ४ तापस for दानव.

२. P अटावतां.

३. P T₂ घोषवाहिनां.

भगवन्तोऽपरैर्वाच्या विद्वद्द्वैवर्षिकेभिः ।
 विप्रामात्याग्रजाचार्यनटीसूत्रभृतो मिथः ॥ ८० ॥
 विदूषकेण सर्वत्र नायिका परिचारिका ।
 राजमाता च धात्री च भवतीति निगद्यते ॥ ८१ ॥
 राज्ञ वयस्य इत्येव नामपूर्वं विदूषकः ।
 विदूषकेण राजा च निर्नामं तद्वदेव हि ॥ ८२ ॥
 आवोऽनुगेन सूत्री च मार्षेत्येतेन सोऽपि च ।
 नामन्त्रणीया ह्यन्योन्यमेवमन्येऽपि युक्तितः ॥ ८३ ॥

अङ्कास्यः ।

अङ्कान्तसंस्थितैः पात्रैरुत्तराङ्कार्थसूचनम् ।
 विचित्रभणितिमायमङ्कास्यं कथ्यते बुधैः ॥ ८४ ॥

प्रवेशकः ।

अङ्कद्वयान्तरालस्थो नीचपत्रप्रयोजितः ।
 प्रकृत्युत्पन्नभाषावानिति ज्ञेयः प्रवेशकः ॥ ८५ ॥

मलयजमुनिपुङ्गवेन तुङ्ग-
 स्फुरितयशोविसरेण नाटकादेः ।
 रचितमिदमुदीक्ष्य लक्ष्म रम्य-
 स्मितमधुराननतां व्रजन्तु सन्तः ॥ ८६ ॥

^३ इति श्रीमन्मलयजमहापण्डितसर्वेश्वराचार्यविरचिते
 साहित्यसारे चतुर्थः प्रकाशः ।

१. P राजापि विना नाम तथैव हि.

२. M मारिषेत्येव सोऽपि च.

३. M साहित्यसारे चतुर्थः प्रकाशः, PT^३ इति सर्वेश्वराविरचिते साहित्यसारे
 चतुर्थः प्रकाशः.

पञ्चमः प्रकाशः ।

काकुः ।

साकाङ्क्षा च निराकाङ्क्षा चेति काकुर्द्विधा भवेत् ।
अनिर्युक्ताक्षरा वाणी साकाङ्क्षेति निगद्यते ॥ १ ॥
निर्युक्ताक्षरसंयुक्ता निराकाङ्क्षा भवेदिह ।

रसस्वरूपम् ।

अन्यैरव्यक्तमुक्तत्वाद् दुर्विज्ञेयतयापि च ॥ २ ॥
रसः सस्मेरमस्माभिः सम्यगेव विचार्यते ।
विभावैः सानुभावोद्यत्सात्त्विकव्यभिचारिभिः ॥ ३ ॥
स्वादुत्वं नीयमानोऽसौ स्थायी भावो रसो भवेत् ।

विभावः ।

निरन्तरपदव्यापी सदैव रसपोषकृत् ॥ ४ ॥
कोऽपि हेतुस्तदुत्पत्तेर्विभाव इति कथ्यते ।

अनुभावः ।

विकारः कोऽपि शारीरो भावसंसूचनात्मवान् ॥ ५ ॥
अनुभाव इति प्राज्ञैराख्यातो भरतादिभिः ।

सात्त्विकभावाः ।

सुखदुःखादिभिर्भावैरनुकारिण्यवास्थितैः ॥ ६ ॥
निरन्तरसमुद्भूतैर्भावस्तद्भावभावनम् ।
यद्यप्याकलयन्त्युच्चैरनुभावादभिन्नताम् ॥ ७ ॥

१. PT₃ द्विविधा काकुरुच्यते.

२. PT₃ स्वादुताम् .

प्रथमेव भवन्त्येते भावाः सर्वत्र सात्त्विकाः ।

स्तम्भप्रलयरोमाञ्चस्वेदा वैवर्ण्यवेपथू ॥ ८ ॥

अश्रु वैस्वर्यमित्त्वष्टौ सात्त्विकाः परिकीर्तिताः ।

स्तम्भस्तु निष्क्रियाङ्गत्वं प्रलयो नष्टसंज्ञता ॥ ९ ॥

रोमाञ्चो रोमनिर्भेदः स्वेदः शीकरनिर्गमः ।

वैवर्ण्यं वर्णनाशः स्यात् वेपथुर्गात्रकम्पनम् ॥ १० ॥

अश्रु नेत्राम्बु वैस्वर्यं विस्वरत्वमुदाहृतम् ।

नाटकादिष्विमे भावा नाट्यतत्त्वविचक्षणेः ॥ ११ ॥

सत्त्वादेव समुत्पत्तेः सात्त्विका इति संज्ञिताः ।

व्यभिचारिभावाः ।

सविशेषाभिमुख्येन स्थायिनोऽन्तश्चरन्ति ये ॥ १२ ॥

सम्यग्गुणमग्ननिर्ममास्ते मता व्यभिचारिणः ।

निर्वेदग्लानिचिन्तेर्ष्यामदमोहमतिश्रमाः ॥ १३ ॥

शङ्काधृतिस्मृतिर्व्याधिवितर्कोन्माददीनताः ।

आवेगालसतात्रासवीडामर्षोऽग्रतास्मयाः ॥ १४ ॥

जडतामरणस्वप्नविषादौत्सुक्यविभ्रमाः ।

अपस्मारावहित्थान्ध्यप्रबोधप्रीतयस्तथा ॥ १५ ॥

त्रयस्त्रिंशदिमे भावा विख्याता व्यभिचारिणः ।

सर्वलोकप्रसिद्धोऽसौ निर्वेदः स्वावमाननम् ॥ १६ ॥

तत्त्वज्ञानापदीर्ष्यादेस्तदुत्पत्तिर्हि दृश्यते ।

ग्लानिः शरीरवैवश्यं कथ्यते सर्वकोविदैः ॥ १७ ॥

१. T₁ त इमे व्यभिचारिणः.

२. M विवेद्या.

उत्पाद्यते तत् सर्वत्र क्षुत्पिपासागतिश्रमैः ।

भवेयुस्तत्र वैवर्ण्यकम्पानुत्साहविक्रियाः ॥ १८ ॥

सर्वैः सर्वत्र निर्दिष्टा चिन्ता ध्यानैकतानता ।

दृष्टनाशादनिष्टस्य सम्भवाद्वा तदुद्भवः ॥ १९ ॥

तत्र स्युश्चित्तवैकल्यतापनिश्वासनिर्गमाः ।

परोत्कर्षाक्षमास्रया कल्पनीया मनीषिभिः ॥ २० ॥

गर्वदौर्जन्यमन्युभ्यः साधु संजायते नृणाम् ।

दोषोक्तचवज्ञाभ्रकुटीतिर्ज्ञानानि भवन्ति हि ॥ २१ ॥

दृष्टोत्कर्षो मद्ः प्रोक्तः परिणामिह देहिनाम् ।

अभीष्टप्राप्तिमोक्षपानादिभ्यः समुद्भवैः ॥ २२ ॥

स्वलदङ्गवचो मुद्रागतयः शेषमग्नि हि ।

मोहो विचिन्ता ज्ञेया देहवैवश्मकारिणी ॥ २३ ॥

तस्यापि सम्भवो भीतिदुःखविशानुचिन्तनैः ।

तत्राज्ञानभ्रमापातचूर्णनादर्शनादयः ॥ २४ ॥

मतिस्तस्त्वगता बुद्धिरदृष्टा शिष्टमस्मता ।

सापि निष्पद्यते लोके शास्त्रांस्तत्तन्मदः ॥ २५ ॥

तत्राभ्रान्तिगुणोत्कर्षसदृशचिन्तनादयः ।

खेदः सर्वाङ्गविश्रान्तः श्रम इत्यभिधीयते ॥ २६ ॥

स युद्धमार्गगत्यादिव्यापारेणोपजायते ।

अस्मिन्नपि स्युरङ्गेषु स्वदसम्भवेनादयः ॥ २७ ॥

अनर्थादौ समुत्पन्ने शङ्का मत्वा प्रतिभाक्षयः ।

पराविनयतः स्वस्य दुर्न्याद् वोपजायते ॥ २८ ॥

भवेयुरस्मिन्नातङ्गकम्पवैवर्ण्यवेदनाः ।

अशेषभोगभोक्तृत्वं धृतिरित्यभिधीयते ॥ २९ ॥

१. P T₃ वैकल्य.

२. The next twenty lines are missing T₃.

शक्तिज्ञानादिसन्तोषात् सापि सञ्जायते परम् ।
 अस्यामभिमितानन्दसंप्राप्तिरधिकं भवेत् ॥ ३० ॥
 कथ्यते विबुधैः सर्वैः स्मृतिः संस्मरणादयः
 सदृशज्ञानचिन्तादिसम्पद्भ्यः सापि जायते ॥ ३१ ॥
 एतस्यामनुभावाः स्मृर्भूसमुन्नमनादयः^१ ।
 व्याधयः सन्निपात्ताद्यास्तेषामन्यत्र विस्तरः ॥ ३२ ॥
 वितर्कस्तु विचारः स्यादतिसन्दिग्धवस्तुनि ।
 विकल्पश्चास्त्रप्रश्नादेरुत्पत्तिस्तस्य दृश्यते ॥ ३३ ॥
 तत्राङ्गुलीविचलनभ्रूशिरोवक्रतादयः ।
 अनिरूपितकारिस्वमुन्मादः^२ परिकीर्तितः ॥ ३४ ॥
 ज्ञानाभावान्बतात्पर्यशोकादिभ्यः स जायते ।
 तस्मिन्नस्थानरुदितगीतहासस्मितादयः ॥ ३५ ॥
 सर्वेष्वज्जेष्वनौजस्यं दैन्यमाहुर्मनीषिणः ।
 इह सन्दृश्यतेऽस्माभिर्दौर्गत्यात्तस्य समयः ॥ ३६ ॥
 तत्रैते स्वयमेव स्युर्मौलिन्यानादरादयः ।
 आवेगः सहसा जातः सम्भ्रमो हि निगद्यते ॥ ३७ ॥
 राजानिलाहितस्निग्धवृष्टिवाद्भिभ्य एव च ।
 उत्पातादथवा नाशोदुत्पत्तिस्तस्य दृश्यते ॥ ३८ ॥
 शस्त्रनागाभियोगादिर्दृश्यते राजविध्वरे ।
 बीतादौ पांसुसम्पाते रिपुजे दुःखसन्ततिः ।
 मित्रजे हर्षसम्पातो वृष्टिजे पिण्डताञ्जता ॥ ३९ ॥

१. M अस्यामभिहितानन्द, P अत्यन्ताभिमितानन्द
२. T₁. सम्पत्त्या.
३. The next forty five lines are full of lacunae in T₈.
४. M सम्प्रकीर्तितः.
५. The next three lines are missing in M.
६. P वातजे.

वद्विजे धूमसम्पातस्ततोत्पातजो भवेत् ।

करिजे स्युर्भयस्तम्भकम्पापसरणादयः ॥ ४० ॥

सर्वाङ्गसादि लोकानामालस्यं जिह्वता मता ।

उद्भूतिश्श्रमगर्भादेस्तस्य सन्दृश्यते जनैः ॥ ४१ ॥

तस्यानुभावा वैवर्ण्यस्तोकभाषणजृम्भिताः ।

तत्त्वज्ञैर्मनसः कम्पस्त्रास इत्यभिधीयते ॥ ४२ ॥

गजमेघाशनिस्थूणासङ्घट्टादुपजायते ।

भवन्ति पतनोत्कम्पसम्भूतालोकनादयः ॥ ४३ ॥

अङ्गनामहिमाहेतुर्लज्जा व्रीडेति कथ्यते ।

अगम्यागमनादिभ्यः सा परं जायते भुवि ॥ ४४ ॥

भङ्गावरणवैवर्ण्यसाचीकृतमुखादयः ।

अमर्षोऽभिहितः सद्भिर्दोषेष्वभिनिवेशनम् ॥ ४५ ॥

अधिक्षेपात्प्रमादाद् वा रोषाद्वा जायते च सः ।

तत्र स्वेदाक्षिचलनताडनग्रहणादयः ॥ ४६ ॥

चण्डतैव हि सर्वेषामुग्रता विदुषां मता ।

दुष्टापवाददौर्मुख्यचौर्यैः सा जायते परम् ॥ ४७ ॥

तत्र स्वेदशिरःकम्पतर्जनाताडनादयः ।

स्मयः सर्वजनोन्मादी गर्व एवेह कथ्यते ॥ ४८ ॥

ऐश्वर्यबललावण्यरूपेभ्यस्तत्समुद्भवः ।

तत्रावज्ञाविलासाङ्गविभूषालट्टहादयः ॥ ४९ ॥

प्रतिपत्तेरभावेन स्तब्धता जडता मता ॥

सा समुत्पद्यते लोके दयितालोकनादिभिः ॥ ५० ॥

अस्यामपि भवेत् सद्यस्त्वनिमेषनिरीक्षणम् ।

प्रसिद्धिमपि वक्तव्यं मरणं भूतपञ्चता ॥ ५१ ॥

विरहव्याधिदुष्कर्मविधिभ्यस्तस्य सम्भवः ।

जनताशोकविण्मूत्रस्तम्भनिश्चेष्टतादयः ॥ ५२ ॥

सम्मीलनं हि चित्तस्य निद्रेति परिगीयते । *Signature*

दुःखातिरेकवैकल्यमनःखेदादिभिर्भवेत् ॥ ५३ ॥

तत्र स्युरङ्गविक्षेपश्चासायासक्रियादयः ।

विषादः कथ्यतेऽस्माभिः सत्त्वस्येवेह संक्षयः ॥ ५४ ॥

प्रारब्धवस्तुभङ्गादेरुत्पत्तिस्तस्य दृश्यते ।

निश्वासोच्छ्वासहृत्तापसहायान्वेषणादयः ॥ ५५ ॥

कांलाक्षमत्वमौत्सुक्यं कथ्यते कविपुङ्गवैः ।

दृढवस्तुसुहृद्योगरत्यास्थादेस्तदुद्भवः ॥ ५६ ॥

तत्रोच्छ्वासत्वरान्नासहृत्तापस्वेदविभ्रमाः ।

विभ्रमः कथ्यते श्लाघ्यैरात्मश्लाघाक्रमोदयः ॥ ५७ ॥

दृढकालकलाकान्ताकलापैरुपजायते ।

तत्रानुभावा रोमाञ्चस्वेदमन्दस्मितादयः ॥ ५८ ॥

भूतप्रेतपिशाचानामपि रोगमारोऽधिरोहणम् ।

मन्त्रतन्त्रक्रियालोपैः सोऽपि सम्पद्यते नृणाम् ॥ ५९ ॥

भूवातकम्पप्रस्वेदलालफेनोद्गमादयः ।

काले मनस्संवरणमवहित्थं विदुर्बुधाः ॥ ६० ॥

लज्जादिविक्रियाहेतुस्तत्समुत्पत्तिकर्मणः ।

तत्र साचीनवक्त्रत्वमिथ्याजल्पविहस्ताः ॥ ६१ ॥

अनवस्थाक्रमाकारभान्ध्यं चापलमेव हि ।

कथ्यते च तदुत्पत्तौ हेतुर्मर्कटचित्ता ॥ ६२ ॥

साहित्यसारे

तत्रानुभावाः पारुष्यस्वच्छन्दाचरणादयः ।

निद्राभावः प्रबोधः स्यादसौ विख्यात एव हि ॥ ६३ ॥

स तु सर्वत्र सन्तोषपरिमाणादिसम्भवः ।

तत्र जृम्भाशिरःकम्पनयनोन्मीरुनादयः ॥ ६४ ॥

सर्वाङ्गीणः प्रमोदस्य व्यापारो हर्ष उच्यते ।

अभिप्रेतोत्सवादिभ्यस्तस्य जन्मोपलभ्यते ॥ ६५ ॥

तस्मिन्नेवोपजामन्ते सस्वेदा गद्गदा गिरः ।

स्थान्ययना ।

न तिरस्क्रियते गोऽन्यैर्भावैर्विपरिवर्तिभिः ॥ ६६ ॥

अन्येषामात्मतां कुर्वन् स स्थायी कथ्यते बुधैः ।

भावके वर्तमानत्वादास्वाद्यत्वाच्च भूयशः ॥ ६७ ॥

रसः स एव निर्दिष्टो रसिकैर्भरणादिभिः ।

वृत्तेरकार्यं चेत् स्वादः कस्येदानीं सुखावहः ॥ ६८ ॥

कैवल्यं न तत् प्रीतिकरं वर्तमानसुखावहम् ।

स्वदत्ते कथमस्थायी निर्वेदादिरनादितः ॥ ६९ ॥

तद्रूपगभावविभवस्तेनाष्टौ स्थायिनः स्मृताः ।

रत्युत्साहौ जुगुप्सा च शोकमोहभयस्त्रयाः ॥ ७० ॥

क्रोधश्च कश्चिदस्त्यन्यो नेहास्माभिः स कथ्यते ।

एतेषां काव्यबन्धेन स्वशब्दैरनिवेदितः ॥ ७१ ॥

सम्बन्धः करुणीयो हि भाव्यभावकसंश्रितः ।

अथत् सहृदयग्रन्थे परिनिष्ठितचेतसः ॥ ७२ ॥

१. T₂ वाक्यं.

२. M शोकमोहौ भयभयौ.

काव्यार्थभावनास्वाक्षे नर्तकस्यापि वर्तताम् ।

स्वादुः ।

स्वादुः काव्यार्थसम्भेदादात्मन्यानन्दसम्भवः ॥ ७३ ॥

विकासविस्तरक्षोभविक्षेपैः स चतुर्विधः ।

शृङ्गारवीरवीभत्सगैर्द्वेषजनसः क्रमात् ॥ ७४ ॥

हास्याद्भुतभयोत्कर्षकरुणानां त एव हि ।

शृङ्गारः ।

हृद्यदेशकलावेषकालभाषाविभूषितः ॥ ७५ ॥

यूनोरन्योन्यसंसक्तनेतसोः सदृशोदयः ।

निर्भरो यः प्रमोदः स्यात् स एव हि रतिः स्मृतः ॥ ७६ ॥

सैव लावण्यपीयूषभूषितैः श्लेषैः ।

प्रकृष्यमाणा शृङ्गारः सैरिह कथ्यते ॥ ७७ ॥

भावाद्येकोनपञ्चाशदेतस्य परिधोपकाः ।

आलस्यमरणोपश्रवजुशृङ्गास्तु विरोधिनः ॥ ७८ ॥

असम्भवोऽवियोगश्च सम्भोगश्चेति स त्रिधा ।

असम्भवोऽनुरागः स्याद् यूनोरासक्तचित्तयोः ॥ ७९ ॥

सङ्गमाभावंसुभगः पराधीनतया मिथः ।

भवन्त्यत्र दशावस्था निर्दिष्टाः शास्त्रकोविदैः ॥ ८० ॥

संस्मृत्युद्वेगाभिलाषप्रत्यापोन्मादसंज्वराः ।

चिन्तागुणकथाजाड्यमरणानि यथाक्रमम् ॥ ८१ ॥

जगतस्तन्मयत्वेन दर्शनं संस्मृतिः स्मृता ।

हृद्यवस्तुषु विद्वेषो ह्युद्वेगः कथ्यते बुधैः ॥ ८२ ॥

१. M स्वादुः.

२. M एतेऽस्य.

साहित्यसारे

अभिलाषः स्पृहा प्रोक्ता काम्ये सर्वाङ्गसुन्दरे !
असम्बद्धकथालापः प्रलाप इति कथ्यते ॥ ८३ ॥

उन्मादश्चेतसो भ्रान्तिरनवस्थानिबन्धना ।
संज्वरस्तु समस्ताङ्गव्यापी तापोदयो महान् ॥ ८४ ॥

चिन्ता सदैव तल्लभा बुद्धिरन्यानपेक्षिणी ।
तदलाभे तत्प्रशंसा गुणाख्यानं निगद्यते ॥ ८५ ॥

चिन्तास्तिमितकायत्वं जळता विदुषां मता ।
सुप्रसिद्धं तु मरणं सर्वेषां कीर्तिशेषता ॥ ८६ ॥

वियोगो विप्रलम्भः स्यादतिविस्त्रब्धयोर्द्वयोः ।
मानप्रवासभेदेन स पुनर्द्विविधो भवेत् ॥ ८७ ॥

स्त्रीणामीर्ष्याकृतो मानः कोपोऽन्यासङ्गिनि प्रिये ।
श्रुते वा कल्पिते बुद्ध्या दृष्टे वा तत्समुद्भवः ॥ ८८ ॥

श्रुतिः सखीमुखात्तत्र कर्तव्या नाटकादिषु ।
अनुमाच्छलनिद्रान्ध्यगोत्रस्खलनलक्षणा ॥ ८९ ॥

सर्वत्र दर्शनोत्पन्नः साक्षादिन्द्रियगोचरः ।
तत्र माने सुमहति षडुपायविधिः स्मृतः ॥ ९० ॥

सामभेदौ प्रदानं च नत्युपेक्षा रसान्तरम् ।
तत्र प्रियवचः साम भेदस्तत्सख्युपार्जनम् ॥ ९१ ॥

दानं भूषणदानादि पादयोः पतनं नतिः ।
उपेक्षा समये निन्दा तदीयजनसंसदि ॥ ९२ ॥

रभसत्रासहर्षादेः कोपभ्रंशो रसान्तरम् ।
अन्यः प्रणयमानः स्यादव्यापारसमुद्भवः ॥ ९३ ॥

प्रवासो भिन्नदेशत्वं कार्यसम्भ्रमशापजः ।
अनुभावा भवन्त्यत्र द्वयोरपि विशेषतः ॥ ९४ ॥

निधासनिर्गमत्रासकार्यलम्बालकादयः ।

सोऽपि भावी भवाज्जात इति त्रैवैव निश्चितः ॥ ९१ ॥

अनुकूलौ निषेवेते यत्रान्योन्यं विलासिनौ ।

दर्शनस्पर्शनादीनि स सम्भोगो मुदान्वितः ॥ ९६ ॥

चेष्टास्तत्र प्रवर्तन्ते क्रीलाद्या दक्ष योषिताम् ।

वीरः ।

विभावितः प्रभावाद्यैर्दानाद्यैरनुभावितः ॥ ९७ ॥

भावितः स्मृतकार्यैरुत्साहो वीरतां व्रजेत् ।

बीभत्सः ।

विभावितो विस्रगन्धवमथुश्लेष्मकीटकैः ॥ ९८ ॥

रुधिरान्त्रवसामासैरत्यर्थमनुभावितः ।

भवेज्जुगुप्सा बीभत्सो ह्यावेगप्रायभावितः ॥ ९९ ॥

रौद्रः ।

परप्रवृद्धिविद्वेषवैरिवैकृतसम्भवः ।

भ्रुकुटीरचनाकम्पस्वेदाद्यैरनुभावितः ॥ १०० ॥

भावितो मदगर्वाद्यैः क्रोधो रौद्रो भवेत् स्वयम् ।

हासः ।

विकृताकृतिबाधेपैरात्मनो वापरस्य वा ॥ १०१ ॥

विभावितो भवेद्भासो हास्यस्मितविशेषितः ।

स्मितमुत्कुलनयनं हसितं साद्वेजप्रभम् ॥ १०२ ॥

स्वनयुक्तं विहसितमुपहासस्तु कम्पकृत् ।

अपहासः सनीराक्षो ह्यतिहासोऽग्रपातकः ॥ १०३ ॥

ज्येष्ठमध्यकनिष्ठानां द्वौ द्वौ स्यातां यथाक्रमम् ।

निद्रालस्यश्रमग्लानिमूर्छाद्या व्यभिचारिणः ॥ १०४ ॥

अद्भुतः ।

अतिलोकैः पदार्थैः स्याद् विस्मयात्मा रसोऽद्भुतः ।

अस्यानुभावा नेत्राम्बुवेपथुस्वेदगद्गदाः ॥ १०५ ॥

हर्षावेगधृतिप्राया भवन्ति व्यभिचारिणः ।

भयानकः ।

विकृतस्वनसत्त्वादेर्भयभावो भयानकः ॥ १०६ ॥

प्रभूतस्वेदवैवर्ण्यशोषवेपथुलक्षणः ।

त्राससम्भ्रमसम्मोहदैन्यानि व्यभिचारिणः ॥ १०७ ॥

करुणः ।

इष्टनाशादनिष्टादेः शोकात्मा करुणो रसः ।

निश्वासोच्छ्वासरुदितस्तम्भप्रलपितादयः ॥ १०८ ॥

तत्रापस्मारदेन्यान्ध्यसम्भ्रमा व्यभिचारिणः ।

रसानां वर्गदेवतादयः ।

श्यामवर्णस्तु शृङ्गारो विष्णुस्तत्राधिदैवतम् ॥ १०९ ॥

गौरो वीरस्तु विश्वेयो महेन्द्रस्तस्य देवता ।

नीलवर्णो हि बीभत्सो महाकालोऽधिदैवतम् ॥ ११० ॥

रौद्रः कपोतवर्णः स्यात् रुद्रस्तस्याधिदैवतम् ।

सितो हास्यः स्मृतः सद्भिरीशः प्रथमदैवतम् ॥ १११ ॥ मध्

पीतवर्णोऽद्भुतः प्रोक्तस्तस्याधीशः पितामहः ।

भयानकः कृष्णरूपः स हि कालाधिदैवतः ॥ ११२ ॥

हरिद्वर्णस्तु करुणो यमस्तदधिदैवतम् ।

अनेनैव क्रमेणासौ ज्ञातव्यो रसविस्तरः ॥ ११३ ॥

शृङ्गारे कैशिकी, वीरे सात्त्वत्यारभटी पुनः ।

रसे रौद्रे सबीभत्से, वृत्तिः सर्वत्र भारती ॥ ११४ ॥

यत्र बीजस्य संहारो यत्रार्थः पर्यवस्यति ।

सर्वेषां यत्र निष्क्रामः सोऽन्त इत्यवगम्यताम् ॥ ११५ ॥

धर्मस्वधर्मानुष्ठानं धर्माणां वा विधेयता ।

प्रजानां पालनेनैव षड्भागग्रहणं धनम् ॥ ११६ ॥

समानकुलधर्माढ्यगृहिण्यां गृहमेधिनः ।

कृतकृत्यस्य सम्भोगः काम इत्यभिधीयते ॥ ११७ ॥

निश्शेषासारसंसारविचारचतुरात्मनः ।

मोक्षः स्याज्ज्ञानसम्पत्त्या परमानन्दसङ्गतिः ॥ ११८ ॥

संमिश्राः केवला वा स्युरेतत् सर्वत्र नाटके ।

समाप्तौ सर्वसन्तोषो बुद्धिर्कप्रीतिरुच्यते ॥ ११९ ॥

उक्तलक्षणानिष्पत्तिप्रसत्त्या सम्यगर्पितम् ।

पञ्चाङ्गं नाटकं हीनं दशाङ्गं प्रादुरुत्तमम् ॥ १२० ॥

सर्वेश्वरो रसविशेषविचारमेव-

मापादयन्नमृतसोदरवाक्प्रवाहैः ।

आनन्दहेतुरधुना भुवि कस्य न स्यात्

साहित्यसारसरसीरुहराजहंसः ॥ १२१ ॥

'इति श्रीमन्मलयजमहापण्डितसर्वेश्वराचार्यविरचिते साहित्यसारे

पञ्चमः प्रकाशः ।

षष्ठः प्रकाशः ।

नाटकम् ।

कीर्तिकामो महोत्साहो धीरोदात्तः प्रतापवान् ।

अभिगम्यगुणैर्युक्तः त्रय्यास्त्राता महीपतिः ॥ १ ॥

कर्तव्यो नाटके नेता देवो राजर्षिरेव वा ।

प्रख्यातमेव कर्तव्यं वृत्तमप्याधिकारिकम् ॥ २ ॥

अत्यर्थानुचितं यत् स्यात् नायकस्येतरस्य वा ।

तत् परित्यज्यतां सम्यगन्यथा वा प्रकल्पयेत् ॥ ३ ॥

साधनं वस्तु निश्चित्य पञ्चधा संविभज्य च ।

खण्डशस्सन्धिसंज्ञांस्तान् भागान् कुर्याद् विचक्षणः ॥ ४ ॥

चतुष्पष्ट्यङ्गसन्धानं तदङ्गैः कल्पयेत् पुनः ।

पताकावृत्तमप्यूनं विन्यसेत् प्रकरीमपि ॥ ५ ॥

विष्कम्भकं वा प्रथममङ्गं वा कार्ययोगतः ।

प्रत्यक्षनेतृचरितः सविन्दुव्याप्तिभूषणः ॥ ६ ॥

अङ्को नानाप्रकारार्थसार्थ एव हि शोभनः ।

सविभावानुभावान्यस्थायिनः सम्यगाङ्गिनः ॥ ७ ॥

गृहीतमुक्तैः कर्तव्यं प्रौढत्वं व्यभिचारिभिः ।

न नयेद् वस्तुविच्छेदमत्यन्तरसपोषणात् ॥ ८ ॥

रसं च न तिरोदध्यात् वस्त्वलङ्कारलक्षणैः ।

शृङ्गारोऽप्यथवा वीरः कर्तव्यो वाङ्मिलक्षणः ॥ ९ ॥

रसानां पुनरन्येषां अङ्गत्वं प्रतिपाद्यताम् ।

भोजनज्ञानसुरतवधसंरोधसङ्गरान् ॥ १० ॥

१. T1.2 तदंशैः.

२. T1.2. भावान्यस्थायिनः PT3 भावो वा स्थायिनः.

३. T1. कर्णो.

विवाहदूरगमन देशराज्याद्युपप्लवान् ।
गन्धमाल्याम्बरादीनि प्रत्यक्षाणि न निर्दिशेत् ॥ ११ ॥
द्वित्रिणामेव पात्राणामेकदैवागमो भवेत् ।
सर्वेषां निर्गमे जाते सम्भवेनैतुर्निर्गमः ॥ १२ ॥

प्रकरणम् ।

ततः प्रकरणे वस्तु वक्तव्यं समनीषया ।
लोकवार्ताश्रयं ह्यङ्गं व्यवहारक्रमोचितम् ॥ १३ ॥
सचिवद्विजवैश्यानां एक एव हि नायकः ।
धीरप्रशान्तः सोपायो धर्मकामार्थतत्परः ॥ १४ ॥
द्विविधा नायिका तत्र कुलस्त्री गणिका तथा ।
क्वचिदेकैव कुलजा वेश्या क्वापि द्वयं क्वचित् ॥ १५ ॥
अभ्यन्तरस्था कुलजा वेश्या बाह्यैव सर्वदा ।
शुद्धं शुद्धेतरं तद्वत् सङ्कीर्णमिति तत्त्रिधा ॥ १६ ॥
शुद्धं कुलस्त्रिया युक्तमितरद् गणिकाश्रितम् ।
आभ्यां सङ्कीर्णकं धूर्तविटचेटीजैनाश्रितम् ॥ १७ ॥
शेषं नाटकवत् सन्धिप्रवेशकरसादिकम् !

नाटिका ।

अत्रैव वर्तते सापि नाटिका नाटकोद्भवा ॥ १८ ॥
तत्र प्रकरणाद् वस्तु नाटकाच्चापि किञ्चन ।
नायको ललितः रङ्ग्यातः कामभोगैकनिष्ठितः ॥ १९ ॥
स्त्रीप्राया चतुरङ्गा च शृङ्गारोऽङ्गी सलक्षणः ।

०. P T₃ विवाहं दूरगमनं देशराज्यादिविप्लवम्.
१. T₃ कथ्यते.
३. PT₃ जनावृतं.
४. P प्रोक्तः.

देवी तत्र भवेद् ज्येष्ठा प्रगल्भा नृपवंशजा ॥ २० ॥

तदधीनतया कृच्छ्रादन्यस्या नेतृसङ्गमः ।

वृत्तिस्तु कैशिकी तत्र पूर्वोक्ताङ्गसमन्विता ॥ २१ ॥

सन्धिसन्ध्यङ्गरचना यथारम्भं विधीयते ।

सदृकम् ।

प्रायेण नाटिकाप्रायं चतुर्यवनिक्तान्तरम् ॥ २२ ॥

विष्कम्भकादिभिः सर्वैर्विहीनं पञ्चसूचकैः ।

सदृकं स्त्रीजनाकीर्णमेकभाषामयं भवेद् ॥ २३ ॥

भाणम् ।

धूर्तानां चरितं भाणं ख्यातपत्तनसंश्रयम् ।

तत्र पात्रं विटस्त्वेको निमुगः शास्त्रकोभिदः ॥ २४ ॥

उक्तिप्रत्युक्तिविधयः सम्यगाकाशभाषितैः ।

विधेयाः कल्पनीयानि लास्याङ्गानि दशापि च ॥ २५ ॥

शृङ्गारवीरौ संसूच्यौ शौर्यसौभाग्यसंस्तवैः ।

मुखनिर्वहणे सन्धी तदङ्गैरपि भूषितः ॥ २६ ॥

एकाङ्कस्थापनायुक्तो भारत्या स तु संस्कृतः ।

ईहामृगः ।

ईहामृगोऽपि विज्ञेयः चतुरङ्गस्त्रिसन्धिकः ॥ २७ ॥

दिव्यावनियतावत्र नायकप्रतिनायकौ ।

धीरोद्धतौ ख्यातवृत्तौ यदृच्छासङ्गता मिथः ॥ २८ ॥

वधूं दिव्यामनिच्छन्तीं हठादाहर्तुमिच्छतः ।

शृङ्गारलेशमधुरः सम्यगारब्धसङ्गरः ॥ २९ ॥

१. Six lines from this are omitted in T₃.

२. T₁. २ यथालाभं.

३. T₁ चातुर्यवनितान्तरं.

छलेन येन केनापि तत्र युद्धं निवारयेत् ।

सङ्कीर्णो वृत्तवृत्तिभ्यां कर्तव्यश्च कवीश्वरैः ॥ ३० ॥

वीथी ।

वीथी सकैश्चिकीवृत्तिरेकाङ्का स्थापनावती ।

एकपात्रकृता साङ्गमुखनिर्वहणाश्रिता ॥ ३१ ॥

देवतापसविख्यातकथासम्बन्धशालिनी ।

रसः सूच्यस्त्रु शृङ्गारः स्पृशेदपि रसान्तरम् ॥ ३२ ॥

हृद्यपद्यावालिप्राया तदङ्गानि त्रयोदश ।

छलप्रपञ्चत्रिगतवाक्केलीगण्डनालिकाः ॥ ३३ ॥

उद्धात्यकावलगिते व्याहारातिबले तथा ।

असत्प्रलापमृदवे तथावस्यन्दितं पुनः ॥ ३४ ॥

अशोभनैः शोभनाभैरर्थैरुक्तिश्छलं भवेत् ।

मिथ्यास्तुतिर्मिथो जाता प्रपञ्च इति कथ्यते ॥ ३५ ॥

श्रुतिसौम्यादनेकार्थयोजनं त्रिगतं मतम् ।

वाक्केलेर्मधुरा वाणी नर्मणा गर्भिता भवेत् ॥ ३६ ॥

गण्डमप्रस्तुतं वाक्यं प्रस्तुतस्याविरोधतः ।

प्रहेलिकैव गूढार्थं नालिकेति निगद्यते ॥ ३७ ॥

गूढार्थपदसम्बन्धा नानाप्रश्नोत्तरावलिः ।

अन्तर्लपादिकाः सद्भिरुद्धात्यमिति कथ्यते ॥ ३८ ॥

विहाय प्रस्थितं कार्यं मदन्यत् साध्यते नरैः ।

तत्रावलगितं प्राहुस्तदेव कविपुङ्गवाः ॥ ३९ ॥

हास्याय प्रस्तुतं वाक्यं व्याहरोऽर्थान्तराश्रितम् ।

अन्योन्यवाक्याधिक्योक्तिः स्पर्धयातिबलं भवेत् ॥ ४० ॥

असत्प्रलापः प्रायेण सम्बन्धरहितं वचः ।

दोषा गुणा गुणा दोषा यत्र स्युर्मदवं हि तत् ॥ ४१ ॥

वचसामन्यथाव्याख्या व्यवस्यान्दितमुच्यते

एवंविधाङ्गसम्बन्धा वीथी वीथीविदुच्यते ॥ ४२ ॥

व्यायोगः ।

विख्यातवृत्तो व्यायोगो विख्यातोद्धतनायकः ।
 हीनो गर्भावमर्शाभ्यां दीप्ता हास्यादयो रसाः ॥ ४३ ॥
 वृत्तिरारभटी प्रायो बहुकूरजनावृत्तः ।
 एकाहश्चरितैकाङ्का ह्यस्त्रीकारणसङ्गरः ॥ ४४ ॥

समवकारः ।

कुर्यात् समवकारेऽपि सम्यर्गामुखं लक्षणम् ।
 रव्याता देवासुरकथा वस्तुत्वेन निरूप्यताम् ॥ ४५ ॥
 कैशिक्या रहितास्तत्र वृत्तयः परिकीर्तिताः ।
 सुरासुरास्तु नेतारो निर्विमर्शाश्च सन्धयः ॥ ४६ ॥
 अत्र द्वादश नेतृणां फलं कुर्यात् पृथक् पृथक् ।
 वीरप्रायरससन्ध्यङ्गस्त्रिशृङ्गारस्त्रिचित्रः ॥ ४७ ॥
 कपटत्रितयोपेतः चित्रोक्त्या परिपूरितः ।
 द्विसन्धिरङ्गः प्रथमः कार्यो द्वादशनालिकः ॥ ४८ ॥
 नालिकानां द्वयोः पश्चात् प्रत्येकं स्यात् चतुष्टयी ।
 नालिका घटिकायुग्ममिति सर्वजनश्रुतिः ॥ ४९ ॥
 वस्तुस्वभावदैवारिकृताः स्युः कपटास्त्रयः ।
 देशोपरोधसङ्ग्रामबाहिभ्यो विद्रवास्त्रयः ॥ ५० ॥
 धर्मार्थकामैः शृङ्गारो नात्र बिन्दुपवेशकौ ।
 वीध्यङ्गानि यथाकामं सोपहासानि कल्पयेत् ॥ ५१ ॥

अङ्कः ।

उत्सृष्टिकाङ्के विख्यातं वस्तु बुद्ध्या प्रपञ्चयेत् ।
 करुणाख्यो रसः स्थायी नेतारः पूर्वकल्पिताः ॥ ५२ ॥
 सन्धिसन्ध्यङ्गवृत्त्यङ्गैर्भाणवत् परिकल्पयेत् ।
 स्त्रीणामालापसंलापबिलापादिभिराकुलम् ॥ ५३ ॥
 वाचा विधेयः सङ्ग्रामो बचसैव जयाजयी ॥

प्रहसनम् ।

ततः प्रहसनं प्रायः कलयेद् बुद्धिवैभवैः ॥ ५४ ॥

शुद्धं सविकृतं तद्वत् सङ्कीर्णमिति तत् त्रिधा ।
द्विजपाषण्डिदुर्वर्णचेष्टचेटीटावृतम् ॥ ५५ ॥

वेषभाषाविभूषाद्यैः शुद्धं हासकृतं भवेत् ।
कामुकैरतिवाचाटैः षण्डदुष्पडितादिभिः ॥ ५६ ॥
जरत्कञ्चुकिनिर्ग्रन्थतापसैर्विकृतं स्मृतम् ।
धूर्तकापालिकत्रास्यचोरसंवाहकादिभिः ॥ ५७ ॥

णि

वीथ्यङ्गैरन्तराकीर्णं संकीर्णमिति कथ्यते ।
रसस्तु भूयसा कार्यो हास्यो नानाविधाश्रयः ॥ ५८ ॥
मुखनिर्वहणे सन्धी वृत्तिरेकैव मारती ।
एकोऽङ्कः कल्पनीयः स्यान्नानाहासमनोहरः ॥ ५९ ॥

डिमः ।

डिमो विशेषविख्यातवस्तुविस्तारशोभितः ।
वृत्तयः कैशिकोहीना रसाः शृङ्गारवर्जिताः ॥ ६० ॥
नेतारो देवगन्धर्वयक्षरक्षोमहोरगाः ।
भूतभेतपिशाचाद्याः षोडशात्यन्तमुद्धताः ॥ ६१ ॥
मायेन्द्रजालसङ्ग्रामनिर्वातोत्पातसंभ्रमान् ।
चन्द्रसूर्योपरागांश्च सम्यगेव विनिर्दिशेत् ॥ ६२ ॥
रौद्रो रसोऽङ्गी कर्तव्यश्चत्वारोऽङ्काः सुविस्तराः ।
दीर्घवृत्तविचित्रार्थो निर्विमर्शो डिमो भवेत् ॥ ६३ ॥
सन्धिसन्ध्यङ्गवृत्त्यङ्गवृत्तिनायकवस्तुभिः ।
भिद्यमानाङ्कसंकेता भेदाः स्युर्नाटके दश ॥ ६४ ॥

सुहृदराचितबन्धः साधुसर्वेश्वरेण

प्रथितभरतशास्त्रासभूषाविशेषैः ।

मृदुतरपदशय्याशोभितश्शश्वदुच्चैः

सं रासिमनसि मूयादेष साहित्यसारः ॥ ६५ ॥

इति श्रीमन्मलयजमहापाण्डितसर्वेश्वराचार्यविरचिते

साहित्यसारे षष्ठः प्रकाशः ।

साहित्यसारः समाप्तः ॥

अस्य साहित्यसारस्य संख्या सर्वेशकल्पिता ।

भवेदष्टाधिकैवात्र षट्छती सुमनोहरा ॥

जयति स सर्वेशकविः कर्ता साहित्यसाररचनायाः ।

श्रीवामराशिदेवो यस्य गुरुर्मुनिर्भवेत् ॥ ७

१. M सरसमनसि.

२. PT_३ इति सर्वेश्वराचार्यविरचिते साहित्यसारे षष्ठः प्रकाशः

॥ साङ्केतिकपदानुक्रमणी ॥

प्रकाशः	श्लोकः		प्रकाशः	श्लोकः	
अक्षमाथान्तरम्	II	65	अक्षरम्	II	61
अक्षरलोपकम्	„	148	अक्षरार्थम्	„	52
अक्षरावलिः	III	3	अतीतम्	„	49
अङ्कः	VI	52	अभ्युक्तम्	„	57
अङ्कावतारः	IV	1	अभिलेखम्	„	45
अङ्गास्वम्	„	84	अस्तुतस्तुतिः	„	116
अज	III	51	अमानः	III	8
अज्जुका	„	76	अभेलाषः	V	83
अतिबलम्	I	91	अभिमार्जिका	IV	25
„	VI	42	अभिरु ? भू)तादृशम्	I	86
अतिशयः	II	136	अभि	V	45
„	III	21	अभिरु	III	76
अतिहासः	V	103	अभ्यक्तिः	II	88
अत्ता	III	71	अभिवारम्	„	125
अभ्युक्तिः	II	136	अभिर्भूतः	I	68
अद्भुतः	V	105	अभिहितम्	VI	39
अद्भुतप्राप्तिः	I	108	अभिरु	„	61
अधिकम्	II	75	अभिरुन्दितम्	„	42
अनर्थकम्	IV	46	अभिरुथम्	V	60
अनुकूलः	IV	50	अभिरुथम्	II	50
अनुनीतिः	III	23	„	„	78
अनुभावः	V	6	अभिरुथम्	„	70
अनुमानम्	I	90	अभिरु	V	11
„	II	133	अभिरु	IV	24
अनुवृत्तिः	III	15	अभिरु	II	155
अन्तः	V	115	अभिरुप्रलापः	VI	41
अन्तर्लोपी	II	139	अभिरुभावः	V	79
अन्योन्यम्	„	132	अभिरुभावार्थसाधकम्	II	65
अपवादः	I	94	अक्षानु	VI	53
अपस्मारः	V	59	अक्षरम्	V	20
अपहासः	„	103	अस्तुतम्	II	62
अपहृतिः	II	97			

	प्रकाशः	श्लोकः		प्रकाशः	श्लोकः
आ	III	59	उन्मादः	V	34
आकाशम्	,,	41	,,	,,	84
आकन्दः	,,	17	उपक्रमोपसंहारविषयम्	II	82
आक्रीडम्	,,	30	उपक्षेपः	I	71
आक्षेपः	1	89	उपन्यासः	,,	78
,,	II	120	उपपत्तिः	III	18
आत्मगतम्	III	62	उपमा	II	100
आदानम्	I	100	उपसंहारः	I	106
आनन्दः	,,	105	उपहासः	V	103
आन्यम्	V	62	उपासनम्	I	76
आम	III	72	उपेक्षा	V	92
आमुखम्	I	36	ऊ	III	47
आयुष्मन्	III	76	एकालापम्	II	146
आरभटी	II	6	एकावलिः	,,	118
आरम्भः	I	62	ओजः	,,	89
आर्यः	III	65	ओपट्टिकम्	III	36
आलस्यम्	V	41	औचित्यभङ्गः	II	80
आवुत्तः	III	73	औदार्यम्	IV	36
आवेगः	V	37	,,	,,	61
आशीः	III	13	औत्सुक्यम्	V	56
ई	,,	54	कपटः	III	14
ईहामृगः	VI	27	करणम्	I	75
उग्रता	V	47	करुणः	V	108
उत्कण्ठिता	IV	21	कष्टम्	II	56
उत्प्रेक्षा	II	114	काकुः	V	1
उत्थापकः	,,	11	कान्ता	III	62
उद्वेकः प्रीतिः	V	119	कान्तिः	II	90
उदारत्वम्	II	89	,,	IV	34
उदाहरणम्	I	87	कामः	V	117
उदाहृतिः	III	8	कारकदीपकम्	II	107
उदात्तम्	VI	38	कार्यम्	III	24
उद्देशः	I	75	कार्यदृष्टिः	I	108
उद्देशः	,,	88	किलिकिञ्चितम्	IV	39
,,	V	82	उद्भूतम्	,,	4

	प्रकाशः	श्लोकः		प्रकाशः	श्लोकः
कुलपतिः	III	70	चिन्ता	V	19
कृतिः	I	108	”	”	85
कौशिकी	II	5	चूलिका	IV	3
क्रमः	1	88	चेष्टाभयकरम्	II	31
”	II	109	चेष्टाभयान्यसंयोगि	”	34
क्रमच्युतिः	”	82	चेष्टाव्यक्तिकरम्	”	25
क्रमापेतम्	”	70	चेष्टास्पष्टीकरणम्	”	28
क्रियादीपकम्	”	106	छन्दोभङ्गाकुलम्	”	71
क्रियाभेदनम्	”	30	छलम्	VI	35
क्रियाशुद्धम्	”	22	छलनम्	II	97
क्लिष्टम्	”	50	जडता	V	50
क्षमा	III	15	जनान्तिकम्	III	40
क्षण्डिता	IV	22	जळता	V	86
गण्डम्	VI	37	जातिः	II	113
गण्डिका	III	53	जाव	III	74
गतप्रत्यागतम्	II	149	डिम	VI	60
गतिः	IV	41	तुछार्थकम्	II	77
गर्भः	I	67	तेभः	IV	60
गाम्भीर्यम्	IV	58	तोटकम्	I	91
गुणकीर्तनम्	III		त्रासः	V	42
गुणाभ्यानम्	V	85	त्रिगतम्	VI	36
गुणानुवादः	III	9	त्रिभङ्गी	II	141
गुप्तोत्तरम्	II	144	दक्षिणः	IV	50
गुरुः	III	73	दानम्	V	92
गूढार्थम्	II	47	दारिका	III	69
ग्रथनम्	I	104	दासी	IV	26
ग्राम्यम्	II	61	दीपकम्	II	105
”	”	72	दीप्तिः	IV	34
”	”	83	दुर्बोधम्	II	44
ग्लानिः	V	17	दुष्टभूषणम्	”	83
चक्रबन्धः	II	151	दृष्टान्तः	III	13
धित्रम्	”	135	देव	”	65
			देश्यम्	II	64

प्रकाशः	श्लोकः	प्रकाशः	श्लोकः
देहली	III 3	निरोधः	I 80
दैव्यम्	V 36	निर्णयः	„ 105
द्रवः	I 93	निर्वासनम्	III 23
द्विरभ्यासः	II 147	निर्वहणम्	I 69
धनम्	V 116	निर्बन्धः	V 16
धर्मः	„	निर्वन्धिः	II 77
धात्रेयी	IV 27	न्यूनम्	„ 74
धीरललितः	„	पताका	I 48
धीरशान्तः	„	पताकास्थानकम्	„ 50
धीरा प्रगल्भा	„	पद्मेक्षयः	III 16
धीरा मध्या	„	पदमन्धः	II 161
धीरेतरा प्रगल्भा	„	परिकरः	I 72
धीरोदात्तः	„	परदेवनम्	III 18
धीरोद्धतः	„	परिन्यासः	I 73
धृतिः	V 23	परभावना	„ 74
दृष्टः	IV 51	परिभाषणम्	„ 107
धैर्यकम्	„	परिवर्तकः	II 12
ध्वनिः	II 130	परिवर्षः	I 82
नतिः	V 22	प्रबोध्यज्ञापकम्	II 63
नर्म	I 80	प्रबोध्योक्तम्	„ 126
„	II 15	प्रधात्तापः	III 24
नर्मगर्भः	„	पातनम्	II 37
नर्मद्युतिः	I 82	पिठमर्दः	IV 62
नर्मस्फुञ्जः	II 13	पिठकितमत्	II 71
नर्मस्फोटः	„	पुराभागः	III 39
नाटकम्	I 23	पुनम्	I 83
नाटिका	VI 16	पूर्वभावः	„ 106
नान्दी	I 31	दृष्ट्या	III 21
नायकः	IV 43	प्रकरणम्	VI 13
नायिका	„	प्रकरी	I 49
नालिका	VI 34	प्रकाशम्	III 44
निद्रा	V 53	प्रपायणम्	I 83
नियताप्तिः	I 64	प्रपल्भा	IV 11
निष्कम्	III 7	„	„ 13

प्रकाशः	श्लोकः		प्रकाशः	श्लोकः
प्रतिनायकः	IV	64	बिन्दुः	I 60
प्रतिमुखं	I	66	बिम्बोक्तः	IV 40
प्रतिषेधः	II	22	बीजम्	I 59
पथमः कल्पः	,,	77	बीभत्सः	V 99
प्रपञ्चः	VI	35	भगवती	III 73
प्रबोधः	V	63	भगवन्	,, 50
प्रयत्नः	I	,,	भग्नरितिकम्	II 73
प्रयोक्ता	,,	16	भट्टिणी	III 52
प्ररोचना	,,	98	भयानकः	V 106
,,	II	9	भर्तृदारिका	III 60
प्रलयः	V	,,	भाणम्	VI 24
प्रकापः	,,	83	भारती	II 3
प्रवासः	,,	94	भावः	III 49
प्रवेशकः	IV	85	,,	IV 32
प्रशस्तिः	I	108	,,	V 5
प्रश्नोत्तरम्	I	138	भावकः	III 46
प्रसङ्गः	I	97	भ्रष्टम्	II 60
प्रसादः	,,	103	भीतिरूपम्	,, 31
,,	II	86	भूषणम्	III 5
प्रस्तावना	I	34	भेदः	V 91
प्रहसनम्	VI	54	,,	I 75
प्रागल्भ्यं	IV	35	भेदरूपम्	II 29
प्रातिवेशिका	,,	27	मतिः	V 25
प्राप्तिः	I	74	मदः	,, 22
,,	III	19	मधुरम्	II 87
प्राप्तपाशा	I	63	मथ्यमा	IV 8
प्रियम्	III	9	मध्वा धीरेतरा	,, 10
प्रिया	,,	63	मनोरञ्जः	III 20
प्रेक्षकः	I	18	मरणम्	V 51
प्रोत्साहनम्	III	10	माधुर्यम्	IV 35
फलोदयः	I	64	,,	,, 57
बहिर्लोपी	II	140	मानः	V 88
बाढम्	III	58	मार्गः	I 86

	प्रकाशः	श्लोकः		प्रकाशः	श्लोकः
मालादीपकम्	II	108	वचःशुद्धम्	II	20
मिथ्याव्यवसायः	III	12	वज्रम्	I	81
मिश्रम्	II	150	वह्नुः	III	71
मुच्यम्	I	66	वत्स	,,	67
मुग्धा	IV	6	वरण्डी	,,	37
बांधः	V	118	वर्णसंहारः	I	86
मोहायितम्	IV	39	वस्तु	,,	45
मोहः	V	23	वस्तुस्वापनम्	II	37
म्हानम्	II	51	वाक्केलिः	VI	36
यतिभङ्गाश्रयम्	,,	73	वाक्यगर्भितम्	,,	76
यमकम्	,,	134	वाक्यार्षोपमा	,,	103
याचनम्	III	19	वागिच्छाप्रतिपादनम्	,,	26
युक्तिः	I	73	वाग्भयम्	,,	30
,,	III	20	वाग्भीत्यपरसंयोगि	,,	32
रण्डा	,,	57	वाग्भेदनम्	,,	29
रतिः	V	76	वाचानुरागकथनम्	,,	23
रसः	,,	4	वाससञ्ज्ञा	IV	24
,,	,,	78	विचलनम्	I	99
रसबद्धम्	II	129	विच्छिन्तिः	IV	38
राजन्	III	48	विजया	III	78
रीतिभङ्गः	II	81	विटः	IV	63
कठिरहितम्	,,	48	वितर्कः	V	33
रूपम्	I	87	विदूषकः	IV	63
रूपकम्	II	110	विह्वलः	I	95
रूपशुद्धम्	,,	21	विधानम्	,,	74
रूपेच्छाकथनम्	,,	27	विधूतम्	,,	83
रोमाञ्चः	V	10	विप्रलब्धा	IV	22
रौद्रः	,,	101	वि(रो ? बो)धः	I	104
ललितम्	IV	41	विभावना	II	119
,,	,,	60	विभुः	III	69
लिङ्गिनी	,,	28	विभ्रमः	IV	38
लीला	,,	37	,,	V	57
वक्रोक्तिः	II	131	वियोगः	,,	87

साङ्केतिकपदानुक्रमणी ।

७३

	प्रकाशः	श्लोकः		प्रकाशः	श्लोकः
विरुद्धार्थस्तरम्	II	59	शोभा	IV	56
विरोधः	,,	127	श्रमः	V	26
विरोधनम्	I	99	श्लिष्टम्	II	85
विलासः	,,	79	श्लेषः	,,	123
,,	IV	37	षडरम्	,,	160
,,	,,	57	सञ्जी	III	35
विलोभनम्	I	73	,,	IV	26
विशेषः	II	110	सङ्कीर्णम्	II	128
विषादः	V	54	संक्षिप्तिका	,,	36
विष्कम्भकः	IV	2	सङ्ख्यात्यः	,,	11
विहसितम्	V	105	संख्यानम्	I	109
वीथी	VI	31	संप्रदः	,,	89
वीरः	V	97	संज्वरः	V	84
वेपथुः	,,	10	संभ्रमः	I	90
वेषभीत्यपराश्रयी	II	33	संस्तुतिः	V	82
वेषव्याक्तिकरम्	,,	24	संलापकः	II	10
वैवर्ण्यम्	V	10	संशयः	III	14
वैस्वर्यम्	,,	11	संश्रयः	I	107
म्रीढा	,,	44	सदृकम्	VI	23
व्यतिरेकः	II	121	सन्देहः	II	81
व्यभिचारी	V	13	सन्धिः	I	61
व्यवसायः	I	98	,,	,,	103
व्याकीर्णम्	II	72	समता	II	87
व्याजवर्णनम्	,,	115	समयच्युतम्	,,	54
व्याधयः	V	32	समवकारः	VI	45
व्यायोगः	VI	43	समाधानम्	I	74
शङ्का	V	28	समाधिः	II	90
शठः	IV	51	समाना	IV	19
शक्तिः	I	96	समासोक्तिः	II	98
शब्दच्युतम्	II	69	सम्पटः	I	94
शमः	I	79	,,	II	36
शर्मन्	III	55	सम्बन्धहीनम्	,,	43
शिल्पिनी	IV	28	सम्भोगः	V	96
शृङ्गारः	V	77	ससंशयद	II	58
शोभा	III	6	साक्षरच्युतकम्	,,	145
,,	IV	33	सात्वती	,,	4

	प्रकाशः	श्लोकः		प्रकाशः	श्लोकः
सात्विकाः	V	12	खगतम्	III	43
साम	V	91	स्वयम्	IV	28
साम्यम्	II	117	स्वयं मध्या	"	9
सारथिः	III	67	स्वादः	V	73
सारूप्यम्	"	11	स्वाधीनधतिका	IV	23
सार्थबाहकः	"	78	स्वामी	III	45
साहित्यपण्डितः	I	14	स्वामिनी	"	61
शिदिः	III	12	खेदः	V	10
सुकुमारम्	II	8	हम	III	75
सुतः	III	68	हमा	"	32
सौदामिनी	"	71	हण्ड	"	69
स्तम्भः	V	9	हन्त	"	42
स्थापना	I	37	हर्षः	V	65
स्थायी	V	67	हला	III	33
स्वैर्यम्	IV	59	हसितम्	V	102
स्मयः	V	48	हासः	"	"
स्मितम्	"	102	ही	III	38
स्मृतिः	"	31	हीमाणह	"	34
सकीया	IV	5	हे भञ्जुभाषिणि	"	64
			हेरा	IV	33

श्लोकार्थानुक्रमणी

अर्थशः	प्रकाशः	श्लोकः	अर्थशः	प्रकाशः	श्लोकः
अकार्यं सहसा	III	24	अत्रैव वर्तते सापि	VI	18
अक्षमार्थान्तरं	II	40	अभुतावाप्तिरपि	I	107
„	„	55	अभमानां कविद्यानां	IV	75
अक्षराभ्यामातिस्पष्ट०	„	152	अभिप्रेताप्रमादाद्वा	V	46
अगम्याभमनादेभ्यः	V	11	अभिप्रेतदोषाणां	IV	59
अद्भुत्यान्तरालस्थो	IV	87	अभिप्रेतौ समुत्पन्ने	V	28
अद्भुत्यान्ते समुत्पत्तिः	„	1	अतवग्रपदैः पदैः	I	42
अज्ञान्तमंस्थितैः पात्रैः	„	14	अत्यवस्थाकभकार०	V	62
अज्ञावतारः कथितः	„	7	अभावेन बहुनयान्	III	10
अज्ञावतारविष्कम्भ०	I	27	अनिर्णीतकारित्वं	V	34
अज्ञो नानाप्रकारार्थ०	VI	7	अनिर्णीतयोऽभमानः	III	8
अज्ञानमिदमादेतुः	V	21	अनिर्णीततात्पर्यं नापी	V	1
अज्ञाज्ञित्वेन प्रदानां	II	123	अनुप्रासो दक्षिणश्च	IV	49
अज्ञानि द्वादशोच्यन्ते	I	31	अनुप्रासो निषेधेन	V	96
अज्ञावरणवैषम्यं०	V	45	अनुप्रासोतिरूपस्य	III	23
अङ्गीकारेषु वक्तव्यं	III	58	अनुभाव इति प्राज्ञैः	V	6
अञ्ज इत्येव वक्तव्यो	„	51	अनुभावा भवन्त्यत्र	„	94
अज्ञातसुरतोऽज्ञासा	IV	7	अनुमानच्छब्द०	„	89
अतः परमलङ्काराः	II	91	अनुलवणत्वं भाष्यं	IV	35
अतिलोकैः पदार्थैः	V	105	अनुप्रासोऽपि द्वाक्यं	III	23
अतिशयपृच्छाख्यान०	III	3	अनेनैव क्रमेणाक्षौ	V	113
अतिशयोक्तिरत्युक्तिः	II	95	अनौचित्यात्	II	136
अतिमन्त्रानामाचार्याः	I	91	अन्तःपुरे वर्धनर०	IV	69
अतिरिधरगुणाश्छिष्टा	IV	36	अन्तर्लोपादिकाः	VI	38
अतीतानागते कार्ये	I	49	अन्तर्लोपिकमः	II	138
अस्तेति गणिकामाता	III	37	अन्तर्लोपिप्रभेदः	„	141
अत्यर्थनिष्ठुरं	I	81	अभ्यः प्रणयमानः	V	93
अत्यर्थसङ्गतार्थत्वात्	II	75	अन्यथान्यकृतैर्दोषैः	III	18
अत्यर्थानुचितं यत्स्यात्	VI	8	अन्यदन्योन्यसम्भिनं	I	52
अत्युत्तमां स्तुतिं	II	115	अन्वाधीनतया	IV	17
अत्युत्तमार्थादधिको	III	21	अन्यापदेशव्याजेन	I	50
अत्र द्वादशनेतृणां	VI	47	अन्यार्थमर्थहीनञ्च	II	60

अर्थांशः	प्रकाशः	श्लोकः	अर्थांशः	प्रकाशः	श्लोकः
अन्येषां पुरतः प्रीत्या	I	97	अभूतपूर्वैर्यत्रार्थैः	III	11
अन्येषां प्रकृतित्वेन	,,	21	अ(द्भु ? भू)ताहरणं	I	84
अन्येषामात्मतां कुर्वन्	V	67	,,	,,	86
अन्यैरव्यक्तमुक्तत्वात्	,,	2	अभ्यन्तरस्था कुलजा	VI	16
अन्योऽहं कथ्यते	IV	17	अभ्यूहधेष्टिताकारैः	I	90
अन्योऽहंचरितं	,,	18	अमर्षोऽभिहितः	V	45
अन्योन्यमनुमानञ्च	II	95	अरपट्कस्य	II	157
अन्योन्यवाक्यवाधिक्योक्तिः	VI	40	अराणां व्यक्तमन्येषां	,,	154
अन्योन्यसङ्कराच्छ्लोकः	II	161	अराणामन्तरालेषु	,,	,,
अपकर्षसुपन्यस्य	,,	115	अरिभिः कियमाणा या	I	88
अपक्रमाभिधेयत्वं	,,	82	अर्थव्यक्तिः पदोद्देशात्	II	,,
अपदेश्यः परोक्षोऽपि	III	11	अर्थव्यक्तिरुदारत्व०	,,	85
अपरिज्ञातत्वार्थं	,,	14	अर्थान्तरं विरुद्धं	,,	59
अपर्याप्ततया लघौ	II	74	अर्थान्तरे सुप्रसिद्धे	,,	49
अपवादोऽथ सम्फेदो	I	92	अर्थेनाभिमतो रम्या	III	22
अपस्मारावद्विधान्य०	V	15	अलङ्कृता वसेत्	IV	24
अपहासः सनीराक्षो	,,	103	अलङ्कृतिरलङ्कारैः	III	5
अपह्नुतिः समासोक्तिः	II	92	अल्पाक्षरैरनल्पार्थ०	,,	,,
अपायाभार्वाभयः	I	64	अवमर्शस्य यान्यज्ञानं	I	92
अप्युक्तं बहुमथ्येतः	II	87	अवाप्त्यर्थकार्यस्य	,,	59
अपक्वार्थं जनो यस्मिन्	III	40	असाहजः प्रयोक्ता	,,	15
अप्रत्यक्षेण पात्रेण	,,	41	अशेषक्यातसाहित्य०	,,	5
अप्रस्तुतस्तुतिः साम्य०	II	93	अशेषभोगभोक्तृत्वं	V	29
अप्रस्तुतस्तुतिः सैरा०	,,	116	अशेषलक्षणोक्तासि	I	27
अभिगम्यगुणैर्युक्तः	VI	1	अशोभनैः शोभनानैः	VI	35
अभि-नस्तोपमानं	II	109	अश्रुकोधमयादीनां	IV	39
अभिप्रेतस्य रचना	I	56	अश्रु नेत्राश्रु	V	11
अभिप्रेतार्थसंसिद्धिः	,,	106	अश्रुवैस्वर्यमित्यष्टौ	,,	9
अभिप्रेतो सनादिभ्यः	V	65	अष्टाधिकं पुनस्तेऽपि	IV	54
अभिमानोदाहरणं	III	1	असङ्गताभिराकीर्णं	II	72
अभियोगाभिभूतात्मा	I	16	असत्प्रलापः प्रायेण	VI	41
अभिलाषः स्पृहा प्रोक्ता	V	83	असत्प्रलापमृदवे	,,	34
अभीष्टप्राप्तिसम्भोग०	,,	22	असदित्युच्यते ६वैः	I	51
अभीष्टप्रस्तुतसिद्धौ	III	77	असमं वा समं वाच	II	97

अर्धांशः	प्रकाशः	श्लोकः	अर्धांशः	प्रकाशः	श्लोकः
असम्बद्धकषालापः	V	83	आरम्भश्च समस्तित्थ	II	153
असम्भवोऽनुरागः स्यात्	"	79	आरम्भस्तद्वा वाञ्छा	I	62
असम्भवो वियोगश्च	"	"	आर्यं देव विभो	III	28
असम्भाव्यार्थकथन०	II	130	आलस्यभरणोऽप्रत्व०	V	78
असम्भाव्यो यदर्थस्य	"	64	आयुक्तो गणिकाकाशतो	III	73
अस्तन्यस्तस्य कार्यस्य	I	104	आयुक्तो भगवत्यक्षा	"	29
अस्तन्यस्तस्य सर्वत्र	"	67	अविगः सहसा जातः	V	37
अस्तुतं तद्व्यपेक्षतं	II	62	अविगालसताश्रम०	"	14
अस्त्यसावपराप्यस्ति	"	99	आशीराशंसनं	III	13
अस्य तन्त्रस्य	I	15	आशीरसंशयकपटे	"	2
अस्यानुभावा नेत्राम्बु०	V	105	आगामवस्थाश्राप्त्रोक्ताः	IV	20
अस्यामपि भवेत्	"	51	आहुत्यनमाकीर्ति	III	30
अस्यामभिमतानन्द०	"	30	आहृतं भरतात्	I	12
अस्मिन्नपि स्युरष्टेषु	"	27	आह्वानं कुर्वते	III	72
आकाशहन्त०	III	26	इति वाक्यगता दंष्ट्राः	II	68
आकाशे वातसंयोगात्	"	37	इतिहासादिशम्भूतं	I	51
आक्षेप उपमानस्य	II	120	इत्येवं पदसम्बन्धा०	II	42
आक्रीडं देहली	III	25	इष्टनाशादनिष्टस्य	V	19
आक्षेपव्यतिरेकौ च	II	94	इष्टनाशादनिष्टादे	"	108
आश्रयायतेऽन्यथान्यस्य	III	17	इयमारमर्थावृत्तेः	II	35
आदौ क्रोधकुदायत्यां	"	19	इह गन्धस्थलेऽस्माभिः	V	36
आदौ यत् क्रोधजननं	"	9	ई शर्मन्मन्त्रे	III	27
आद्ययोगगुणाङ्काश्च०	I	28	ईदंमृगोऽपि विज्ञेयः	VI	27
आनन्दहेतुरधुना	V	121	उक्तलक्षणनिष्पत्ति०	V	120
आफलोदयमावद्धा	I	48	उक्तिः संक्षिप्तारूपतात्	II	98
आभीरभाषा वक्तव्या	IV	78	उक्तिप्रत्युक्तिविधयः	VI	25
आभ्यां सङ्कीर्णकं	VI	17	उक्तिश्चातुर्यरहिता	II	72
आमन्त्रणीया	IV	83	उच्यते कारकपदं	"	107
आमुकस्थापनाभेदात्	I	35	उत्कण्ठिता विप्रलब्धा	IV	20
आयुष्मन् प्रथमः कल्पः	III	29	उतरोक्तप्रकरणे	II	145
आयुष्माजिति	"	76	उत्तुङ्गत्वगम्भीरात्	I	9
आरब्धस्येह कार्यस्य	I	61	उत्पातादथवा	V	38
आरम्भयत्नप्राप्त्याशा०	"	62	उत्पाद्यते तत्सर्वत्र	"	18
			उत्प्रेक्ष्यं हि	II	114

अध्याशः	प्रकाशः	श्लोकः	अध्याशः	प्रकाशः	श्लोकः
उत्पिष्टिकाङ्के	VI	52	एकमेवाक्षरं यत्र	II	160
उदात्तजातिविध्यात्०	III	13	एकमेवाक्षरं यत्र	,,	147
उदारा चतुरा	IV	4	एकमेवाक्षरार्थं	,,	140
उदाहृतिर्गभीरोक्तिः	III	3	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	,,	153
उदाहृत्यावलगिते	VI	61	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	IV	63
उद्धृतवस्तुकथनं	I	105	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	II	104
उद्धृतिः भगवत्प्रदेशः	V	41	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	VI	27
उद्धृतिः गूढनिर्देशो	I	75	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	IV	50
उद्धृतिः भेदकरणे	,,	1	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	II	53
उद्धृतिः गूढनिर्देशः	,,	85	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	,,	143
उन्मादश्चेतसो भ्रान्तिः	V	84	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	VI	44
उन्मुखान्तरं रज्जे	II	9	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	II	155
उपक्रमोपसंहाराविभक्तं	,,	17	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	VI	59
"	,,	82	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	II	122
उपक्षेपः पञ्चकः	I	10	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	,,	111
उपन्यास इति प्रोक्तः	,,	78	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	,,	162
उपपन्नैतरप्रतीतिः	,,	103	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	V	32
उपमानोपमेयानां	II	1	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	II	96
उपहासाय शक्तता	I	8	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	,,	85
उपासनमुपासकः	,,	71	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	,,	78
उपासनमुपासकानां	,,	63	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	V	71
उपेक्षा समर्थ निन्दा	V	92	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	IV	32
उभयात्मा भवेत्	II	139	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	I	58
उभयावत्तर्हिदः	IV	63	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	II	84
उल्लासः कोऽपि वक्तुं	II	3	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	VI	42
ऊ द्रव्यवानभिव्यक्तं	III	47	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	IV	70
ऊ राजन् भाव	,,	26	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	II	65
ऊतुमासाय यं कथितं	I	42	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	,,	161
एकं नाभ्यन्तरं	II	156	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	I	23
एकत्वं कार्यदृष्टिस्तु	I	108	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	V	49
एकत्वं यत्र नीयन्ते	,,	69	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	II	89
एकपात्रकृता०	VI	31	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	III	25
एकमुत्थापयेद्	II	11	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	II	79
एकमेव पदं अर्थ	,,	146	एकमेवाक्षरार्थं वासिः	,,	80

अध्यायः	प्रकाशः	श्लोकः	अध्यायः	प्रकाशः	श्लोकः
औदार्यं धैर्यमित्येते	IV	30	काव्यमात्रायापयेत्यर्थः	I	39
औदार्यं प्राणकानादि	V	61	काव्यमात्रे भावनास्वादो	V	73
औदार्यसंज्ञस्तथापि	V	36	काव्यमात्रायापयेत्यर्थः	„	56
कथाभिः श्लोकासाभिः	„	3	काव्ये मनस्संवरणं	„	60
कथ्यते च तदुत्पत्तौ	V	62	विभिन्नयूनगुणस्तस्मात्	IV	62
कथ्यते रुदिरहितं	II	48	कीर्तिकामो महोत्साहो	VI	1
कथ्यते विदुषैस्त्वयैः	V	3	कृत्यवन्तितावर्गैः	III	52
कथ्यते स इहास्त्राभिः	II	109	कृतो तस्मिन्	II	25
कथ्यन्ते मथ्ययैः	III	60	कृत्ये यत्र सत्कृतेः	I	36
कपटत्रितयोपेतः	VI	48	कृत्यसिद्धयकारोऽपि	VI	45
करणे प्रकृतारम्भो	I	10	कृत्यादृष्टाद्विषयवर्गः	IV	18
करिजे स्युर्भयस्तम्भः	V	40	कृत्यकृत्यस्य सम्भोगः	V	117
कृपास्वचो रयः स्थायी	VI	52	कृत्यादृष्टा सकारो	I	38
करोति यत्तदेवा	II	2	कृत्यापराधं दयितं	IV	11
कर्तव्यो नाटके नेता	VI	1	कृत्ये लक्ष्यार्थसंज्ञा	I	108
कलासु कुमाला	IV	19	कृत्ये नैव स्वयं	II	21
कलितं कोहलात्	I	15	कृत्ये नैव यत्तदा	„	20
कविना काव्यमारो हि	II	137	कृत्ये नैव यत्तदा	VI	46
कविभावकशैत्यैः	I	33	कृत्ये नैव यत्तदा	II	13
कविभिर्बुद्धिर्नैव ज्ञात्वा	II	110	कृत्ये नैव यत्तदा	V	5
कश्चित् प्रतिपदं भिन्नः	„	123	कृत्ये नैव यत्तदा	IV	11
कश्चिदर्थकसंयोगी	„	1	कृत्ये नैव यत्तदा	II	46
काम्युक्तयप्रतीक्षारं	IV	72	कृत्ये नैव यत्तदा	I	33
कान्तेति नायको ब्रूते	III	62	कृत्ये नैव यत्तदा	„	31
काममोगैकनिरतो	II	5	कृत्ये नैव यत्तदा	II	30
कामार्ताभिस्सरेत्कान्तं	IV	25	कृत्ये नैव यत्तदा	„	15
काम्युक्तयप्रतीक्षारं	VI	56	कृत्ये नैव यत्तदा	V	71
कार्यं पश्चात्तापः	III	4	कृत्ये नैव यत्तदा	„	40
कार्यतत्त्वोत्तमादीनां	IV	78	कृत्ये नैव यत्तदा	VI	15
कार्यदृष्ट्यदभुतप्राप्तिः	I	102	कृत्ये नैव यत्तदा	II	145
कार्यस्य निजमुत्सृज्य	II	119	कृत्ये नैव यत्तदा	I	96
काव्यं न तत्प्रीतिकरं	V	69	कृत्ये नैव यत्तदा	IV	75
काव्यतत्त्वविशेषज्ञैः	II	41	कृत्ये नैव यत्तदा	VI	4
काव्यनाटकभेदेषु	IV	52	कृत्ये नैव यत्तदा	V	26

अर्धशः	प्रकाशः	श्लोकः	अर्धशः	प्रकाशः	श्लोकः
ख्याता देवासुरकथा	VI	45	चतुष्पष्टयज्ञसन्धानम्	VI	5
गङ्गातरङ्गनिर्धौत०	I	10	चत्वारो ब्रह्मणः पुत्राः	I	22
गजमेघाशनि०	V	43	चन्द्रसूर्योपरागांश्च	VI	62
गणिकाभिरधान्याभिः	III	32	चमूपरिवृढामात्य०	III	45
गणिकाभिरपि क्वापि	,,	33	चम्पकाशोकपुन्नाग०	,,	30
गण्डमप्रस्तुतं वाक्यं	VI	37	चित्रमार्गप्रियैः	II	136
गतप्रत्यागतं	II	143	चिन्तागुणकथाजाड्य०	V	81
गतप्रत्यागतमिति	,,	149	चिन्ता सदैव	,,	85
गतिर्गभीरा	IV	56	चिन्तास्तिमितकार्थत्वं	,,	86
गन्धमाह्वयाम्बरादीनि	VI	11	चेष्टया विदधद्भीति	II	31
गर्भबीजसमुद्भवः	I	89	चेष्टाभयान्यसंयोगि	,,	19
गर्भस्थगितबाजार्थः	,,	68	"	,,	34
गर्वदौर्जन्यमन्युभ्यः	V	21	चेष्टाव्यक्तिकरश्चैव	,,	17
गर्वादिष्टतमे पुंसि	IV	40	चेष्टास्त्र प्रवर्तन्ते	V	97
गर्वितो मत्सरप्ररतो	,,	48	छात्रलिङ्गप्रविष्टानां	IV	74
गीतरूपगुणोपेतं	I	53	छन्दसा विकलं वाक्यं	II	71
गुणागुणगणशेष०	I	17	छन्दोभङ्गाकुलं प्राम्थं	,,	67
गुणादिलोपे लुप्ता	II	102	छलनं प्रादुरन्यैस्तु	I	97
गुणानुवादा महता	III	9	छलप्रपञ्चत्रिगत०	VI	33
गुणैरनेकैरेकार्थैः	,,	16	छलादवभृशेत्	I	67
गूढविप्रियकारी यः	IV	51	छलेन येन केनापि	VI	30
गूढार्थं क्वदिरहि०	II	39	छलोकस्या कथितार्थस्य	III	14
गूढार्थपदसम्बन्धा	VI	38	अगतस्तन्मयत्वेन	V	82
गृहालिन्दकभागस्तु	III	31	अडतामरणस्वप्न०	,,	15
गृहीतमुक्तेः कर्तव्यं	VI	8	अनताशोकविष्मूत्र	,,	52
गौरो वीरस्तु विज्ञेयो	V	110	जयन्ति भुवने सन्तः	I	3
प्रथमं कथ्यतेऽस्माभिः	I	104	जरत्कञ्चुकिनिर्मथ्य०	VI	57
ग्रन्थास्यपूर्वविच्छित्त्या	II	108	जातिक्रियागुणद्रव्यैः	II	113
ग्लानिः शरीरवैवश्यं	V	17	जादेति पुत्रवात्प्रत्यात्	III	74
चण्डतैव हि सर्वेषां	,,	47	ज्येष्ठमध्यकनिष्ठत्व०	IV	53
चतुर्णामेव	II	152	ज्येष्ठमध्यकनिष्ठानां	V	104
चतुर्थपादसंसक्तैः	,,	157	ज्येष्ठाकनिष्ठाभेदेन	IV	16
चतुर्दशैतान्युच्यन्ते	I	102	ज्येष्ठायामपि गेहिन्यां	,,	50
चतुष्पष्टयज्ञकार्याणि	,,	56	ज्येष्ठोपाध्यायापिटीभः	III	66

श्लोकार्थानुक्रमणी ।

८१

अर्थांशः	प्रकाशः	श्लोकः	अर्थांशः	प्रकाशः	श्लोकः
ज्ञानाभावान्यतात्पर्यं०	V	35	तत्रोच्छ्वासस्वरः०	V	57
हिमो विशेषविख्यातः०	VI	60	तत्त्वज्ञानापदीर्घादेः	„	17
ततः प्रकरणे वस्तु	„	13	तत्त्वज्ञेनैव	„	42
ततः प्रहसनं प्रायः	„	54	तत्त्वसंज्ञातिर्नोद्भासो	I	86
ततो निर्वहणस्यास्य	I	100	तत्सहायाः पीठमर्दः०	IV	61
तत्कालजनितोद्भासो	IV	37	तत्साम्यमुच्यते	II	117
तत् तथैवार्पयत्युक्तिः	II	113	तदत्र कथ्यते साङ्गः	„	26
तत्परिख्ययतां	VI	3	तदा काव्यतत्त्वज्ञाः	„	47
तत्र जृम्भाशिरःकम्पः०	V	64	तदत्र पदतत्त्वज्ञे	„	64
तत्र नाटकमाचार्यः	I	21	तदत्र रसवद्	„	129
तत्र नेतृकथा मुख्यम्	„	46	तदत्र लक्षणेऽस्माभिः	„	58
तत्र पात्रं विटस्वेको	VI	24	तदत्र पङ्कजं नाम	„	160
तत्र पूर्वं पदं ताः	II	38	तदत्र सुकविमार्तैः	„	56
तत्र प्रकरणाद्वस्तु	VI	19	तदत्राष्टादशावेधं	„	15
तत्र प्रक्षोभः	II	138	तदधीनतया	VI	21
तत्र प्रिवचनः साम	V	91	तद्वर्णमिति ज्ञेयं	II	61
तत्र माने घुमहति	„	90	तदपुष्पार्थमित्याहुः	„	52
तत्र शब्दार्थसम्बन्धः०	II	91	तदप्रयुक्तमित्याहुः	„	57
तत्र साचीनयकत्वः०	V	61	तदमुख्यमपि त्रेधा	I	46
तत्र स्युरङ्गविशेषः०	„	54	तद्व्याप्ते तत्प्रशङ्गा	V	85
तत्र स्फुटितवैकल्यः०	„	20	तदष्टाक्षरमिति	II	155
तत्र स्नेहशिरःकम्पः०	V	43	तदाहुरप्रतीताख्यरदं	„	49
तत्र स्नेहाश्लिचलनः०	„	46	तदिह व्याहृतं चेष्टा०	„	28
तत्राङ्गुलीविवलनः०	„	34	तदुच्यतेऽत्र	„	65
तत्राङ्गानभ्रमापातः०	„	24	तदुदारत्वमासाद्य	„	89
तत्रानुभावाः पारुष्यः०	„	63	तदेव कथ्यतेऽस्माभिः	„	144
तत्रानुभावा रोमाञ्चः०	„	58	तदेव युक्तितोऽस्माभिः	„	20
तत्रापरस्मारदैरन्यान्ध्यः०	„	109	तदेव सम्यगस्माभिः	„	54
तत्रापि प्रथमा द्वेधा	II	101	तदोपट्टिकमित्राहुः	III	36
तत्राभ्रान्तिशुणोत्कर्षः०	V	26	तद्रूपमावविभवः	V	70
तत्रानज्ञाविलासाङ्गः०	„	49	तद्वन्नटः प्रविशान्यः	I	39
तत्रावलगितं प्राहुः	VI	39	तद्वस्तु सूचनीयं स्यात्	„	54
तत्रैते स्वयमेव	V	37	तद्वाक्यमत्र साहित्ये	II	69
तत्रैव विधिरादिष्टो	I	37	तद्यातिगुणबाहुल्यं	I	72

अर्धांशः	प्रकाशः	श्लोकः	अर्धांशः	प्रकाशः	श्लोकः
तन्मर्म काव्यबन्धेषु	II	21	दुर्यो दासी सखी	IV	25
तयोरन्वतरो	I	40	दृश्यश्रव्यं सूचनीयमिति	I	53
तस्मिन्नस्थानरुदित०	V	35	दृष्यादृश्यसमुद्भेदः	,,	66
तस्मिन्नेवोपजायन्ते	,,	66	दृष्ट्वावयवमर्थस्य	III	19
तस्य तद्रङ्गसम्बद्धा	I	31	देवतापसाविख्यात०	VI	32
तस्य निष्पात्तिसौन्दर्यं	,,	73	देवदानवगन्धर्व०	IV	72
तस्य भेदो महात्वे	II	151	देवीः तत्र भवेद् उपेष्टा	VI	20
तस्यानुभावा वैवर्ण्य०	V	42	देशोपरोधसद्गम०	,,	50
तस्यापि सम्भवो	,,	24	दैविकं दैविको भूत्वा	I	40
ताननेकपदाकार०	I	19	दोषप्रख्यापवादः	,,	94
तावः साक्षादवाच्योऽर्थो	III	17	दोषा गुणा गुणा दोषा	VI	41
तुल्यार्थकमिहाख्यातं	II	77	दोषानुत्सार्यकार्यं	III	24
तेन साहित्यसरोऽसौ	I	11	दोषोक्त्यवज्ञा	V	21
तोऽकालिबद्धे चैव	,,	85	द्युतिप्रसङ्गछलन०	I	93
प्रयत्तिशक्तिभे भावा.	V	16	द्रवस्त्वमर्षसम्भूता	,,	95
प्राससम्प्रसारसम्भोद्०	,,	107	द्रोणार्थं गुणाधिक्यात्	II	117
त्रिपताकं करं कृत्वा	III	40	द्रिजपापण्डितदुर्वर्ण०	VI	55
स्वरया विभ्रमः स्थाने	IV	38	द्वित्राणामेव	,,	12
दक्षता शस्त्रविषये	,,	56	द्विधा विभागः कर्तव्यः	I	52
दण्डनीतिविधौ तस्य	,,	68	द्विविधा नायिका तत्र	VI	15
दर्शनस्पर्शनादीनि	V	96	द्विविधा सापि	II	100
दानं भूषणदानादि	,,	52	द्विसन्धिरङ्गः प्रथमः	VI	48
धारिकेत्येव वक्तव्या	III	69	धर्मः स्वधर्मानुष्ठानं	V	116
दासी स्वकीया	IV	26	धर्मप्रभृतिकार्यस्य	I	58
दिव्यान्ननियतावयव	VI	28	धर्मार्थकाम. शृङ्गारो	VI	51
दीनेषु करुणा	IV	55	धर्मेषु देवभूदेव०	IV	68
दीर्घवृत्तविचित्राथो	VI	63	धर्मोपमानोपमेयैः	II	102
दुःस्वातिरेकवैकल्य०	V	53	धीरप्रशान्तः सोपायो	VI	14
दुःस्तेन आपनीयार्थं	II	76	धीरा प्रगल्भा	IV	12
दुरुच्चारतवा	,,	56	धीरा मध्यास्वर्धरेति	,,	8
दुर्जनाद्वातिरस्यर्थ	I	4	,,	,,	11
दुर्जनोक्तिषु तीव्रासु	III	15	धीरा मध्या सललितं	,,	8
दुष्टपवाददोषोक्त्य०	V	47	धीरतरा प्रगल्भा	,,	15
दुष्टप्रतीतिकरश्चेति	II	80	धीरोद्धतो हि तद्वेपी	,,	48

अर्थांशः	प्रकाशः	श्लोकः	अर्थांशः	प्रकाशः	श्लोकः
धीरोदतौ ख्यातवृत्तौ	VI	28	नाम्ना सहैव सम्बुद्धौ	III	55
धीरोपपदसम्बन्धैः	IV	44	नायकस्य कथामध्ये	I	47
धूर्तकापालिकव्रात्य०	VI	57	नायको लङ्कितः	VI	19
धूर्तानां चरितं भाणम्	,,	24	नायका कथ्यते	IV	4
न कोऽपि भेदो	IV	7	नायिकानायकानेक०	I	28
नटनर्तकधूर्तानां	,,	71	नायिका वक्ति	III	56
नटनाटकनेतृणाम्	II	8	नायिकाहृदयोत्कम्पः	,,	39
नटानामिदमित्याहुः	I	22	नारीणां सत्वसम्भूता	IV	29
नटेन नाटके सूत्री	III	49	नार्थं विवक्षितं वक्ति	II	78
न तिरस्क्रियते	V	66	नालिका घटिकायुग्मं	VI	49
न नयेद्वस्तुविछेदः	VI	8	नालिकानां द्वयोः पश्चात्	,,	,,
नन्दी वृषो वृषाङ्कस्य	I	30	नासौ कला	I	25
न भवत्यन्यथावृत्तेः	II	148	निजवक्त्रेन्दु०	,,	3
नर्मणासुरतारम्भो	,,	14	नितरामप्रसिद्धेऽर्थे	II	46
नर्मयुतिप्रगयणे	I	77	निन्दायामथवा गर्वे	III	54
नर्मस्पञ्ज सुखारम्भो	II	13	निन्द्यङ्गोऽथवा	II	77
नर्मस्फजनर्मगर्भ०	,,	12	निद्राभावः प्रबोधः	V	63
नर्मस्फोटो नृ णामङ्गे०	,,	14	निद्रालस्यश्रमग्लानि०	,,	104
न सा विद्या	I	24	नियमेनाक्षरन्यासः	II	151
नाटकं सप्रकरणम्	,,	20	नियमेनैव वक्तव्या	III	32
नाटकादिषु सर्वत्र	III	68	निरन्तरपदव्यापी	V	4
नाटकादिष्विमे	V	11	निरन्तरसमुद्भेदे	,,	7
नाटके नाटयतत्वज्ञैः	I	31	निरुक्तं विविधम्	III	,,
,,	III	,,	निरोधवर्णसंहारौ	I	77
नाटके नाट्यशास्त्रज्ञैः	,,	57	निरोधो हितरोधः	,,	80
नाटके नायकः प्रोक्तो	IV	43	निर्भरो यः प्रमोदः स्यात्	V	76
नाटके नायकादीनाम्	I	45	निर्मुक्ताक्षरसंयुक्ता	,,	2
नाटकोत्कर्षविषये	II	2	निर्वेदग्लानिचिन्तेष्व्या०	,,	13
नाट्यं दशविधैर्भेदैः	I	19	निश्चिन्तो यौवनोदामः	IV	45
नाट्ये भावार्थगताः	III	4	निश्वासनिर्गमग्रस०	V	95
नाट्ये विदूषकप्रायो	,,	50	निश्वासोच्छ्वास०	,,	55
नात्र तद्विस्तरोऽस्माभिः	IV	19	,,	,,	108
नान्दी प्रस्तावना	I	25	निशङ्कमुच्यते य	III	44
नन्योक्ता कथ्यते	IV	17	निश्शेषजगदानन्द०	I	8

अर्धशः	प्रकाशः	श्लोकः	अर्धशः	प्रकाशः	श्लोकः
निश्शेषदूषणापेत०	I	26	पराविनयतः स्वस्य	V	21
निश्शेषासारसंसार०	V	118	परिदेवनोपपत्ती	III	1
निश्शोकः सत्वसम्पन्नः	II	4	परिसर्पो भवेद्भूयो	I	
नीचमध्यमपात्राभ्यां	IV	3	परोःकर्षाक्षमासूया	V	
नीरसं लौकिकापेतम्	I	54	पर्यायज्ञापकं	II	
नीलवर्णो हि बीभत्सो	V	110	पर्यायोक्तं विरोधश्च	,,	
नृत्यतः कल्पनायोगात्	I	30	पश्चात्तापप्रवास०	III	
नृपतिर्नाटकगतो	III	48	पश्चान्न दृश्यते यस्तु	I	
नृता चतुर्धा	IV	44	पातनन्त्वत्र	II	
नेता धीरोद्भूतः	,,	67	पादश्चतुर्थो दृश्येत	,,	
नेतारो देवगन्धर्व०	VI	61	पारिपाश्वर्कसंयुक्तो	I	
नेतुरुत्तमभावस्य	IV	59	पिशाचात्यन्तनीचादौ	IV	
नेतुर्यो ख्यातमहिर्षि	III	51	पीठमर्दशठकूर०	III	
नेत्रवक्त्रध्रुवां	II	22	पीतवर्णोऽद्भुतः प्रोक्तः	V	
नेपथ्यविधिना येन	,,	24	पुरोहितद्विजामात्य०	III	
नैपथ्यपात्रविहिता	IV	3	पूर्वभावोपसंहार०	I	
नेव भेदोऽनुकूलस्य	,,	53	पूर्वमत्र विनिर्दिष्टाः	,,	
नैवान्तस्तद्विकल्पानां	II	134	पूर्वमेवामुक्तं प्रोक्तं	II	
पद्माङ्कं नाटकं ह्रीनम्	V	120	पूर्वरङ्गं विधायादौ	I	
पाठताशेषभरतः	I	16	पूर्वोक्तसाप्सवाक्यार्थ	II	
पताकाप्रकरयुक्त०	,,	47	पूर्वोक्तास्ते तु चत्वारः	IV	
पताकानृत्तमप्यूनं	VI	5	पृथगेव भवन्त्येते	V	
पदमेकं क्रियावाचि	II	106	पृष्टैरप्यैवाख्यानं	III	
पदानामिह	,,	75	प्रकारेणापरेणैव	II	
पदान्तर्गतवाक्यैर्वा	,,	105	प्रकाशनं प्रकाश्यस्व	I	
पदार्थक्रमानिर्मुक्तं	,,	70	प्रकृतार्थप्रकृतयः	,,	
पदार्थविषया काचित्	,,	101	प्रकृत्युत्पन्नभाषावान्	IV	
पदे वाक्ये च	,,	38	प्रकृष्यमाणा शृङ्गारः	V	
पदैर्मृदुभिराकर्णं	,,	88	प्रख्यातमेव	VI	
पदोक्तयो वस्तुनः	III	16	प्रगल्भा इव कामिन्यो	I	
पद्यं वा पदमेकं वा	I	13	प्रगल्भा स्वयमुद्भिन्न०	IV	
परनिन्दानिरतधीः	IV	64	प्रजानां पालनेनैव	V	
परप्रवृत्तिविद्वेष०	V	100	प्रतिपक्षभावेन	,,	
पक्षस्य कृताः सूक्तिः	I	107	प्रतिलोमानुलोमेन	II	

अर्धोशः	प्रकाशः	श्लोकः	अर्धोशः	प्रकाशः	श्लोकः
प्रतिवेशमनि तिष्ठन्ती	IV	27	प्रिये निर्वासिते	IV	24
प्रतिहारीजनः सर्वो	III	78	प्रीतिर्नर्मद्युतिः	I	82
प्रतीयमानोपरथा	IV	34	प्रीत्युत्कर्षः प्रसादो वा	I	103
प्रत्यक्षेनतृचरितः	VI	6	प्रीत्युत्साहकरैरर्थैः	III	10
प्रथमः कल्प इत्येव	III	77	प्रोत्साहनसारूप्ये	,,	2
वर्ण्य०	V	107	बन्धकार्कश्यवद्वाक्यम्	II	70
प्रयत्नस्तदन्तर्भावेन	I	63	बहुधा चिन्त्यमानस्य	II	58
प्रयार्ता भेदद्वितयं	II	147	बहुधा सा भवेद्	II	97
प्रयोगस्य चमत्कारो	I	57	बहुनामभिरेकस्य	II	6
प्ररोचना च तत्राद्ये	II	7	वोत्तरं यत्र	II	140
प्ररोचना तदस्माभिः	,,	8	बहिलापिप्रभेदोऽपि	,,	142
प्ररोचना स्याद्	I	98	बीजम्यासविधिस्तज्ञैः	I	71
प्रवासो भिन्नदेशत्वं	V	94	बीजप्रापणमेवात्र	,,	103
प्रश्नगमितबैवोच्चैः	II	144	बीजोत्पत्तिमुखम्	,,	66
प्रश्नद्वयवृत्ति श्लोके	,,	146	बुद्धिः प्रगयणं	,,	33
प्रश्रयेणान्यथार्थोक्तिः	III	15	भगवन्तो परैर्वाच्या	IV	80
प्रसिद्धत्वात्परं	II	152	भयानकः कृष्णरूपः	V	112
प्रसिद्धदोषगुणतां	III	18	भयाद्द्वारसम्मान०	III	38
प्रसिद्धमपि बक्ष्यं	V	51	भरतादिभिरादिष्टा	I	61
प्रसिद्धस्याभिधानस्य	II	62	भरतादिषु निष्ठातः	,,	14
प्रस्तुतं परिहृत्योच्चैः	,,	116	भर्तृमाताज्ञानाभिर्वा	III	75
प्रस्तुतार्थस्य पुष्ट्यर्थं	,,	126	भवन्ति पतनोत्कम्प०	V	43
प्रहेलिकैव गूढार्था	VI	37	भवन्त्यत्र दशावस्थाः	,,	80
प्रागल्भ्यं साध्वसाभावः	IV	35	भवेज्जुगुप्सा	,,	99
प्राप्तिस्तु बागमोलासः	I	74	भवेद्वाक्यार्थयोर्वा	II	103
प्रायेण नाटिकाप्रायं	VI	22	भवेयुरस्मिन्नातङ्क०	V	29
प्रारब्धरीतिविच्छेदो	II	73	भवेयुस्तत्र वैवर्ण्य०	,,	18
प्रारब्धवस्तुभङ्गोदः	V	55	भारती तु यथायोगं	I	43
प्रारब्धस्यान्यथाभावो	II	81	भारती साखती चैव	II	1
प्रारब्धोद्योग०	,,	12	भारत्यज्ञानि चत्वारि	,,	6
प्रियं प्रत्यप्रियं वक्ति	IV	15	भावके वर्तमानत्वात्	V	67
प्रियशङ्कासमुद्भूतिः	I	90	भावहावौ च हेला च	IV	39
प्रियानुकरणं लीला	IV	37	भावा ह्येकोनपञ्चाशद्	V	78
प्रिये चिरयति व्यक्तं	IV	21	भावितः स्मृतकार्श्याद्यैः	,,	98

अर्धांशः	प्रकाशः	श्लोकः	अर्धांशः	प्रकाशः	श्लोकः
भावितो मदगर्वाद्यैः	V	101	मायेन्द्रजालसङ्ग्राम०	VI	62
भावानुगेन सूत्री च	IV	83	मितभाषी निर्विकारो	IV	46
भियमानाङ्गसङ्कता	VI	64	मित्रजे हर्षसम्पातो	V	39
भिन्नलिङ्गोऽप्यमारीतिः	II	83	मिथ्यास्तुतिर्मिथो जाता	VI	35
भूतप्रेतपिशाचाद्याः	VI	61	मुखं प्रतिमुखं गर्भः	I	65
भूतप्रेतपिशाचानां	V	59	मुखनिर्वहणे सन्धी	VI	26
भूयसो यद्वदेदन्तः	III	62	„	„	59
भूवात्कम्पप्रसवेद०	V	60	गन्धस्य द्वादशाङ्गानि	I	69
भूषणमक्षरसङ्खः	II	1	सुखावयवस्वनेकार्थाः	„	68
सूक्ष्मभूषणरूपत्वम्	II	132	सुखस्याधिक्यकथनम्	II	121
भोजनस्नानसुरत०	VI	10	सुख्यासुख्यप्रभेदेन	I	45
भुक्तरीचनकम्प०	V	100	सुख्यार्थवस्तुना	II	104
मतिस्तत्त्वगता	„	25	सुखा मध्या	IV	6
मदनोद्दीपिताकारा	IV	34	सुखा खलपवयाः	„	„
मध्या धीरतरा	„	10	मुनिः कुलपतिः	III	70
मध्याप्रगल्भभेदानां	„	16	शत्रुतरपदशय्या	VI	65
मनःकुवलयोल्लासकरीयम्	I	7	मृदुः शृङ्गारसंवृत्तो	II	4
मनसा चिन्तयित्वार्थम्	III	61	शिक्षः स्याज्ज्ञानसम्पत्त्या	V	118
मनसा चिन्त्यमानस्य	I	88	सोऽप्यितं कृष्टमते	„	31
मनसा यन्नरो	III	43	मोहाग्नितं प्रियालोप	„	39
मनस्यवास्थितं कार्यं	„	44	मोहान्तसुरतोऽन्नासा	„	10
मनोमन्दरमन्थान०	I	6	मोहो विचित्रता ज्ञेया	V	23
मनोरथो यथाभूतम्	III	20	म्लेच्छाभीरकिराताद्याः	IV	70
मन्त्रतन्त्रक्रियालोपैः	V	59	यः शब्दशस्त्रनिवृत्तः	I	14
मन्त्रार्थदैवशक्त्याद्यैः	II	11	यतिभङ्गाश्रयं न्यूनं	II	67
मन्त्रिष्वारोपितभरः	IV	66	यतिभङ्गेन संयुक्तम्	„	73
मन्त्री खं वा सखा	„	65	यत्तदस्मद्विधैः सर्वैः	„	22
मन्दमन्दोदितो हेतुः	I	59	यत्पदे तत्तु	„	51
मन्दो विकारो माधुर्यं	IV	57	यथ दीपकसूत्रेण	„	107
मलयजमुनिपुङ्गवेन	„	86	यत्र बज्रस्य संहारो	V	115
महास-वोऽतिगम्भीरः	„	47	यत्र सन्दृश्यते	II	52
मानप्रवासभेदेन	V	87	यत्र स्याद्विपिलेपेन	„	148
मायासंस्थापितं नस्तु	II	37	यत्र स्वाभाविकं वापि	„	119
मायेन्द्रजालसङ्ग्राम०	„	5	यत्राकारगभीरोक्त्या	III	21

अर्थाशः	प्रकाशः	श्लोकः	अर्थाशः	प्रकाशः	श्लोकः
यत्रान्योन्यनिबद्धानां	II	153	योगिनी योगिननिम्न	IV	73
यत्रोत्तरपदं वृत्तौ	"	139	यौवनोदयसम्भोगैः	"	33
यत्सङ्गत्या स्फुटं याति	"	69	व्यवसायः स्वशक्त्युक्तिः	I	98
यदक्षरं तृतीयान्ते	"	159	रङ्गे रङ्गगतेः पात्रेः	III	50
यदर्थोत्कर्षवद्वाक्यम्	I	87	रचितमिदमुदीक्ष्य	IV	86
यदसत्कविना	II	45	रजकी कास्तदिता	"	27
यदुक्तमन्यथा काव्ये	"	54	रत्युत्कर्षो विलासः	I	79
यदृच्छाधिगमे प्रायो	III	55	रत्युत्साहौ जुगृप्सा च	V	70
यद्देश्य नीचपात्रं यत्	IV	77	रधी सारथिशब्देन	III	67
यद्भूरिवाक्यसम्बन्धः	II	106	रभगत्रासदृष्टादेः	V	93
यद्यप्याकलयत्युच्चैः	V	7	रभः स एव निर्दिष्टो	"	68
यद्वक्त्यभिमुखीकृत्य	III	41	रभः सस्मेरमस्माभिः	"	3
यद्वक्त्रचन्द्रसम्भूता	I	7	रसः गृह्यस्तु शृङ्गारः	VI	32
यस्मिन् पूर्वस्य	II	118	रसो न तिरोदध्यात्	"	9
यस्य चेतस्यसावास्ते	I	10	रसस्तु भूयसा कार्यो	"	58
यस्य यस्यामवस्थायो	II	112	रसानां पुनरन्येषां	"	10
यस्य व्युत्पत्तिलेशोऽपि	"	63	रसान्तरं	V	93
यस्यागस्त्येश्वराधांशो	I	8	रसाभासादिनैर्माणः	II	128
यस्याजनि जनानन्दी	"	6	रसे चतुर्विधा नेता	IV	49
यस्या देशान्तरगतौ	IV	23	रसे रौद्रे सचीभरसे	V	114
यस्यापारिसमाप्तिः स्यात्	II	74	रसविधिं मनो भावः	IV	32
यस्यार्थः सः प्रसादः	"	86	राजकीयैर्जनैः	III	68
यस्यासमर्थतात्यर्थः	"	55	रजमाता च धात्री च	IV	81
याति नर्म तेदवात्र	"	33	राजविप्रविटामात्यः	"	71
यादृशेनापि लिङ्गेन	"	133	रात्रिधिया समायुक्ता	III	60
या पूर्वराजसम्बद्धा	I	32	राजनिलाहितः	V	38
या रण्डा वर्णिपाषण्डैः	III	56	राज्ञा नयस्य इत्येव	IV	82
या राजपुत्री	"	59	रक्षिरान्त्रवसामांसैः	V	99
युक्तिप्राप्तिसमाधानः	I	70	रूपेच्छाकथनं चेष्टा	II	17
युवा विद्वत्प्रियो	IV	43	रूपेच्छाकथनं तत्तु	"	27
यूनोरन्वोभ्यसंसक्तः	V	76	रूपेण भीतिजननम्	II	31
येन केनापि कथितम्	II	45	रूपेण भेदकरणम्	"	29
येन केनापि मान्येन	III	57	रूपेण स्पष्टमाचष्टे	"	27
येन केनाप्यनल्पेन	I	48	रोमाञ्चो रोमनिर्भेदः	V	10

अर्थाः	प्रकाशः	श्लोकः	अर्थाः	प्रकाशः	श्लोकः
रायण परवाकारम्	I	94	वस्तु मध्ये पृथक्कृत्वा	I	55
रौद्रः कपोतवर्णः स्यात्	V	111	वस्तु विस्तारयेत्सूची	,,	37
रैत्रि रसोऽग्नी	VI	63	वस्तुस्वभावदेवारिकृताः	VI	50
रज्ज्जादावाक्यहेतुः	V	1	वस्त्वन्तरप्रसङ्गेन	II	131
रुलितौदार्यमित्यष्टा	IV	55	वह्निजे धूमसम्पातः	V	40
रुसन्मृदुपदावल्या	I	11	वाक्केलिमधुरा वाणी	VI	36
रुज्जिनी भिक्षुणी प्रोक्ता	IV	28	वाक्याश्रयानि गद्यन्ते	II	66
रुज्जिनी शिल्पिनी	,,	26	वाग्भयं भयरूपम्	,,	18
रुज्जिं विलासो	,,	31	वाग्भीत्यपरसंयोगि	,,	19
रुज्जो धारादतः	,,	64	वाग्भोत्वपरसंयोगि भवेत्	,,	32
रुज्जोनापि प्रबन्धेषु	II	57	वाग्भेदनं भेदरूपम्	,,	18
लोकवार्ताश्रयं हृद्यम्	VI	3	वाचानुरागकथनम्	,,	16
वक्त्वर्थमतिक्रम्य	II	58	,,	,,	23
वक्त्रोक्तिरुक्त्वार्थम्	,,	131	वाचा भीतिकरं	,,	30
वक्ष्ये प्रतिमुखाज्ञानं	I	76	वाचा विधेयः सङ्ग्रामो	VI	54
वचश्शुद्धं रूपशुद्धम्	II	16	वाच्ये प्रतीयमाने वा	II	121
वचसा भेदनम्	,,	29	वाञ्छिताथार्थारिभ्रष्टम्	,,	60
वचसामन्यथा व्याख्या	VI	42	वाञ्छिताशेषसंमिद्धिः	I	105
वचस्संश्रुत्या भीत्या	II	32	वातादौ पांसुसम्पातो	V	39
वज्जेति विनयभावे	III	71	वाद्ययोगगुणाङ्कास्य०	I	28
वाणकूपुरोहिताभात्य	,,	64	वातांसु सर्वदा	III	76
वाणिकप्रधानो यो लोके	,,	78	विकल्पशास्त्रप्रभ्रादेः	V	33
वत्स इत्येव वक्तव्याः	,,	67	विकारः कोऽपि शारीरो	,,	5
वर्धनबन्धादिदुःखानि	I	95	विकारहेतावुत्पन्ने	IV	58
वधूं दिव्या	VI	29	विकासिविस्तरक्षोभ०	V	74
वन्देऽहम्	I	1	विकृतस्वनसत्वादेः	,,	106
वर्णनीयसमुत्कर्ष०	II	120	विकृताकृतितवाग्वेषैः	,,	101
वलयत्रितयच्छिद्रेषु	,,	156	विख्यातवृत्तो व्यायोगो	VI	43
वक्ष्यान्तरालेषु	,,	150	विचारचतुरः प्राज्ञो	III	46
वस्तु किञ्चिदभिप्रेत्य	,,	98	विचारपारुष्यवशात्	II	51
वस्तुनस्तत्त्वमास्थाय	I	18	विचित्रकथनाप्रायो	IV	41
वस्तुनोऽन्यप्रकारेण	II	114	विचित्रभणितप्राय०	,,	84
वस्तु पुष्ट्यर्थसवद्	,,	133	विचित्रशब्दसन्दर्भः	II	135
वस्तुभिः कल्पनायोगः	,,	36	वितर्कसंयुतं वाक्यम्	I	87

अर्थाद्यः	प्रकाशः	श्लोकः	अर्थाद्यः	प्रकाशः	श्लोकः
वितर्कस्तु विचारः	V	33	विवाहपुरगमन०	VI	11
विदधाति गिरा यत्तु	II	23	विशेषं वक्तुमुचिता	II	110
विदूषकेण राजा च	IV	82	विशेषणपदार्थस्य	,,	118
विदूषकेण सर्वत्र	,,	81	विशेषो रूपकम्	,,	93
विद्यमानेषु मनसि	III	36	विशेष्यमात्रभिष्वापि	,,	99
विद्याधरवर्षधर०	IV	73	विषादः कथ्यतेऽस्माभिः	V	54
विद्याधरी स्वकान्तेन	III	71	विषादभयचिन्तासु	III	42
विद्याविनयसम्पन्नो	,,	54	विष्कम्भकं वा	VI	6
विद्वन्मनोनिकर०	I	109	विष्कम्भकस्तु	IV	2
विद्वन्मुदे	III	79	विष्कम्भकादिभिः	VI	23
विधानं सुखदुःखातिः	I	74	विहाय प्रस्थितं कार्यं	,,	39
विधूतमरतिः	,,	83	वीथी स कैशिकीवृत्ति०	,,	31
विधेयाः कल्पनीयानि	VI	25	वीथ्यङ्गानि यथाकामम्	,,	31
विनापि कारणेनोच्चैः	I	4	वीथ्यङ्गैरन्तराकीर्णम्	,,	58
विप्रलब्धा समदना	IV	22	वीरप्रायरसस्यङ्ग०	,,	47
विप्रामत्याप्रजाचार्य०	,,	80	वृत्तयः कैशिकीहीना	,,	60
विभाषितः प्रभावार्थैः	V	97	वृत्तार्थत्वम्	II	161
विभावितो भेदासो	,,	102	वृत्तिमारभटीमाहुः	,,	6
विभावितो विस्मयान्ध०	,,	98	वृत्तिरारभटीप्रायो	VI	44
विभावैः सानुभाषोद्यत्	,,	3	वृत्तिस्तु कैशिकी	,,	21
विभुशब्देन	III	66	वृत्तेरकार्यं चेत्स्वादः	V	68
विभ्रमः कथ्यते	V	57	वेषभाषाविभूषणैः	VI	56
वियोगो विप्रलम्भः	,,	87	वेषावलोकनोत्पन्न०	II	33
विरहव्याधिबुद्धिर्म०	,,	52	वैवर्ण्यं वर्णनाशः स्यात्	V	10
विरहोन्माद०	III	47	व्यक्तव्यश्लोके दयिते	IV	22
विरुद्धसन्धिप्रार्थ्यादि	II	76	व्यलीकविक्रमश्लाघी	,,	51
विरुद्धसन्धिनिस्सन्धी	,,	68	व्यवसायः स्वशक्त्युक्तिः	I	98
विरुद्धार्थान्तरम्	,,	41	व्यवसायाच्चलनम्	IV	58
विरुद्धार्थान्तरं प्रोक्तम्	,,	59	व्याभयस्सान्निपातायाः	V	32
विरोधनं विचलनम्	I	93	व्यापारजातभीलैव	II	34
विरोधाभासवचनम्	II	127	व्यापारातिशयः कोऽपि	,,	3
विलासः सत्वसम्पन्नः	IV	57	व्यापारेणैव यद्	,,	25
विलीयमानेवाभाति	,,	14	व्यायोगः समवाकारः	I	20
विलोभनं गुणाख्यानम्	I	73	व्यावर्णनीयं प्रच्छाद्य	II	96

प्रकाशः	श्लोकः	अर्थाशः	प्रकाशः	श्लोकः	
व्युत्पत्तिर्भ्रान्तिः	II	50 शृङ्गारोऽप्यथवा वीरः	VI	9	
शकारभाषा षण्डानां	IV	77 शेषं नाटकवत्सन्धिः	,,	18	
शकाराभीरचण्डालः	III	34 शोभा कान्तिश्च	IV	30	
शक्तिज्ञानादिसन्तोषात्	V	30 शोभा विलासो	,,	54	
शक्त्या शक्तिमतः	I	100 श्यामवर्णस्तु शृङ्गारो	V	109	
शङ्काधृतिस्मृतिः	V	14 श्रवणव्यतिरेकेण	II	43	
शठः स्वस्थानभिप्रेताम्	III	63 श्रुतिः सखीमुच्चात्तत्र	V	39	
शत्रुभिः क्रियमाणे द्वे	I	96 श्रुतिसौम्यादनेकार्थः	VI	36	
शब्दच्युतं कर्मापतं	II	66 श्रुते वा कल्पिते	V	88	
शब्दतत्त्वविशेषज्ञैः	,,	53 श्लेष इत्युच्यतेऽस्माभिः	II	123	
शब्दशास्त्रविषयं यत्	,,	श्लेषः प्रसादः समता	,,	84	
शब्दशास्त्रविरोधित्वात्	,,	44 षट्सहस्रीकृतान्वेतत्	I	24	
शब्दाभ्यासस्तु	,,	134 षड्राप्रान्तरालेषु	II	168	
शब्दार्थभेदसंयोगवशात्	I	72 संक्षिप्तिका च	,,	35	
शब्दार्थयोः परावृत्त्या	II	71 संरन्ध्रवचनं प्राज्ञैः	I	91	
शब्दार्थवृत्तिशून्येन	,,	126 संरन्ध्रवचनोद्भासो	,,	99	
शब्दार्थो समता	,,	87 संलापको गभीरोक्तिः	II	10	
शमः प्रियजनोद्भूतः	,,	79 संलापोत्थापको तद्वत्	,,	,,	
शश्वत्सहृदयगन्धे	V	72 संसर्गोऽलंकृतीनां यः	,,	127	
शस्त्रनागाभियोगादि	,,	39 संस्कृतप्राकृतोद्भासि	,,	150	
शाक्यचक्रचराणाञ्च	IV	74 संस्मृत्युद्देशाभिजाषः	V	81	
शास्त्रमात्रप्रसिद्ध्या वा	II	48 स एव हेला सुदयक्ता	IV	33	
शास्त्रमेतदनालोच्य	I	13 स एवान्येन शब्देन	III	37	
शास्त्रमेतदशेषेण	,,	17 सकाकुरसगभाङ्गम्	I	29	
शुद्धं कुलभिया	VI	,,	सखीति कथ्यते नारी	III	35
शुद्धं शुद्धतरं तद्वत्	,,	16 सङ्कीर्णो वृत्तवृत्तिभ्याम्	VI	30	
शुद्धं सविकृतं तद्वत्	,,	55 सङ्गमाभावसुभगः	V	80	
शूरः प्रियंवदस्त्यागी	IV	42 सङ्ग्रहः कथ्यते सङ्ग्रिः	I	89	
शृङ्गाररसमूर्च्छायां	,,	73 सखिबद्धिजवैद्यानां	VI	14	
शृङ्गाररसेशमपुरः	VI	29 सखिवायससंसिद्धिः	IV	65	
शृङ्गारवीरवीरभस्सः	V	74 संज्वरस्तु समस्ताङ्गव्यापी	V	84	
शृङ्गारवीरौ संसूच्यौ	VI	26 सङ्कटं स्त्रीजनाकीर्णः	VI	23	
शृङ्गाराकारचेष्टा तत्	IV	60 स तु सर्वत्र सन्तोषः	V	64	
शृङ्गारे कैशिकी	V	114 सत्काव्यलक्षणं	II	162	

अर्धांशः	प्रकाशः	श्लोकः	अर्धांशः	प्रकाशः	श्लोकः
सत्त्वादेव समुत्पत्तेः	V	12	सम्बन्धहीनं दुर्बोधं	II	39
सदसन्मिश्रमेवेन	I	50	सम्बन्धहीनमस्माभिः	,,	43
सदा सुदुषदन्यासाः	,,	2	सम्बन्धे रूढमन्यस्य	,,	42
ब्रह्मज्ञानविन्तादि०	V	31	सम्भोगेच्छां गिरा	,,	26
सद्भिर्विचलनं प्रोक्तम्	I	99	सम्भागच्छामतिप्रौढां	,,	28
सद्यः सम्बन्धविच्छेद	,,	60	सम्मिश्राः केवला वा	V	119
सद्यः सभ्येतरार्थस्य	II	61	सम्मीलनं हि चित्तस्य	,,	53
सद्यः स्वप्राणनाशेऽपि	IV	60	सम्यक्समाप्तिः	I	106
सन्दर्भद्वयोतयत्यर्थास्तस्य	II	106	सम्यक्साम्यकथनम्	II	122
सन्देहः पदजातस्य	,,	81	सम्यगाच्छेदितेष्वर्थेषु	,,	47
सन्देहेर्भातिरिक्तम्	,,	129	सम्यगुन्मग्ननिर्माः	V	13
सन्धिप्रसदप्रथनं	I	101	सम्यगेकत्र संक्षिप्य	II	92
सन्धिसन्ध्यङ्गवचना	VI	22	स या वेश्या	III	52
सन्धिसन्ध्यङ्गवृत्त्यैः	,,	53	स युद्धमार्गगत्यादि०	V	27
सन्धिसन्ध्यङ्गवृत्त्यङ्ग	,,	64	स रसिमनसि	VI	65
सन्धिसन्ध्यङ्गसहितम्	I	26	सर्वत्र दर्शनेोत्पन्नः	V	50
सन्ध्यङ्गवृत्तिरियम्	,,	109	सर्वत्र हीनसंलुद्धौ	III	69
सन्मध्यविलसन्मूर्तिः	,,	9	सर्वप्रीतिकरोदर्कम्	I	29
सबीजं वस्तु वा	,,	41	सर्वमुक्त्वाथ वक्तव्यम्	,,	43
सभ्यान् नन्दयतीत्येवम्	,,	32	सर्वलोकप्रसिद्धोऽसौ	V	16
सभ्येतरस्य स्वष्टोक्तिः	II	83	सर्ववर्णोपगमनम्	I	81
समस्तकथातसाहित्यं	III	46	सर्वविद्यामिधिर्नाम्यं	,,	23
समस्तफलनिष्पत्तिः	I	64	सर्वविद्यासु कुशलः	III	70
समस्तमसमस्तश्च	II	112	सर्वविद्यासु निपुणः	IV	62
समाधिरन्यथाशब्दं	,,	90	सर्वसाहित्यविद्यासु	II	137
समानकुलधर्माव्यं	V	117	सर्वाङ्गसादि लोकानां	V	41
समानरूपसम्पत्तिः	III	35	सर्वाङ्गीणः प्रमोदस्य	,,	65
समाप्तौ सर्वसन्तोषो	V	119	सर्वावशाविशेषोत्पन्नः	III	74
स मिथ्याव्यवसायः	III	12	सर्वाश्रमगतो वर्णा	,,	49
समीपावांस्थतेष्वन्येषु	,,	43	सर्वासामपि नारीणां	IV	79
समृद्धो धीरललितो	IV	45	सर्वेश्वरः सरसधीः	III	,,
सम्पदपत्तिसमायोगात्	I	63	सर्वेश्वर इति ख्यातः	I	5
संफेदस्तु समाधातः	II	36	सर्वेश्वरो रसविशेषः	V	121
सम्बन्धः कल्पनीयो हि	V	72	सर्वेषां यत्र निष्कामः	,,	115

अर्थांशः	प्रकाशः	श्लोकः	अर्थांशः	प्रकाशः	श्लोकः
सर्वेषां निर्गमे जाते	VI	12	सुखोच्चारणता कान्तिः	II	90
सर्वेष्वज्ञेष्वनौजस्यम्	V	36	सुदुर्बलचित्तबन्धः	VI	65
सर्वैः सर्वत्र निर्दिष्टा	,,	19	सुप्रसन्नाशयः प्रोक्तः	I	18
सविभावानुभावान्य०	VI	7	सुप्रसिद्धन्तु मरणं	V	
सविशेषणमेकाङ्कम्	II	111	सुरतालापलीलाया	IV	13
सविशेषाभिमुख्येन	V	12	सुरासुरधिरःश्रेणी०	I	1
सहस्रा ज्ञानसम्पत्तौ	III	59	सुरासुरास्तु नेतारो	VI	46
सहादिसहशार्थेन	,,	13	सुखिष्ठं पतति	II	141
साकाङ्क्षा च निराकाङ्क्षा	V	1	सुखिष्ठपदसन्धानं	,,	86
साक्षरच्युतकः कोऽपि	II	142	सुहृत्कुमारको दण्डी	IV	69
सात्वत्यज्ञानि चध्वारि	,,	9	सूक्तिमुद्राकलापेन	I	34
सादृश्यमन्तरेणापि	,,	132	सूचको मध्यमकृतः	IV	2
सादृश्यशब्दहीना	,,	110	सूचयेत्स्वगिरा	I	41
साद्यन्तं वस्तु निर्दिश्य	VI	4	सूचितं ध्रुवया गीत्वा	,,	44
साधर्म्यमुपमा	II	100	सूत इत्येव	III	68
साध्यतोऽर्थस्य सम्बन्धो	III	20	सूत्रधारः स्वयं	I	44
सानन्दमन्तःकुट्टमितम्	IV	40	सूत्रधारो नटीयुक्तो	,,	35
सा नाट्ये नाट्यवेदज्ञैः	III	53	सैव लावण्यपीयूष०	V	77
सापराधं प्रियम्	IV	12	सोऽपि भावी	,,	95
सापि निष्पद्यते लोके	V	25	सोऽपि सन्दृश्यते	II	135
सामभेदो प्रदानश्च	,,	91	स्खलदक्षश्चो	V	23
सामान्यगुणभूयिष्ठः	IV	46	स्तम्भप्रलय०	,,	8
सा राजपुरुषैर्मुह्यैः	III	61	स्त्रीणान्तु प्राकृतं प्रायः	IV	76
सार्धमज्ञैरनेकार्थैः	II	1	स्त्रीणामालापसङ्घाप०	VI	53
सावज्ञमङ्गीकरणे	III	72	स्त्रीणामीष्याङ्कतो मानः	V	88
सा समुत्पद्यते लोके	V	50	स्त्रीप्राया चतुरङ्गा च	VI	20
साहित्यसारतत्त्वज्ञः	I	55	स्तम्भप्रलयरोमाश्च०	V	8
सिद्धासनाधिकृता	III	60	स्तम्भस्तु निष्क्रियाज्ञत्वं	,,	9
सितो हास्यः स्मृतः	V	111	स्थिरो निगूढादङ्करो	IV	47
सिद्धिः स्यादप्रसिद्धस्य	III	12	स्मयः सर्वजनोन्मादी	V	48
सिद्धैरर्थैस्समीकृत्य	,,	6	स्मितमुद्गुलनयनं	,,	102
सिद्धया प्रसाधितम्	,,	7	स्त्रीयान्या समानेति	IV	5
सुकमारोऽङ्गविन्यासो	IV	41	स्त्रीया विधिवन्नेत्रा	,,	4
सुखदुःखादिभिर्भावैः	V	6	स्वतन्त्रं कुरुते कार्यं	,,	67

प्रकाशः श्लोकः	अर्थाशः	प्रकाशः श्लोकः
स्वदत्ते कथमस्थायी	V 69	हर्षाविगृहीतप्राया V 106
स्वदासकल्पदयिता	IV 23	हर्षोत्कर्षो मदः प्रोक्तः ,, 22
स्वनयुक्तं विहासितं	V 103	हर्षेति कथ्यते चेटी III 33
स्वप्रधानादिभिः भूपो	III 65	हाससम्पादनपटुः IV 63
स्वभावशुद्धो मेधावी	IV 42	हासाय प्रस्तुतं VI 40
स्वबुद्ध्या कल्पितार्थ	II 50	हास्याद्भुतभयोत्कर्ष० V 75
स्वयं मध्या	IV 9	हीनो गर्भविमर्शाभ्यां VI 43
स्वयन्नेत्येवमेवात्र	,, 28	हीमाणहृ इति III 34
स्वर्पाप्याकालरचना	,, 38	हीनाब्दोऽपि प्रबोक्तव्यः ,, 38
स्वादः कर्त्तव्यार्थसम्भेदात्	V 73	हृषकालकलाकान्ता० V 58
स्वादुत्वं नीयमानोऽसौ	,, 4	हृषदेशकलावेष० ,, 75
स्वाधीनपतिकाश्लिष्टा	IV 21	हृषपथावलिप्राया VI 33
स्वाभिन्त्यात्मगतं	III 27	हृषवस्तुषु विज्ञेयो V 82
स्वामीति विनयोक्तासी	,, 45	हृषवस्तुषु हृद्योग० ,, 56
हण्डः कुलपतिः	,, 28	हृषसंस्कृतभूयिष्ठ० II 2
हमिस्त्येवाभिधातव्यं	III 75	होन्यवाक्यार्थः ,, 125
हरिद्वर्णस्तु करुणो	V 113	हे मञ्जुभाषिणीत्येव III 64

